

Mazharuddîn Sıddıkî Kur'ân'da Tarih Kavramı

PINAR

3. BASKI

**KUR'AN'DA
TARİH KAVRAMI**

Mazharuddin Sıddıkî

Türkçesi : Süleyman Kalkan

**KUR'AN'DA
TARİH KAVRAMI**

Mazharuddin Sıddıkî

Türkçesi : Süleyman Kalkan

PINAR YAYINLARI
Beyazsaray Zemin Kat
No : 31 Tel : 528 40 03
Beyazıt / İstanbul

Birinci Basım : Haziran 1982
İkinci Basım : Aralık 1990
Baskı : Yıldızlar Matbaacılık 576 29 89
Kapak : Aycan Grafik
Cilt : Çiftçi Mücellit

İÇİNDEKİLER

Yayınevinin Önsözü	7
Sunuş (A. S. Bazmee Ensari)	9
Önsöz (Mazharuddin Siddikî)	11

Birinci Bölüm

KUR'ÂN ve TARİHSEL DEĞİŞİM

Tarihsel Süreç Tarafsız Değildir	13
Tarihsel Sürecin Seçmecî Özelliği	17
Tarihsel Değişimde Zaman Faktörü	25
Ceza Biçimleri	29
Toplumsal Çöküntü : Kendine Has Sebepler	32
Tarihsel Değişimin Mekânîği	49
Tarihte Manevî Gücün Üstünlüğü	55

İkinci Bölüm

KİTAB-I MUKADDES ve KUR'ÂN'DA TARİH KAV- RAMLARI	61
--	----

Üçüncü Bölüm

ESKİ ARAP TARİHİ ÜZERİNE KUR'ÂN'IN YO- RUMLARI	75
--	----

Dördüncü Bölüm

YAHUDİ TARİHİ ÜZERİNE KUR'ÂN'IN YORUMLARI	99
YAHUDİLERİN HAYATLARI KONUSUNDA KUR'ÂN'IN GENEL AÇIKLAMALARI	147

Beşinci Bölüm

KUR'ÂN'IN HİRİSTİYAN TARİHİ ÜZERİNE YORUMLARI	170
--	-----

Altıncı Bölüm

KUR'ÂN'IN TARİH ANLAYIŞI ve BAZI ÇAĞDAŞ TARİH FELSEFELERİ	193
Arnold Toynbee	195
Oswald Spengler	206
Karl Marks	215
Bibliyografya	223
İndeks	225

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ

«Gerçek sizden evvel bir çok vak'alar, şeriatlar gelip geçmiş tir. Onun için yeryüzünde gezin dolaşın da (peygamberleri) yalan sayanların akibetleri nice oldu görün.» (Âl-i İmran : 137).

Kur'ân'da insanlığın eski dönemlerine ait pek çok kıssa anlatılır. Peygamberler ve verdikleri mücadeleleri, çeşitli kavimler ve sosyal, siyasi, ekonomik, ahlâki sistemleri, toplumların saadet ve bunalım dönemlerine, başarı ve yenilgilerine, izzet ve zilletlerine ait çarpıcı misâller; zalim ve adil yöneticiler, iyilik ve kötülük nûmuneleri, nankörlük ve refah, zulüm ve fedakârlık, sahtekârlık ve dürüstlükleri ayrı ayrı ve ısrarlı b-ir biçimde zikredilir. Kur'ân bu olayları insanların dikkatlerini çekmek ve onlar için birer «ibret» vesilesi olması için anlatır.

Hiç şüphesiz, insanlığın tarihinde belirli anlamlar ifade eden her olayın ve değişimin kendine özgü bir dinamiği, hesabı ve kuralı vardır. Her olay «ilâhî bir sünnete» göre cereyan eder. Bunların araştırılması, dikkatle incelenmesi ve tarihsel sürece hükmeden ilâhî sünnetlerin kavranılması, mü'mine yüklenen en önemli görevlerden biridir. Kur'ân, insana kendi mazisini araştırmayı ve öncekilerin başlarından geçenlerden ibret almayı emreder. Tabiidir ki, bir Medyen ve Eyke halkının, Ad ve Semud'un, Lut kavminin ve diğerlerinin başından geçen olaylar, onların helâkine sebep olan şeyler ve nihayet çetin bir azaba uğramaları; buna karşılık, Allah (c.c.)'ya ve O'nun buyruklarına uyanların zalimlere ve kâfirlere karşı Hakkı ve adaleti ayakta tu-

tanların bundan mustağni kalarak Yüce iabb'ın lütûflarına mazhar olmaları, sadece, okunup geçilecek sıradan tarih olayları değildirler.

Elinizdeki incelemenin, Kur'ân'ın hakkiyle anlaşılacak yeline, dinî bir mûsiki havası içinde okunup dinlenildiği (o da belli dinî gün ve merasimlerde) ya da tarihî bir roman, peygamberlerin sergüzeştlerini ihtiva eden, ve bazı uhrevî - vicdanî prensiplervaz eden «saygıdeğer», «kutsal» ve «sihirli» bir kitap olarak görüldüğü ülkemizde müslümanlar için bir ses ve ışık olacağı ümidindeyiz. Kur'ân'da zikri geçen tarihi olayları sebep ve sonuçlarıyla birlikte kavramak, onlara hükmeden ilâhî sünnetleri keşfetmek oldukça zor ve fakat hayatî bir işdir. Ancak bu, kıymetli eserin tetkiki ile daha iyi anlaşılacağı üzere, Kur'ân'ın özünü anlamak, Kur'ân'da anılan temel kavramların (gerek tarih ve gerekse diğer konularla ilgili) aslı mânâları ve geniş kapsamları ile birlikte kavranması ile mümkündür. Çağımızın kıymetli ilmi simaları; Kur'ânî kavramların günümüze gelinceye kadar geçirdiği evrelere, bu kavramlarda meydana gelen anlam dağılması, sınırlılık, özelleşme ve müphemiyetlere dikkatleri çekmişlerdir. Günümüz müslümanlarının cılız, pasifist, donuk karakterinin sebepleri bizce burada aranmalıdır. İnaniyoruz ki; İslâmî kavramların gerçek şümûlleri ve aslı mânâları ile müslümanların zihninde yeniden canlanması, onların Kur'ân'ın hakiki ve dipdiri özü ile karşı karşıya bırakacaktır. Yine inanıyor ve ümid ediyoruz ki; bu, mü'minlerin yepyeni bir heyecanla «yeniden İslâm'a dönmelerinin» başlangıcı olacaktır. İşte bu değerli çalışmasında, Sıddîkî, Kur'ân'daki tarihî olayları ve kavramları yeni ve farklı bir yaklaşımla ele alıyor. Eserin kavram kargaşasından bir türlü kurtulamayan günümüz müslümanlarının düşüncelerine yeni bir aydınlık kazandıracağını ümid ediyoruz.

Nusret ve Hidayet Allah'tandır.

PINAR YAYINEVİ

S U N U Ş

Ekonomik projeler ve beş yıllık plânlarla birlikte, tüm dünya müslümanları dikkatlerini, İslâm'ın çağdaş zamanlar ışığında yeniden yorumlanmasına yöneltmiş bulunuyorlar. Daha genel bir ifadeyle, İslâm'ın temel ilkeleri ışığında yeni bir dini oluşum ve mânevi yenilenme arzusu müslümanlar (ilerici ve gelenekçi) arasında derinlemesine kök salmıştır. Her iki kesim de, dünya olaylarına etkin ve onurlu bir katılım için tek yolun, İslâm'ın önerdiği toplumsal ve mânevi hidayet ışığında, çağdaş gereksinmelere uygun, olumlu hareket çizgilerinin yeniden formüle edilmesi gerçeğinin bilincindedirler. Bu da, oldukça zorlu yeniden oluşum işine girecek olanlara büyük ve ağır bir sorumluluk yüklemektedir. Gelenekçilerle modernistlerin farklı görüşleri, sıradan deyimle, muhafazakârlık (tutuculuk) la, ilericilik arasında mutlu bir denge kurma çabası onlara düşmektedir.

Ne yazık ki, müslümanlar bundan önceki yüzyıllarda ictihad kapısını kapatmışlar, böylece durgunluk içinde ve dinamizmden yoksun olarak kalmışlardır. Değişen bir dünyada, hayatın sonu gelmez sorunlarına karşı dini ve mânevi tavırlarının yeni baştan değerlendirilmesi için, yeni bir ruhun ortaya çıkması gelip geçici olmuş ve bu çabalar nisbeten sonuçsuz kalmıştır. Ama tüm engellemelere rağmen bu ruh canlılığını korumuş ve hiç bir zaman tümüyle boğulamamıştır. Bu ruhun periyodik pırıltısını, İslâm dünyasını zaman zaman sarsan reform hareketlerinde görmekteyiz. Hint - Pakistan alt - kıt'ası da bunun bir istisnası değil. Şah Veliyyullah Dehlevî'nin yaktığı meşale hâlâ yanmakta ve etrafa ışık saçmaktadır. İslâmî Araştırmalar Merkez Enstitüsü, bu uzun süreçte bir halka sayılabilir. Enstitü, Cumhurbaşkanı Muhammed Eyüp Han (ki aynı zamanda

Enstitü'nün fahri başkanıdır) tarafından Pakistan müslümanlarının hayatlarını çağdaş gelişmeler ışığında Kur'an ve Sünnetin emirlerle, uygun olarak sürdürmelerinin sağlanması ve çağın meydan okumalarına karşı durabilmeleri amacıyla kurulmuştur. Bu nedenle, Enstitü'nün çalışmaları, niteliği itibarıyla, Pakistan'ın coğrafi sınırları içinde kalmayacak, aksine tüm Ümmet'e hizmet edecektir. Bundan dolayı, bu büyük sorumluluğu üstlenmiş olan kişilerin, amaçlarını açık ve seçik olarak kavramış ve bu amaçların devlet organizasyonu, ulusal kalkınmanın geniş yapısı içinde uygulanma biçimlerini de çözümlenmiş olmaları gerekmektedir. Enstitü üyelerinin yapmaya çalıştıkları da budur.

İslâmî bilimlerin son bir kaç yüzyılda, yorumsal ve bilimsel olmaktan çok, mekanik ve sementik (anlamsal) olduğu gerçeğinin bilincinde olduğumuzdan dolayı, çabalarımız, her ne kadar mütevazî ve küçük de olsa, İslâm düşüncesindeki bu (dini ve mânevi) buzu kırmaya yöneliktir. Bu amaçları gözönüne alan Enstitü, çoğunlukla kendi üyelerince hazırlanan ve İslâmî araştırmaların geniş ve farklı alanlarını kapsayan bir dizi yayın yapmaya karar vermiştir. Bu çalışmalarda namuslu ve akademik görüş ayrılıklarına izin verilmesine karşın, Enstitü'nün belirli bir yönü ve bağlayıcı bir dünya görüşü vardır. Umarız ki, çağdaş zamanların ağırlığı ve baskısı altında yaşayan müslümanlar, dünyanın ilerleyen, dinamik ve yaşayan ulusları arasında Müslüman Ümmet'e onurlu bir yer sağlamanın ve İslâmın eski ululuğunu yeniden elde etmenin biricik ön şartı olan ictihad'ı uygulamak için içlerinde yanan arzuyu uzatacak değil, yeniden ateşleyecek olan bu yayınlarda, yeterli azığı bulacaklardır. Aynı zamanda bu çalışmaların, gayri müslim İslâm araştırmacılarına da bir ses olmasını ve gerçek bilimciliği sağlamasını dileriz.*

Karaçi

A.S. BAZMEE ANSARİ

9 Aralık 1964

Genel Editör

(*) Burada Kitab'ın İngilizce basımında kullanılan transkripsiyon kurallarıyla ilgili bir bölüm Türk okuyucuları ilgilendirmeyeceği gerekçesiyle çevrilmemiştir. (ç.)

Ö N S Ö Z

İlerki sayfalarda yazar, Kur'an'a dayalı bir tarih kavramı oluşturma girişiminde bulunmuştur. Kur'an üzerine çalışma yapmış olan herkes bilir ki, Kur'an, İslâm Peygamberi'nin mesajını Arabistan halkına anlatmaya, onları ortak bir hukuk ve yönetim sistemi altında toplamaya giriştiği dönemin olayları üzerine bazı yorumları ihtiva etmesine rağmen, bir tarihsel olaylar denemesi değildir. Bu amaçla Peygamber, Medine'de kurmuş olduğu hukuk ve yönetimi alt - üst etmeye kalkışanlara karşı silâha sarılmak zorundaydı. Kur'an Peygamberin katılmaya zorlandığı savaşlara girmez, ancak mücadelenin niteliği ile ilgili sorunlar üzerinde yorumlarda bulunur. Benzer biçimde, Peygamberin düşmanlarına karşı henüz güçsüz olduğu, onları barışçı yollarla İslâma kazanmaya çalıştığı Mekke döneminde, Kur'an, önceki çağlarda peygamberin karşılaştığı benzer güçlülere ve onları kendi arzularıyla dinlemekten, izlemekten kaçınanların mukadderatına âtıfta bulunuyordu. Bu bağlamda Kur'an bu eski (geçmiş) ulusların ahlâki alışkanlıkları ve tavırları üzerinde yorumlar yapıyordu. Kur'an'ın yaptığı tüm bu yorumlar, biraraya getirildiğinde mükemmel bir tasvir oluşturur ve Kur'an'ın kendi dinî - mânevi ba-

kısaçısından gördüğü gibi, tarihsel sürecin niteliğine bakabilmemizi sağlar. Yazar, Kur'an'ın tarih üzerine getirdiği yorumları sistemleştirmekten ve bunların mânevi önemini belirtmekten başka bir şey yapmış değildir. Yazarın kendi vardığı sonuçlar, bazı Kur'an müfessirlerinin görüşleriyle tamamlanmıştır.

Ayrıca son bölümde, Kur'anî tarih kavramını çağdaş tarih felsefeleriyle karşılaştırma ve onlara karşı koyma girişiminde bulunulmuştur. Bu girişimde yazarın ne kadar başarılı olduğu okuyucuların takdirine bırakılmıştır.

Yazar, çeşitli meşguliyetlerine karşın kendisini bu işe yönlendiren Enstitü Başkanı Dr. Fazlur Rahman'a şükran borcunu belirtmek ister.

Karaçi

31 Aralık 1964

MAZHERUDDİN SİDDİKİ

I. BÖLÜM

KUR'AN VE TARİHSEL DEĞİŞİM

Tarihsel Süreç Tarafsız Değildir

Kur'an, tarihsel sürecin, uluslar ve toplumlar konusunda tarafsız olmadığı gerçeği üzerinde önemle durmaktadır. Bu konuda oldukça açık bir biçimde : «Allah kendisinden korkanlardan (takva sahiplerinden) ve iyilik yapanlardan yanadır.» (Nahl, 128)) demektedir. Allah korkusu (takva), O'nun zatından korkmak değil; tarihsel sürece egemen olan ilâhî ceza (karşılık) yasasından korkmayı ifade etmektedir; böylece eğer bir toplum ya da ulus ortaklaşa varlıkları sözkonusu olduğu sürece, bu kanunun geçerli olduğunun bilincinde olur ve aynı zamanda amellerinde hem kendi üyelerine hem de kendileri dışında olanlara karşı da salih (doğru) davranırlarsa, o zaman düşman güçlere karşı mücadelelerinde ilâhî desteğe dayanabilirler. Fahrüddin el-Razi'ye göre¹ Allah korkusu (it-

(1) Er-Razi, Mefatih-ul Gayb, Kahire, H. 1308, V. 392.

tika), insanların, Allah'ın buyruklarına karşı gösterdikleri saygıdır; «iyilik yapmak» (ihsan) ise iyi insanların kendi yandaşlarına karşı tavırlarını belirleyen merhamet ve iyi davranışlardır. Er-Razi, bu bağlamda, bazı müslüman mütasavvıfların «(mânevi ilerlemeye giden) olgunluk yolu, kişinin hakikate karşı içtenliği ve Allah'ın yaratıklarına karşı merhametinde yatmaktadır» biçimindeki sözlerini nakleder.

Er-Razi'nin «Allah korkusu» (takva) ve iyiliği (ihsan) bireysel anlamda yorumlamasına rağmen, Kur'an bu terimleri açık açığa, Müslümanlarla Mekke inkârcıları arasındaki mücadeleye ilişkili olarak kullanmaktadır. Bundan dolayı âyet vahyedildiği tarihsel bağlam içinde anlaşılmalıdır. Böyle anlaşıldığında ihsanî ilişkilerin iyileştirilmesine neden olan fazilet, adalet, iyi muamele ve diğer nitelikler, hem bireysel hem de ortaklaşa davranışlar alanında başlıca insanî çabayı başarıya ulaştırır ve rahatlıkla bu niteliklere haiz olan bir grubun avantajlı bir durumda olacağı tahmin edilebilir; dahası böyle bir grup iktidara gelir ve kendi devletini kuracak olursa, bu devlet kendi işlerinin yürütülmesinde, Er-Razi'nin yukarıdaki ayeti yorumlarken belirttiği iyilik ve merhametin örneğini verecektir.

Öte yandan Kur'an her türlü zulmün, hiç bir grubun başarı ya da refahına neden olmayacağını açıklar. Tarihsel süreç zalimlerin amaçlarını yerle bir etmiştir. «Rabbi İbrahim'i bir takım emirlerle denemiş, o da onları yerine

(2) Er-Razi, Kur'an'da kullanılan 'ahd' kelimesinin, Kur'an'ın daha önce sözünü ettiği önderlik (imamet)'i ifade ettiğini

getirmişti. Allah, 'seni insanlara önder yapacağım' dediğinde, İbrahim, 'benim soyumdan da...' dedi. Allah, 'Zalimler benim ahdime erişemez' dedi.» (Bakara, 124)

Bazı müslüman müfessirler, fakih ve kelâmcıların çoğunluğunun, bu ayetten günahkâr kişi ya da kişilere günah içinde kaldıkları sürece (siyasal) iktidar ve önderliği vermenin caiz olmadığı sonucuna vardıklarını belirtiyorlar. Şiiler bu ayeti, yanılmaz bir imam (yönetici) ve siyasal otoritenin gerekliliği konusundaki tavırlarını destekleyecek biçimde yorumluyorlar. Ama müslümanların çoğunluğu, yönetici ya da hakim siyasal otoriteyi elinde bulunduranların iç saiklerine karışmanın gerekli olmadığı inan-

söylüyor. Bu nedenle eğer önderlik peygamberlik anlamında ele alınırsa, peygamberlik zalimlere asla verilemeyecek demektir, diyor. Er-Razi'ye göre 'ahd' (sözleşme) kelimesinin bir başka anlamı da Allah'ın rahmet ve bereketi olabilir. Bu durumda ayet, zalimler Allah'ın rahmet ve bereketini bekleyemez anlamına geliyor.

Er-Razi'nin görüşüne göre, ahd kelimesinin bir başka anlamı da Allah'ın Emri olabilir. Halifelerin amil ve hakimlerine gönderdiği emirler olan Uhd (ahd'in çoğulu) da buradan gelmektedir. Allah'ın ahdi'nin O'nun Emri olduğu ispatlandığı takdirde, 'Benim ahdim zalimleri içermez' ifadesine iki değişik anlam verilebilir. İlkin, Allah zalimleri (emir ve iktidar) makamına getirmez anlamına veya halkın, Allah'ın emirlerini kabullenmek zorunda olduğu bir makama, zalimlerin yerleşmesine müsaade edilemeyeceği anlamına gelebilir. Yani ayet, tağuti kişilerin idareci ve önder olarak tayin edilmemeleri gerektiği ilkesini getirmektedir. Eğer böyle bir kişi emir ve iktidar makamına getirilecek olursa onun emirlerine itaat edilmemesi gerektiğini de belirtiyor. Onun delili de haberi de kabul edilmemelidir. Hukuki veya dini bir konuda karar verecek olsa kararı kabul edilmemelidir. (Er-Razi, a.g.e., I: 473 - 486).

cındadırlar. İnsanlar arasında adaleti sağlayabiliyorlarsa ve diğer insanlarla karşılaştırıldıklarında ahlâkî davranışları ayıplanmayacak derecede ise yeterli sayılmaktadırlar.

Ama, müslüman fakih ve kelâmcıların görüşleri ne olursa olsun, bu ayet, bir milletin öteki milletler üzerinde ortaklaşa olarak kullandığı önderlik için de aynı derecede geçerlidir.

Bu anlamda yorumlandığı takdirde, Allah'ın insanların önderliğini, ahlâkî bakımdan aşağı derecede bulunan, adaleti hem kendi aralarında hem de başkalarıyla ilişkilerinde koruyamayacak olan bir topluma emânet edemeyeceği anlamına gelecektir. Çünkü tarihsel süreç ahlâkî konumlu bir süreçtir ve bu nedenle başkalarıyla ilişkilerinde adaletin, iyi davranışın ve doğruluğun asgari şartlarını bile yerine getiremeyen bir toplumun ilerlemesine ve önderlik makamına yükselmesine izin vermez. Ama bu ilke, yalnızca maddi güçle donatılmış olan ve yerine bir şey getiremeden mevcut kültürün bir bölümünü tahrip eden ulus ve halkların geçici başarıları için geçerli değildir. Bir Atilla ya da bir Cengiz, çürümüş bir siyasal sistem karşısında başarı kazanabilir, ama bu başarı genellikle kısa ömürlü olur. Böyle şahsiyetler tarihte yalnızca olumsuz bir rol oynarlar.

Şurası belirtilmelidir ki, ahlâkî faziletler, dünya görüşlerinden, onun ürünleri olan ideallerden kaynaklanırlar ve bu dünya görüşünden elde ettikleri güce dayanırlar. Dini dünya görüşü ahlâkîliğe dayanan en güçlü öğedir; çünkü o yalnızca (zihni) bir dünya görüşü değil, insan ruhundan kaynaklanan bir şeydir ve bu nedenle belli dönemlerdeki dalgalanmalardan etkilenmez. Salt toplumsal

şartların bir sonucu olan ahlâklılık, bu kararlılık ögesinden yoksundur, çünkü herhangi bir güçlük karşısında kırılabilir ve çoğunlukla da mevcut toplumsal ölçülere uygun olarak teşekkül eder.

Tarihsel Sürecin Seçmeci Özelliği

Ahlâkî bakımdan bozuk olanlarla, ahlâkî ve mânevi anlamda kültür ve uygarlığın standard taşıyıcıları olarak işgörebilenleri birbirinden ayırması anlamında; Kur'an tarihsel süreci seçmeci olarak görür. Kur'an bunu tabiattan alınmış bir örneklerle açıklar : «Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce (o su ile) çağlayıp aktı. Sel üstüne çıkan köpüğü yüklen(ip götür)dü. Süs, yahut eşya yapmak için ateşte yak(ip erit)tikleri madenlerde de bunun gibi bir köpük (posa) vardır. Allah, hak ile batılı böyle bir benzetme ile anlatır. Köpük yok olup gider. İnsanlara yararlı olan ise yer yüzünde kalır. İşte Allah (kapalı şeyleri anlatmak için) böyle meseller verir.» (Ra'd 17.)

Burada Kur'an hakkın (gerçeğin) kendisinde var olan kalıcı güçle, onun gerçek dışı (batıl) olan geçici niteliğini vurgulamaktadır. Batıl, suyun yüzündeki çerçöp gibi yok olur gider, ama gerçek, tarihin akışını sürekli olarak etkiler. Tarihsel süreç, insanlık için değerli olanı korumak, onun dışında kalanların yok olmasına izin vermek eğiliminde olması dolayısıyla seçmecidir. Unutulmamalıdır ki, gerçekler değerlidir ve bir hak sistem ne kadar yüce ve kapsayıcı olursa, insanlık için o kadar değerlidir. Bireysel ve izole gerçekler pek bir anlam taşımazlar, çünkü tamamlayıcı gerçekler vardır ve bunlarsız izole

gerçeklerin bir değeri yoktur. Kısaca Kur'an burada, tarih süreci içinde kendini gösterebildiği kadarıyla, değer görünümüne değinmektedir. Bununla birlikte, akıldan çıkarmamak gerekir ki, ilkin, her gerçeğin bir değer görünümü varsa da, her değer mutlaka bir gerçek değildir; ikinci olarak, Kur'an tarihe biçim veren etkenler konusunda dar bir faydacı anlayışa sahip değildir, çünkü sonuçta toplumun çıkarlarına zararlı olacak bir şeyde ani bir yarar olabilir. Kur'an her zaman, ani değerlere karşılık, nihai değerler üzerinde durur. Tarih, topluma anî yararları olan kişisel ya da kişilik dışı etkenlerce değil; daha kalıcı yararları olan dahilî ve haricî güçlerce yönetilir. Bu anlamda Kur'an, hem sürekli hem de çürümez yarar ve değerlerden yanadır. Yukarıdaki ayete klâsik bir müslüman müfessirin³ getirdiği yorum böyledir. Der ki, Allah azamet ve rahmet semasından suyu indirdi, ki bu Kur'an'dır. Burada sözü edilen dereler (nehirler) insanların gönülleri (idrakleri)dir. Allah gönlü dereye benzetmektedir. Çünkü gökten dökülen suyu derelerin alması gibi, gönül de Kur'an bilgisinden çıkan parlaklık ve aydınlığı almaktadır. Bunun gibi her kalp, takvası ve idraki oranında Kur'an bilgisinden aydınlığı ve temizliği alır.

Kur'an daha sonra, tarihî güçlerin, ahlâkî açıdan iyilerle kötü düşüncelileri birbirinden ayıracak tarzda işlediğini belirtir. **«Allah zalimleri salihlerden (iyi-dürüst olanlardan) ayırdedinceye kadar, inananları içinde bulundukları durumda bırakmayacaktır.»** (Âl-i İmran, 78)

Açıktır ki, ayette değinilen ayırımı tamamlamak için, Allah bazı tabii araçlar kullanmaktadır. Bu araç insanların içinde yaşadıkları şartlarla, hayatta katlanmak zorun-

(3) er-Razi, a.g.e., V: 193.

da oldukları olayların toplamından ibarettir. İnsanın mevcut hayat şartlarına kendisini ayarlama biçimi, ya da toplumsal veya ekonomik değişimlerin sonucu olan şeyler onun kişiliğinin en iyi niteliklerini, zihnî ve mânevi tavırını ortaya koyar, bundan dolayı hayat süreci seçici bir süreçtir ve tarih bu sürecin tezahüründen başka bir şey değildir.

Ama biz burada insanların birey olarak davranışlarıyla değil, değişme ve olaylarla dolu olan grup hayatlarıyla ilgilenmekteyiz. Herhangi bir grubun, tabii şartlara, toplumsal değişmeler ya da öteki toplumların etkilerine karşılık verme biçimi, onun ahlâkî nitelikleriyle bu niteliklerin iyi veya kötü yönde değişimini ortaya koyar. İncelemekte olduğumuz Kur'an ayeti, müslümanlara, şartların değişmeye mahkûm olduğu ve meydana gelecek olayların, davalara karşı iman, sabır ve bağlılıklarını ölçeceği açık uyarısını getirmektedir. Böylece, rahatlıkla, tarihi olayların ve onların beraberinde getirdikleri değişimlerin, tarihteki seçici sürecin işlemlerini sağlayan araçlar olduğu söylenebilir. Ama bu tarihsel seçmecisi süreç, biyolojik doğal seçme süresinden çok daha karmaşıktır.

Müslüman müfessirler, «fesahtılar»la «salih»ler ayırımı konusundaki Kur'ani atıfla, gönülden müslüman olmadıkları halde, İslam toplumunu içinden çökertmek amacıyla müslümanlara katılmış olan münafıkların mı, yoksa, müslüman toplumun karşı karşıya bulunduğu her türlü sabır sınavını göğüsleyebilecek kadar güçlü bir imana sahip olmayan zayıf, imanlı müslümanların mı kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁴ Ama, şurası açıktır ki, bu

(4) El-Alusi'ye göre bu ayet iki şekilde yorumlanabilir : Birinci olarak, Allah, sabır ve güçlük sınavına katılacak

tür sınav ve sınamalar savaş, kuşatma ve ekonomik buhran gibi bazı tarihsel olayların sonucu olarak gündeme gelebilir.⁵ Buradan doğal olarak şu sonuç çıkmaktadır:

kadar güçlü iman sahiplerini, bu sınavlar karşısında iman zayıflığı gösterenlerden ayırmadığı sürece, inananları içinde bulundukları durumda bırakmaz, demektir. Bir başka yorum da şu olabilir: Gerçekten inananlar, İslâm'ı yıkmak için zahiren müslüman görünen münafıklardan ayrılacaktır. El-Alusi, müfessirlerin genellikle bu son yorumu kabul ettiklerini söylüyor. (bkn. El-Alusi, a.g.e., IV: 136-137). Öte yandan Er-Razi, Allah tüm bu farkları, gerçek müslümanları, münafıklardan ayırdedebilmemiz için bildiriyor, diyor. Çünkü inkârcılara karşı savaş başladığında, onlar korkup savaş alanından kaçtılar ve birçok insanın katledilmesine neden oldular. Bundan sonra da müslümanların ikinci bir kez savaşa başvurmalarını engellediler, onları vazgeçirdiler. Er-Razi'ye göre, inananları, gerçekten inananlarla, münafıkların birbirinden ayırdedilemeyeceği bir durumda bırakmasının Allah'ın hikmetiyle bağdaşmayacağını söylüyor. Bu iki grubu birbirinden ayırdetmek için şartları yaratmak ve olayları meydana getirmek hikmetinin gereğidir. (Er-Razi, a.g.e., VI: 104-105).

- (5) Er-Razi Allah'm inananları, münafıklardan üç yolla ayırdığını söylüyor: İlk olarak, Allah, müslüman toplumun başına zorluklar, mûsibetler, savaşlar ve yenilgiler açar. Sonuçta gerçek müslümanlar, bu şartlarda bile imanlarını ve Peygambere sadakatlerini koruyacaklar; ama münafıklar gerçek renklerini belli edecek, bir münafık ve inkârcı olduklarını göstereceklerdir. İkinci olarak, Allah inananlara kendisinin yardım edeceğini vaad etmektedir. İnkârcılarsa zillete dâçar olacaklardır. Böylece İslâm güçlenip de inkârcılar yenilginin rezilliğini tadınca, müslümanlar, İslâma inanmayanlardan açıkça ayrılmış olacaklardır. Üçüncü olarak, müslümanlarla münafıkları birbirinden ayırdeden, belirli bazı göstergeler vardır. Örneğin, İslâmın gücü büyüdükçe, müslümanlar mutluluk duyarlarken, münafıklar üzüntü duyarlar.

Er-Razi, ardından şu soruyu getiriyor: Eğer (müslü-

Tarihin akışı kendi başına ahlaki bir araçtır; bu araç yoluyla ahlaki açıdan üstün olanlar zirveye çıkarken, aşağı derecede olanlar dibe çökmektedirler. Bu nedenle, tarihsel süreç ahlaki anlamda seçmecidir.

Aynı gerçek Kur'an'ın bir başka ayetinde şöyle vurgulanır: «Kötülük isteyenler kendilerini iman edip salih amel işleyenlerle bir tutacağımızı mı sanıyorlar? Hayatla-

manlarla münâfıklar arasındaki) ayırım açıkça ortaya konursa, o zaman münâfıklar inkârcılar olarak ilân edilirler ve onların inkârı bir kez ortaya konduğunda, onları münâfık olmaktan alıkoyar. Ama inkârları gün ışığına çıkmazsa (iyileri kötülerden ayırdedinceye kadar, müslümanları içinde bulundukları halde bırakmayacağı yolundaki) Allah'ın vaadi yerine gelmemiş olacaktır. Buna karşı Er-Razî'nin cevabı şudur: İnananlarla, inkârcılar arasında gerekli olan kesinkes bir ayırım değil, ancak (sınavlar karşısındaki davranışlarına bağlı olan) izafî bir ayırımdır. İşte bundan dolayı Allah, aynı ayetin devamında, «Allah size gaybı (görülme-yeni) bildirecek değildir, ancak Allah gaybı Peygamberlerinden dilediğini seçerek bildirir.» (Âl-i İmran, 3/179). Bunun anlamı şudur: Allah size doğrudan doğruya kimin müslüman, kimin münâfık olduğu konusunda bilgi verecek değildir. Çünkü alışlagelen sünnete göre (Sünnetullah = Allah'ın yasası) Allah, sıradan insanlara gayb dünyasındaki bu ayırım konusunda bilgi vermez. Öte yandan kimin gerçek müslüman kimin ismen müslüman olduğunu belirleyecek olan toplumun başına gelen sınavlar, işkenceler ve zorluklardır. Bundan dolayı Allah, kendi seçtiği Peygamberlere gayb dünyasından bu ayırımları bildirmekte ve yalnızca onlar kimin gerçek müslüman olduğunu, kimin olmadığını bilmektedirler. Ayetin şu anlama gelmesi de mümkündür: Allah kanun ve şeriatı seçmiş olduğu peygamberlere verir ve bu yolla insanların gerçek nitelikleri açıklığa kavuşturulmuş olur. Çünkü kanun her insanı yargılar. Er-Razî, kanunun gereklerini yerine getirenlerin ancak müslümanlar olduğunu söylemek istiyor. (bkn. Er-Razî, a.g.e., VI: 104 - 105)

rı ve ölümleri bir mi olacak? Ne kötü hüküm veriyorlar?» (Casiye, 21).

Yani, toplumların ideolojik, toplumsal ve ekonomik yapıları, aralarındaki farkı oluşturur. İdealden, ahlaktan ve dinden yoksun, bozuk bir toplumla; salih ideallerle, daha sağlıklı inançlarla yüklü bir topluma, tarihsel sürecin aynı tarzda muamele etmesini beklemek yanlış olur. Çünkü tarih, ahlaki açıdan tarafsız değildir ve sağlıklı bir toplum, ahlaki ve toplumsal açıdan sağlıklı olan bir toplumdan kesin bir biçimde ayırır. El-Alusi, yukarıdaki ayet konusunda getirdiği yorumlarda⁶ hemen hemen aynı şeyleri söyler. Bu iki grubun hayatlarında ve ölümlerinde aynı olmayacakları olgusuna değinerek der ki: «Çünkü Allah, dünyayı, adalet gerektiren hak'la yaratmıştır ve adalet zulme uğrayanların zalimler karşısında desteklenmesini, salihlerle fesatçılar arasında bir ayırım yapılmasını gerektirir. Eğer bu hayatta gerçekleşmezse, mutlaka ölümden sonra gerçekleşecektir.»

El-Alusi'nin ahiretle ilgili olarak getirdiği yorum konusunda şunu belirtmek gerekir: Ahirette adaletin gereği olarak her ne olacaksa, bu, yalnızca bireylerin dünyevi hayatlarına bağlıdır. Öte yandan tarihsel süreç halklar ve uluslar için adaletin hemen gerçekleşmesini ister ama ulusların başarı ya da başarısızlıklarını kesin olarak belirleyecek olan güçlerin ortaya çıkması uzun zaman alır. Zaman faktörünü bir yana bırakırsak, toplumda iyilik ya da kötülüğün er ya da geç, şu ya da bu biçimde karşılığını göreceği, aynı biçimde kötülüğün tarihin şu ya da bu aşamasında cezasını bulacağı bir gerçektir. El-Alusi, bireysel ahlâkla toplumsal ahlakı, Allah'ın bireyleri muhakemesiyle, ulusları muhakemesini birbirine karıştırmaktadır. Şurası bir gerçektir ki,

(6) El-Alusi, a.g.e., XXIV: 150.

insan varlığının ortaklaşa alanı içinde iyi olsun, kötü olsun insani eylemlerin sonuçları bir anda ortaya çıkmazlar, ama yeterli zaman verilirse bu eylemlerin birikimli sonuçları kendilerini hissettirirler.

Sağlıklı bir dini inancın sonucu olan salih yaşantının kaçınılmaz olarak başarıya ve siyasal güç elde etmeye varacağı Kur'an'da defaatla vurgulanır. Örneğin Kur'an der ki: «Allah, içinizden iman edip salih amel işleyenlere kesinlikle vaadetmiştir ki, kendilerinden önce gelenleri kafirlerin yerine getirdiği gibi, kendilerini de yeryüzünde mirasçı kılacak, onlar için seçmiş olduğu dinlerini iyice yerleştirecek ve kendilerini korkularından emin kılacaktır...» (Nûr, 55)⁷

«And olsun ki biz Tevrat'tan sonra da Zebur'da «Yeryüzüne mutlaka salih kullarım varis olacaktır» hükmünü koymuştur.» (Enbiyâ, 105).

Her iki ayet de toplum hayatına uygulanmalıdır. Çünkü Allah, kesinlikle belli kişileri salih yaşantıları karşılığında iktidar mevkilerine yerleştireceğini söylemek-

-
- (7) El-Razi bu ayeti, Hulefa-i Raşidin diye bilinen, Peygamberden sonraki ilk üç halifenin iktidara gelişini belirleyici olarak yorumlamaktadır. Onun iddiası, Peygamber sağ olduğu sürece vekâleti, yani onun yerine geçecek bir yönetici konusunda herhangi bir sorunun olmayacağıdır. (Kur'an'da geçen *istihlaf* kelimesi, bir kişiye vekâlet bahsetmek anlamındadır.) Bundan dolayı, vekâlet, Peygamberden sonra gelen Raşid Halifelerin idaresine işaret etmektedir. Onların zamanında büyük fetihler yapıldı ve müslümanlar iyice yerleştiler, dinleri de tüm diğer inançlara galip geldi. Bununla birlikte, Er-Razi'ye göre, aynı şey, zamanının büyük bir bölümünü savaşlarla geçiren dördüncü halife Ali için doğru değildir. Bu yüzden onun yönetiminde İslâm gelişme gösterememiştir. (Er-Razi, a.g.e., VI: 288)

tedir. İnsanlar, ahlaki faziletlerine rağmen, birey olarak sili ve etkisiz kalırlar. Ama önemli çapta bir toplumsal grup imanla boyanır ve sonuç olarak, fazilet dolu ve dindarca bir hayata başlarsa, bireysel faziletlerin yanında «karşılıklı işbirliği, toplu kişilik duygusu, toplumsal ülkülerin gerektirdiği fedakarlıklara katlanma ve tehlikelere karşı bir hazırlık vs. gibi yüksek değerlerde bazı toplumsal faziletleri de geliştirirler. Bütün bu yüksek faziletler, toplum hayatındaki dinamizm ögesini sağlayan imandan kaynaklanmaktadır. Bu dinamik kişilik onun, toplu kişilik anlayışı o kadar güçlü olmayan, imandan kaynaklanan ülkülerden yoksun olan daha büyük gruplara karşı zafer kazanmasını sağlar. Bundan dolayı Kur'an faziletlerden söz ettiği zaman bunlar sıradan anlamlarından daha geniş bir anlamda ele alınmalıdır, çünkü bunlar güçlü bir imandan doğan aktif ve olumlu faziletleri de ihtiva ederler.

Her halükarda, imandan ilham alan ve onun toplu kişilik duygusuyla güçlenmiş olan bir grup, iman birleştirici gücünden ve ondan kaynaklanan toplumsal faziletlerden yoksun olan öteki gruplarla çatışmaya girdiğinde, çatışmanın sonucu her zaman daha az faziletli olan toplumsal grubun parçalanması; birbirine daha çok bağlı ve imanının ülkülerinden ilham alan grubun iktidari eline geçirmesi olacaktır. Kur'an'ın yukarıya alınan ayetlerde kısaca değindiği süreç işte budur.

Bazı müslüman müfessirler⁸, «Benim salih kullarım yeryüzüne varis olacaklardır» ayetini daha farklı bir biçimde yorumluyorlar. Onlara göre bu dünyada salihler de fasıklar da iktidar ve gücü elde edebilirler. Burada sözü edilen arz (yeryüzü), yalnızca salihlerin ulaşabilecekleri

(8) Er-Razi, a.g.e., VI: 136 - 137.

ahiret mutluluğu ve bahtiyarlığıdır. Ama bu yorum pek doğru görünmüyor, çünkü, Kur'an'a göre tarih, toplum hayatında kendilerini gösterebildikleri ölçüde sulh ve fesad açısından tümüyle tarafsız değildir. Bunun yanında, El-Kelbi ve İbn Abbas gibi görüşleriyle bizi destekleyen müfessirler de vardır.⁹

Tarihsel Değişimde Zaman Faktörü

Kur'an tarihsel değişimlerin bir anda oluvermediğini açıklamaktadır. Dikkate değer bir zaman aralığından sonra büyük bir değişim meydana getirecek olan yavaş bir nedenler birikimi söz konusudur. Kur'an terminolojisinde ilahi yıl, insanların saydıklarıyla bin yıldır, başka deyişle Allah'ın hesaplama ve ölçme yöntemi insanlarınkinden farklıdır. «Senden başlarına acele azap getirmeni istiyorlar. Allah sözünden asla caymayacaktır. Rabbinin katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir. Nice kasabalara, haksız oldukları halde mühlet vermiştim. Sonunda onları yakalayiverdim. Dönüş ancak banadır.» (Hac, 47 -48).

Müslüman müfessirler her ne kadar bu ayette değinilen azabın ahiret azabı mı, yoksa tarihte herhangi bir halkın başına gelen azap mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerse de; ayetin öncesi ve sonrasıyla ilişkisi ve özellikle zalim bir kasabanın (yani kasaba sakinlerinin) başına gelenlerin anlatılması, dünyadaki bir olaya işaret edildiğini göstermektedir. Bu ayet hem bu dünya hem de ahiretteki azabı kapsar diyen Ferra ile El-Alusi'nin görüşleri de bu yöndedir. Allah, vaadinden caymayacağını söy-

lerken fesadçıların bu dünyada cezalandırılacaklarını kasdetmektedir ve ahirette tek bir ceza günü, bu dünyadaki bin ceza günü gibidir.»¹⁰ Er-Razi¹¹ de «bin yılı» aşağı yukarı aynı biçimde yorumlar. Bununla ahirette insan amellerinin teşhir edilmesi için gereken zaman uzunluğunun anlatılmak istendiğini söyler. «Eğer kişi güçlüklerle, sıkıntılarla karşı karşıya bulunuyorsa, çok kısa bir zaman aralığı bile çok uzun bir zamanmış gibi gelir» diye ilave ediyor. Bundan dolayı, ahiretteki uzun azab dönemi, daha da uzun gelecektir. Yine de «bin yıla» eşit olan bir «ilahi yılın» bu şekilde yorumu ayetin anlamıyla uyusmamaktadır; çünkü metnin açık anlamı uzun bir zaman aralığında yaptıkları kötülükler karşılığında başlarına bir ceza gelmediği için fesadçıların gelecekte de başlarına bir azap gelmeyeceğini sanmalarıdır. Allah'ın buna cevabı şudur: Siz eşyayı kendi zaman ölçülerinizle değerlendiriyorsunuz, Allah'ın hesaplamasında ise sizin azap görmeden geçirdiğiniz yıllar çok kısa bir dönemi oluştururlar. Çünkü ona göre sizin bin yılınız bir tek yıl gibidir. Ondan dolayı azap gelecektir. Ancak insanların düşündüğü kadar çabuk değil. Sebep: Allah'ın zaman ölçüsünün İnsanlarinkinden farklı olmasıdır. Sizin sayabildiğiniz yıllar her ne kadar size uzun bir zaman gibi görünse de Allah'ın zaman ölçüsüne göre son derece küçük bir dönemi oluşturur. Sözkonusu «bin yıl» sözcük anlamında ele alınmamalıdır. Bunlar yalnızca önemli bir zaman aralığını ifade etmektedirler. Aynı gerçek Kur'an'ın bir başka ayetinde şöyle vurgulanır: «Rabb'in Gafurdur (bağışlayıcı), rahmet sahibidir. Eğer Allah onları işledikleri yüzünden cezalandırmak isteseydi, hemencecik azabını indiriverirdi. Ama onlar için va-

(10) El-Alusi, a.g.e., XVII: 169 - 170.

(11) Er-Razi, a.g.e., VI: 163 - 164.

adedilmiş bir zaman vardır ki, ondan kaçıp kurtulacak bir yer bulamayacaklardır. İşte zulümleri yüzünden helak ettiğimiz şehirler. Biz onların helaki için de belli bir zaman tayin etmiştik.» (Kehf, 58 - 59).

Burada yine zaman sürecinin garip niteliği, yani toplumsal ve ahlaki nedenlerin sonuç doğurmaları için uzun zaman gerektiği üzerinde durulmaktadır. Belirlenmiş olan bu zamandan önce bir şey yapmak imkansızdır. Allah herhangi bir insan grubunun hepsini bir anda cezalandırmaz. Allah hakettikleri karşılığında onları müsamahasızca yargılasaydı, işleri bitmiş olurdu. Ama Allah onlara kendilerini düzeltmeleri ve yollarını değiştirmeleri için çokca fırsat tanımaktadır.

Er-Razi¹², 'Kur'an burada Mekke halkının cezasız bıraktığına işaret etmektedir' der. Eğer isteseydi, mühlet tanımaksızın da onları cezalandırabilirdi. Fakat Allah onların Peygambere düşmanlık edecek kadar aşırılıkları karşısında dahi böyle yapmadı, çünkü Allah ceza için belirlenmiş bir sürenin olduğunu, bu sürenin Ahirette veya bu dünyada olabileceğini söylemektedir. Bedir Günü veya müslümanlara zafer getiren benzeri günler bunun örnekleriydi. Ardından Kur'an, Mekkeliler gibi, zalim olan bazı eski zaman halklarına değinmektedir. Allah onları bu nedenle helak etmişti ama, bu helak belirli bir zamana kadar başlarına gelmemiştir.

Er-Razi'nin bu görüşü kuşkuya açıktır, çünkü Kur'an ayette belli bir kasaba ya da halktan söz etmemektedir. Ayet toplum hayatıyla ilgili olarak, Allah'ın insanlarla ilişkilerinin niteliği konusunda genel bir açıklama getir-

mektedir ve bir örnek olarak da geçmiş kavimlerin bazılarının aklbetlerine işaret etmektedir.

Bu bağlamda Kur'an bize bazı inkarcıların dahi başlarına gelecek aklbet konusunda kendilerini uyaran Peygamberlerden bu ilahi azap sürecini hızlandırmaları ve tehditlerini gerçekleştirmeleri yolunda sürekli olarak taleplerde bulunduklarını bildirmektedir. «Onlar Ey Nuh, bizimle mücadele ettin ve bu mücadele de de aşırı gittin. Eğer doğru söylüyorsan, tehdit ettiğin o azabı getir bizel» derler.» (Hud, 32).

Kur'an'ın buna cevabı şu: Allah'ın metodu, insanın kötü amellerinin kötü sonuçlarını tehir etmektir. (Zalimlere kendilerini düzeltme fırsatı vermek amacıyla.) Kur'an şöyle der : «Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı bırakmazdı. Fakat Allah onları belli bir vakte kadar erteler. Vadeleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler, ne de bir an önce alabilirler.» (Nahl, 61).

Benzer bir bölümde Kur'an, Eğer Allah insanları yaptıkları zulüm ve kötülükler yüzünden cezalandırsaydı yeryüzünde tek bir canlı dahi kalmazdı, der. Ama O'nun yöntemi (yaptıkları kötülüklerin kötü sonuçlarını) belli bir süreye kadar ertelemek, o süre geldiğinde ise kullarını seyretmektir. (Yani Allah onları kötü amellerinin sonuçlarıyla başbaşa bırakır.) (Fâtır, 45).

Bu Kur'ani ifadelerden, Kur'an'a göre tarihsel değişimlerin çok yavaş ve beklenmedik biçimde meydana geldiği sonucuna varılabilir. Bir gün gök gürültüsü gibi patlayacak olan basıncın alttan alta birikmesine rağmen, hayatın dış yüzü sakın ve telaşsızdır. Suyun ısınması ve kaynaması gibi fiziksel bir olayı örnek olarak verebiliriz.

Suyun yüzü sakın ve durgundur, ama alttan ısı birikmektedir ve bir noktaya ulaştıktan sonra suyun yüzüne çıkacak ve suyu kaynatacaktır. Benzer biçimde bir toplumda toplumsal ve ahlâkî açıdan kötü hareketlerin sonuçları yeterli bir zaman aralığı geçirmeksizin duyulmazlar. Ama bu, insanın kötü amellerinin karşılığını görmeyeceği anlamına da gelmez. Ancak bu sonuç ve etkiler toplumda esaslı bir değişimi başlatmak için gerekli gücü biraraya getiremezler. Ara dönem her türlü ihtimale açıktır. Eğer halk kendini düzeltir ve iyi yönde değişirse o zaman önceki kötü amellerin sonuçları iptal edilebilir ve toplum güç ve dayanışmasını yeniden elde edebilir. Ama öte yandan halk, manevi güç ve görüşle istidatlı kişilerin uyarılarına aldırış etmeyerek, yanlış yollarında ısrar ederse, o zaman kötü amellerinin etkileri ve sonuçları, sonunda toplumun temellerini sarsacak ve suçluları silip süpürecek bir toplumsal devrim ya da siyasal yenilginin ortamını hazırlayacaktır. Kısaca, insan toplumunu etkileyen ve biçimlendiren zaman faktörü budur.

CEZA BİÇİMLERİ

Kur'an, bir halkın kötü amelleri nedeniyle üç şekilde ceza göreceğini anlatır. «De ki: 'Üstünüzden veya ayaklarınızın altından size azap göndermeye veya sizl parçalara bölüp bir bölümünüzün kötülüğünü diğer bir bölümünüze tattırmaya kadir olan O'dur...» (En'am, 65):

Bazı müfessirlerle göre¹³ bu ayet lafzen, bazı eski kavimlerin tanık oldukları üç tür cezaya işaret etmektedir. Örneğin, üstten gelen azap, Nuh toplumunda ol-

duğu gibi şiddetli yağmur ve onun sonucu olarak meydana gelen seller biçiminde veya büyük yangınlara sebep olan korkunç şimşekler biçiminde gelebilir. Salih toplumunun başına geldiği gibi korkunç seller biçiminde de gelebilir. Alttan gelen azap, feci depreme veya (Musa as.'nın çağdaşı olan) Karun'un başına geldiği gibi, ayaklar altından yerin göçmesine de işaret edebilir. Yine alttan gelen azap, kuraklığı ve bitkisel hayatın yok olmasını anlatabilir.

Bununla birlikte, ayetin bir başka yorumu daha vardır. İbn Abbas'a göre¹⁴, İkrime'nin rivayet ettiği bir hadiste, yukardan gelen azap olarak yöneticilerin ve soyluların zulmü gösterilmekte; aşağıdan gelen azap ise kölelerin ve toplumsal açıdan daha aşağı derecede olanların şiddet ve zulmü gösterilmektedir. Ayette, «Allah'ın sizi gruplara, bölüklere ve mezheplere ayırabileceği» biçimindeki yoruma gelince, bunun anlamı, bir grubun toplumsal ve siyasal birliğinin kırılabilmesi, böylece o toplumun tek bir halk oluşturmamaları, fakat birbirlerine şiddetle muhalif olan uyumsuz ögeler toplamı olacaklarıdır.

Mevlana Muhammed Ali¹⁵, Kur'an tefsirinde, bu ayeti açıklarken, İslamın ilk dönemlerinde bu üç tür ceza biçiminin, Peygambere karşı olanların başına geldiğini söyler. Yukarıdan gelen azap, Mekke Ordusunun kaçmasına yol açan, ünlü Müttefikler savaşında tanık olunan fırtına biçimini almış; alttan gelen azap, Mekke halkına yedi yıl boyunca büyük sıkıntılar getiren bir kuraklık biçiminde olurken, kafirler de bizzat kendilerinin başlatmış oldukları savaşlarda müslümanların ellerinde acı çekmişlerdir»

(14) A.g.e.

(15) Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., 290 - 291, 785 nolu dipnot.

der. Mevlana Muhammed Ali, çağdaş dünyanın da aynı ilâhi azaplara düşar olduğunu belirtir. İlk önce üstün durumda olan batılı kapitalistler işçilere zulmetti; şimdi ise Bolşeviklik batılı kapitalist ülkelerden öç almaktadır». Şunu ekleyelim ki, dünya silahlı bir kampa dönüşmüş ve insanın insana karşı olan şiddeti önceden düşünölemeyecek bir boyuta ulaşmıştır.

Kur'an ayetinin yukarıdaki yorumları şu temel gerçeğı ortaya koymaktadır : Kur'an her türlü parçalanmayı (çöküntüyü), bir toplumun ahlâkî sapıklıkları ve yanlışlıkları dolaısıyla elde ettiğı azap biçimleri olarak görmektedir. Bu uyumsuzluk bir yanda aşırı bir yoksulluğun, öte yanda inanılmaz servet birikim tarzını alabildiğı gibi; iki veya daha çok devlet, iki ya da daha çok parti arasında uzlaşmaz siyasal çatışmalar biçiminde de olabilir, hatta aynı dinin çeşitli mezhepleri arasında dini müsamahasızlık biçiminde de kendini gösterebilir. Bütün bu durumlarda insanları birbirinden ayıran sorunlar, sonunda çok büyük toplumsal sefalet, karışıklık ve ekonomik kayıpla sonuçlanan şiddet yoluyla çözüme kavuşturulur. Kur'an'ın ifadesiyle, bu, kavimlerin kötü amelleri karşılığında aldıkları ilâhi azaptır. Eğer onlar salih (düzeltici ve düzgün) olsalardı, adalet ve iyi muamele anlayışına sahip olsalardı, başkalarının duyguları ve mutluluğunu da hesaba katsalardı, uyumsuzluktan kaynaklanan tüm bu belalara maruz kalmayacaklardı. Ama fazilet, adalet ve iyi muamele gibi öteki meziyetler belli inançlardan, yüce tutulan ve bir miktar fedakarlık gerektiren ilkelerden ve yalnızca belli ölkölere bağılılıkla biçimlenen iradenin azim ve sebatından kaynaklanırlar. İşte bu nedenle, tarihsel süreç son çözümlenmede, insanın, ahlâken istenen ideallerine olan inanç ve bağılılığından etkilenir.

Toplumsal Çöküntü : Kendine Has Sebepler

Şimdi de parçalanma sürecine girmiş bulunan toplumların hayatlarını belirleyen ahlaki niteliklerin müzakeresine gelmiş bulunuyoruz. Bu bağlamda Kur'an, iki genel kanun ileri sürer. Kur'an'ın, toplumsal çözülme sürecinin hızlanmasında araç olduğunu söylediği ahlaki kötülöklere değinmeden önce, bu iki kuralı aklımızda tutmamız gerekiyor. İlkin, Allah, herhangi bir toplumu, onlar bilmez bir haldeyken (yani yeterince uyarılmadan) haksız yere; ikinci olarak da bir toplumun ahlaki durumu yeterli olduğu sürece helak etmeyecektir. Kur'an şöyle demektedir: «Rabbin kasabalıları, haksız yere, halk gafletteyken helak etmez.» (En'am, 131) ve «Rabbin kasabaları haksız yere, halk muslih (düzgün ve düzeltici iken) helak etmezdi.» (Hûd, 117).

Müslüman müfessirler, 'haksız yere' (zulümle) ifadesini, şöyle yorumluyorlar: 'Allah, bir toplumu, salt. Kur'an'a muhalif inançlarından dolayı helak etmeyecektir'. Müfessirler, yukarıdaki ilk ayette değinilen ZULM'ün, Şirk (çok-tanrıcılık) ya da İslam inancına karşı olan inanç ve düşünceler olduğunu gösteren «Şüphesiz, Şirk büyük bir zulümdür» mealindeki Kur'an ayetinden yola çıkıyorlar. Halk birbirleriyle ilişkilerinde adli ve iyi olduğu sürece, yalnızca çok-tanrıci inançlara sahip olmaları (ki geniş anlamda İslam inancına karşı olan herhangi bir inançlar bütünü olarak yorumlayabiliriz); toplumun ilahi bir ceza veya helake uğraması için yeterli neden olamaz demektedirler. Eğer halk birbirlerine karşı kötü davranmıyor, birbirlerinin çıkarlarına zarar vermiyor veya vahşiyane davranışlarda, büyük haksızlıklarda bulunmuyorsa, inançsız olmaları helaki (yani toplumsal çöküntüyü) gerektirmez. Burada şu ünlü vecizeye dikkat çekiyorlar: Küfür ve putperestlik

le iktidar olunabilir, ancak adaletsizlik ve zulümle asla.¹⁶

İbn Kesir «Allah bir halkı onlar habersiz iken helak etmeyecektir» ayeti konusunda şunu söylüyor: Allah bir halkı yeterince uyarmadan, Peygamber veya başka ayet (işaret)lerle sürekli olarak (yanlışlıklarını) hatırlatmadan onlara azap etmeyecek, onları helak etmeyecektir». ¹⁷

Kur'an'ın bu iki ifadesi de tarihsel sürecin niteliği konusunda derin imalar taşımaktadır. Sebep şu : Tarih yalnızca insan toplumunun amellerini dikkate alır, eyleme dönüştürülmemiş soyut ilkelerle ilgilenmez. Tarih için önemli olan insanların ne düşündükleri değil, ne yaptıklarıdır. Ama bu, 'insanların kafasındaki düşünce ve inançların, tarihin biçimlenmesinde rolü yoktur' demek de değildir. Esasında, insanın tavırları, genellikle, toplumun sahip olduğu inanç ve düşüncelerle biçimlenir. Ama bunlar tarihin akışı içinde sadece dolaylı bir etkiye sahiptir. Tarihi ilgilendiren, soyut inanç ve düşünceler değil; inanç veya düşünceler bütünüünün pratik sonuçlarıdır. Eğer bir inanç sistemi canlılığını ve gücünü yitirir, yalnızca geçmişin kutsal bir geleneği olarak ele alınırsa, onun filli tarih sürecinde bir etkisi olamaz, çünkü insan davranışlarını etkilemekten yoksundur. Aynı şekilde, bir zamanlar büyük tarihsel etkiler doğurmuş bir düşünceler bütünü, zamanla çarpıklaşabilir, tahrif edilebilir. Genel sistem içindeki çeşitli öğelerle düzensizleşir ve böylece orijinal önem sırası bozulur. Yabancı düşünceler sisteme girebilir. Bu yeni öğeler tüm sistemi uyumsuzlaştırır. İtiraf etmek gerekir

(16) Er-Razi, a.g.e., V: 97.

(17) İbn Kesir, Tefsir, Kahire, H. 1375, II: 178.

ki, hiç bir inanç sistemi bütünüyle yanlış olamaz. Bu nedenle, herbiri kendi izâfî gerçekliğine sahip bir çok sistem aynı anda varolabilir. Aralarında doğrudan bir çatışma yoksa, görece daha az gerçek olan bir sistem, etkin biçimde işleyebilir ve toplumsal alanda mukabil etkilerini doğurabilir.

Nisbeten daha az gerçek bir sistemin ayakta kalışının ve daha büyük gerçeklik taşıyan bir sistemin yıkılışının bir diğer nedeni, birincinin arkasında daha dinamik ve güçlü bir önderliğin olmasına karşın, her ne kadar uzun vadede tarihe salt kişilerden çok fikirler biçim vermekteyse de, ikincinin dinamik nitelikte ve daha sağlam bir iradeye sahip halkın desteğinden yoksun oluşudur. Ama nihai olarak ve uzun dönemde düşünceler, tarihin biçimlenmesinde kişilerden daha güçlü olduklarını ispatlamışlardır. Dolayısıyla, iyi bir düşünce sistemi muhtemelen daha dinamik bir önderi ortaya çıkaracaktır. Ama bu, tarihte, bazı kısa dönemler içinde gerçekleşmeyebilir.

Kur'an'ın değindiği öteki husus, herhangi bir halkı asla uyarısız bırakmayacağıdır.¹⁸ Her toplumda halk, toplumun nabzını duyan ve toplumun tehdit edildiği tehlike ve güçlükleri bir dereceye kadar görebilenleri istememektedir. Savaşlar, grevler, halk ayaklanmaları ve toplumsal ihtilaller, halka, içinde yaşadıkları toplumda bir yanlışlığın olduğu konusunda yeterli uyarılardır. Buna rağmen

(18) Er-Razi halkın bilinçsizliği konusunda şu yorumu yapıyor: Bu, bir toplumun kendisine anlatılanlara ya da önüne getirilen ideallere **harşı** aldırış etmemesidir. Bu, Allah'm onlara, sadakat borçlu oldukları şeyi önlerine getirmeyeceği ve onların bilmeme itirazlarını gidermeyeceği gerçeğine işaret etmektedir.

halk, tarihin ve insan kaderine biçim veren ahlaki faktörlerl derinlemesine kavramış olan insanların getirdikleri uyarılara kulak vermediği takdirde, ceza günü uzak değil demektir.

Toplumların çöküş ve çözülüşüne yol açan asıl nedenler üzerinde dururken, Kur'an, zevali gerektiren bir çok faktörden söz eder. Ama bu faktörler arasında, esas olarak adaletsizlik, zulüm ve baskının bir toplumun mahvına sebep olduğu düşüncesi ortaktır. Kur'an şöyle demektedir: «Biz nice kasabalıları yok ettik ki, onlara azabımız gece uyurlarken veya gündüzün istirahat halindelerken geldi. Onlara azabımız geldiği zaman: 'biz gerçekten zalimlerdenmişiz,' demekten başka itirafları olmadı.» (A'râf, 4 - 5).

Er-Razi¹⁹, bu ayeti tefsir ederken şöyle der : «Burada inanmayanlara, güvenlik, istirahat ve bolluk getiren şeylere aldanmamaları gerektiği anlatılmaktadır, çünkü, ilâhi azap, aniden ve uyarılmadan gelecektir.» Er-Razi, ayrıca, İbn Abbas'ın azap geldiği zaman, inanmayanların, büyük zulümler işlediklerini ve kötü yollar izlediklerini itiraf ettiklerini» söylediğini de nakleder. Aynı hususu Kur'an şu ayette vurgulamaktadır: «Şüphesiz Biz halkı zalim olan nice ülkeleri yok ettik. Onlardan sonra da başka kavimler yarattık. Onlar azabımızın şiddetini hissedince, ondan öylesine kaçıyorlardı ki... Onlara 'hiç kaçmayın, refah içinde yaşayıp şımardığınız yerlere ve evlerinize dönün. Çünkü sorguya çekileceksiniz' denilir. «Vay halimize! Gerçekten biz zalimlermişiz. Biz kendilerini biçilmiş ekine döndürüp, ocaklarını söndürünceye kadar, onlar bu pişmanlıklarını tekrar edip durdular.» (Enbiyâ, 11 - 15).

Bu ayette Kur'an²⁰, helak için seçilen halka karşı zu-

(19) A.g.e., IV: 179.

(20) Bu ayet üzerinde açıklama yapan Es-Suyuti, Arabistan ta-

lüm suçlamasını tekrarlamaktadır. Kur'an tiranlık anlamına da gelen zulüm kelimesini kullandığı için, bunun toplumsal parçalanmaya yol açan sıradan bir zulüm olmadığı sonucuna varabiliriz, çünkü sıradan zulüm her toplumda mevcuttur. Bu bakımdan Kur'an burada baskıya (istikbarâ) yol açan büyük zulümleri kasdetmektedir. Bununla, bir halkın birbirine karşı baskıcı olması ve bir bütün olarak bir halkın başka halk ve uluslara adaletsizce davranması anlatılmaktadır.

Ama yukarıdaki ayetlerde Kur'an, toplumun sağlık ve bütünlüğünü mahveden büyük zulümlerin en önemli nedenine, yani halkın alıştığı kolay yaşayış tarzlarına değinmektedir. Bu ayette Kur'an'ın kullandığı «İtraf» kelimesi halk arasında kötü alışkanlıkların doğmasına yol açan aşırılık ve lüksü ifade etmektedir. O nedenledir ki, çöküş sürecine girmiş olan bir toplumda egemen olan baskı bu alışkanlıkların bir ürünüdür. Lüks atmosferiyle çevrili bir toplumda, insanlar kolaylık ve konfora kar-

rihinin belirli bazı olaylarına değinir; bunlardan biri de İbn Ebi Hatim'in Vehb'e dayanarak anlattığı olaydır: Yemen'de iki kasaba vardı. Ora sâkinleri öylesine küstahlaşıyor ve öyle bir kolaylık (ve bolluk) içinde yaşıyorlardı ki, kapılarını (muhtaç ve yoksullara) kapatıyorlardı. Onların bu derece küstahlaşması ve mağrurlaşması karşısında Allah onlara (doğruyu) anlatacak bir peygamber gönderdi. Ama peygamber onları (takva yoluna) davet ettiğinde, tutup onu öldürdüler. Bunun üzerine Allah, Nebuçednezzar'ın aklına, onlara saldırmayı koydu, o da bu amaçla bir te'dip gücü gönderdi, ama iki kasaba da işgalcilere karşı koydular. Nebuçednezzar bir ikinci bölük gönderdiyse de aynı şey onun da başına geldi. Sonunda bizzat kendisi onların üzerlerine yürüdü ve onları yendi. Onlar da kenti terketmeye ve (sığınacakları bir yere) göç etmeye başladılar. (Es-Suyuti, a.g.e., IV: 314 - 315)

şı bir sevgi geliştirirler, bu da gide gide manevi denetim mekanizmalarının ve toplumsal disiplinin gevşemesi sonucunu doğurur. Bu mekanizmalar gevşedikçe de halkın zulüm yapması, zayıf ve güçsüzlerin haklarına karşı insanlık-dışı alçakça bir tavrı benimsemesi daha da kolaylaşır. Şurası belirtilmelidir ki, Kur'an, gerekli kolaylıklardan yararlanmaya karşı değildir. Kur'an, toplumsal refah için tehike ve fedakarlıklara göğüs germe duygusuna karşı insanları isteksizleştiren konfor sevgisine karşıdır. Halkın manevi gücünü yok eden lüks değil, lüks alışkanlığıdır.

Kur'an, aynı şekilde kolay yaşayışı seçenlerin taşkınlıklarına da işaret etmektedir. Bu kolay yaşantı, toplumsal çöküntünün başlıca sebebidir. «Biz bir ülkeyi yok etmeyi dilediğimizde, oranın kolay yaşayışa alışmış halkına emirler göndeririz. Ama onlar orada taşkınlık ederler. Artık o ülke yok olmayı hak eder. Biz de orayı tamamen yok ederiz. Kim geçici dünya hayatını isterse, bunlardan istediğimize dilediğimiz kadar veririz. Sonra da ona cehennemi hazırlarız. Oraya perişan bir halde, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.» (İsra, 16 - 18).

Er-Razi, Kur'an'ın kullandığı mütrif kelimesini, (kolaylığı ve konforu seven olarak çevrilmiştir.) Allah'ın kendilerine maddi bağıışı yağdırdığı, zenginlik ve bolluk verdiği kişiler olarak açıklamaktadır. Emir kelimesi ise (yukarıda açıklandığı üzere «emretmek» anlamında değil), çoğaltmak anlamındadır, böylelikle, ayet, «Allah bir toplumu helak etmek istediği zaman, kolaylık ve bolluk içinde yaşayanların sayılarını artırır» anlamına gelmektedir. Böyle bir halk ise ilahi emirlere uyacağı ve çevresindeki insanlara namusluca davranacağı yerde, tam aksini yapar ve fesadı yaygınlaştırır. Er-Razi, der ki, bu adamlardan özellikle

söz edilmektedir, çünkü Allah'ın zenginlik ve bolluk verdiği kişiler, kendilerine yağdırılan ihsanlar karşılığında daha çok şükretmek zorundadırlar²¹. İbn Kesir'e göre ise²² bu ayet, «Allah'ın, bir milleti helak etmek istediği zaman başlarına kötü insanları getireceği» anlamına gelmektedir.

Ayetin son bölümüne²³ gelince: Burada iki tür insana işaret edilmektedir. 1. (zenginlik, konfor ve zevk biçimlerinde) hemen olacak şeyleri elde etmek için çırpınanlar; 2. Daha kalıcı bir şey için çalışanlar. Kur'an Allah'ın bu iki gruba da gösterdikleri gayret oranında yardım edeceğini söylüyor. Ama hesap gününde, dünyanın geçici iyiliğini isteyenler lanetlenenlerdir. Böylece, ayet bir grubun güçlülüğü ve dayanışmasının, geçici yararı olan şeylere değer vermemesi ve nihai başarıya ulaştıracak olan şeyleri onlara tercih etmesinde yattığı gerçeğine işaret etmektedir.

Kur'an maddi yararı olan şeylerin bolluğunun (modern anlamda ekonomik refah), Allah korkusu ve dine dayalı bir manevi denetimle dengelenmedikçe toplumun ahlakını fesada boğma eğiliminde olduğunu tekrar tekrar vurgulamaktadır. Kur'an, **'Biz (maddi araçlarıyla) refah içinde şı-**

(21) Er-Razi, a.g.e., V: 378.

(22) İbn Kesir, İbn Abbas'ın bir yorumuna dayanarak bu anlamı vermektedir. (bk. Tefsir, Kahire, H. 1375, III: 33)

(23) Er-Razi, bu ayeti açıklarken, Allah'ın bu iki gruba da servet vererek yardım ettiğini ve onlara servet, evlât ile kendisine saygı kazandıracak olan şeyler gibi hayatın her türlü nimetlerini yayacağını söylüyor. «Çünkü», diyor, «Allah'ın nimetleri, inanan ve inanmayan herkese eşit bir şekilde açılmıştır.» (Tefsir, V: 380 - 381)

marıp böbürlenen azgınlaşan nice ülkeleri helak ettik"²⁴ demektedir. «İşte onların geride bıraktıkları yerleri! Onlardan sonra, onların pek azında oturulabilinmiştir. Onlara hep Biz varıs olmuşuzdur.» (Kasas, 58).

El-Alusi'ye g  re²⁵, ayet, kendilerini beğenip, kendi kendilerini aldatıncaya kadar, hayatın her türlü nimetlerinden yararlanarak güvenlik ve bolluk içinde yaşayan kasabaları anlatmaktadır. Dahası, Allah'tan aldıkları ihsanlar karşılığında (Allah'a ve insana) yükümlülüklerini yerlerine getirmemişlerdir.

İbn Kesir²⁶, diğer bir çok müfessir gibi, bu ayetin Mekke halkına hitap ettiğini söylüyor ve (yukarıda maddi araçlarıyla böbürlenen diye   vrilen) batara²⁷ kelimesini (Kur'an'ın sözünü ettiği eski milletlerin) taşkınlık yaptık-

(24) El-Razi de öteki müfessirler gibi, bu ayetin İşl  m peygamberine karşı çıkan Mekke halkına hitap ettiğini söylüyor. Allah onlara eski dönemlerde yaşamış olan bir çok eski milleti hatırlatıyor, diyor. Allah hayatın maddi unsurları açısından onlara her türlü ihsanı l  tfetmişti. Ama onlar, peygamberlerine karşı çıkınca bütün bu ilâhî nimetler geri alındı. Bu cezayı tadan halk, peygamberlere karşı çıkanları anlatırken, ellerinde bulunan nimeti kaybetme korkusuyla öyle yaptıklarını söylemişlerdir. Allah onlara, (eğer varsa) peygamberlerin gerçekliğini tasdik etme eğilimlerinin değil, onların öğretilerini kabullenme-
mekteki ısrarlarının, bu nimetlerin ellerinden alınması sonucunu doğurduğunu açıklamaktadır. (Tefsir, VI: 416-417)

(25) El-Alusi, a.g.e., XX: 98.

(26) İbn Kesir, a.g.e., III: 395 - 396.

(27) Kur'an'da geçen batara kelimesinin anlamı şudur : Onlar aldıkları nimetler karşısında mağrurlaşmışlar ve bunları asıl amaçlarından başka amaçlar için kullanmışlardır. (El-Müncid). Lisan'  l Arab'a göre ise onlar aldıkları nimetlere karşı ş  kretmemişlerdir. (bkn. L.A., Beyrut, 1955, IV: 69)

ları, fitne çıkardıkları ve kendilerine atfedilen nimetler karşılığında Allah'a şükretmemekle suçlu oldukları anlamında almaktadır.

Ama yine de, Kur'an, Allah'ın bir milleti, hatalarından ders alma ve kendilerini düzeltme fırsatı vermeden helak etmeyeceğini açıklamaktadır. Ancak bu fırsattan yararlanmadıkları, kendini beğenmişliğe ve ahlaki alçaklığa battıkları zaman, Allah onları ulusal varlıklarına zarar verecek olan ilahi cezaya çarptıracaktır. Örneğin Kur'an şöyle der: «Senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Yalvarsınlar diye onları sıkıntı ve zararlara uğrattık. Onlara azabımız geldiği zaman yalvarmaları gerekmiyordu mu? Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan yaptıklarını kendilerine güzel gösterdi. Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında onlara herşeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen o nimetlere sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayiverdik. Hemen umutsuzluğa kapılıp şaşkına döndüler.» (En'am, 42 - 44)²⁸

Es-Suyuti bu ayeti açıklarken, İbade b. Samit'ten Peygamber'in bir hadisini nakleder. Peygamber bu hadiste, «Allah bir milletin varolmasını ve gelişmesini dilerse, onu ahlaki temizlikle donatır; helak etmek istediğinde ise ona alçakça yaşamının kapısını açar, böbürlendiklerinde aniden yakalar,» buyuruyor.

Es-Suyuti'nin yorumuna göre, yukarıdaki Kur'an ayeti, başlarına gelen felaket ve ızdırapların doğurduğu etkiye karşı halkın tepkisi böyle olmamalıydı. Kendilerini disipline etmeyi ve daha çok çalışmayı öğrenerek zor dönemlerden geçmelerine rağmen, hayata karşı manevi tavırları.

28) Es-Suyuti, a.g.e., III: 14.

olduğu gibi kalmıştır. Zorluklarla yüz yüze geldiklerinde, bu zorluklar onlara dünyevi başarının sanat ve tekniğini öğretmişse de, aralarında gerekli dini ve ahlaki anlayışı, yani Allah'a karşı tevazu, teslimiyet ve tevekkül duygusunu yaratamamıştır. Sonuç şu olmuştur: Zorluklar bitip de iyi günler gelir gelmez, geçmişteki zorlukların bir sonucu olan büyük bir ekonomik ve maddi refah dönemine girmişlerdir. Ama, aralarında hâlâ, dini anlayışın olmayışı yüzünden bu yeni refah ve bolluk da onların küstah, güçlerine mağrur ve toplumun zayıf olan kesimlerine veya ilişki içinde oldukları yabancı uluslara karşı zalim olmalarını sağlamıştır. Bu da onların çöküşünü getirmiştir.

Aynı olguyu Kur'an şu ayetlerde vurgulamaktadır: «Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek, oranın halkı boyun eğip, yalvarsınlar diye onları yokluk ve sıkıntıya uğratmışızdır. Sonra o kötü durumu iyiye çevirdik. Nihayet çoğaldılar ve şöyle dediler: 'Atalarımız da sıkıntılı ve sevinçli günler yaşamışlardır.' Sonunda onları haberleri olmadan ansızın yakalayiverdik. Eğer o memleketlerin halkı, iman edip Allah'tan korksalardı, yerden ve gökten onlara bereket kapıları açardık. Fakat onlar yalanladılar. Bunun üzerine biz de onları yaptıklarından dolayı azabımızla yakalayiverdik.» (A'raf, 94 - 96).

Bazı müfessirlere göre²⁹, ayette geçen, 'atalarımız da sıkıntılı ve sevinçli günler yaşamışlardı' ifadesi, bu halklara göre başlarına gelen sıkıntıların, kendi inanç ve amellerinin bir sonucu olmadığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu tür olayların tarih sürecinde normal olduğunu düşünmekteydiler. Bu olayları kendi kötü amel ve davranışları konusunda ilahi bir yargılama olarak telakki etmediler.

Bu da gösteriyor ki, bu halklar, başlarına gelen zorluklardan sonra Allah'ın onlara lutfettığı bu güzel servet karşısında şükretmemişlerdir. Aynı şekilde, oldukça şiddetli zorluk ve yoksulluk döneminden sonra tattıkları bu güvenlik ve barış, aralarında kendilerine bu kadar nimeti bahşetmiş olan Allah'ın emirlerine itaat etme ve onları yerine getirme eğilimini yaratmamıştır.

Yukarıdaki iki Kur'an ayetinin ana teması, şu ulusal çöküntünün temel nedeni ruhsal dengesizliktir, bolluk değil. Eğer halk, ahlaki ve toplumsal düzensizlikleri denetleyen ruhsal ve ahlaki değerleri yitirmeden bolluk içinde yaşayabilseydi, refahın kötü sonuçlarından kaçabilirdi. «Eğer o ülkelerin halkı inanıp, Allah'tan korksalardı, yerden ve gökten onlara bereket kapıları açardık» ayetinin anlamı da budur zaten. Bu da gösteriyor ki, iman ve amel alanlarında bir gevşeme olmadıkça ruhsal açıdan dengeli bir hayat ve ahlaki açıdan sağlıklı bir toplumda refah ve bolluk bir arada varolabilirler. Ama bu da toplumun ahlaki, dini ve siyasi rehberliğini üstlenmiş kişilerin özel bir çaba göstermelerini gerektirmektedir.

Kur'an başka bir ayette de düzeltme amaçlı azapla, düzeltmenin mümkün olmadığı ve yola getirilemeyecek kadar sapık olan bir toplumu helak etmeyi amaçlayan azap arasındaki farkı belirtir. «Doğrusu biz onları azapla yakalamıştık da, onlar yine de Rablerine boyun eğmemişlerdi. Zaten onlar Allah'a yalvarmazlar. Nihayet üzerlerine şiddetli bir azap kapısı açtığımız zaman da hemen ümitsizliğe düşüp donakalırlar...» (Mü'minun, 76 - 77).

İbn Kesir³⁰, bu ayetleri açıklarken şöyle diyor; Allah

onları üzüntü ve sıkıntı şartları yaratarak denemiş, ancak bu onların peygamberlere ve onların öğretilerine karşı gelme konusundaki tavırlarında herhangi bir değişiklik doğurmamıştır. Onlar küfürlerinde ve yanlış yollarında direnmişler, herhangi bir tevazu duygusu ya da Allah korkusu geliştirmemişler, sonunda helak başlarına çökmüştür .Yukarıda gördük ki Kur'an, güçlü bir manevi inançla, bunu mantıksal sonucu olan, ahlaki sınırlamaların gözetilmesi gibi dengeleyici bir güç var olmadığı sürece, çok fazla doygunluğun (bolluğun) sonucu olan kendi kendini aldatma ve ahlaki bozukluğa karşı ısrarla halkı uyarmaktadır. Fakat Kur'an'ın dikkat çektiği ekonomik refahın büyümesi, ihtikar, istifçilik vs. gibi ticari ahlaksızlıkların ortaya çıkışı ile yakından ilişkili bir başka mesele vardır. Kur'an bu tür ahlaksızlıkları, bir milletin gücünü kökünden çürüten, çok derinlere kök salmış ruhsal bir hastalığın zahiri belirtileri olarak görmektedir. «Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için ondan başka ilah yoktur. Ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi bolluk ve bereket içinde görüyorum. Sizin için çepeçevre kuşatacak, bir günün azabından korkarım. Ey kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle ve tam olarak yapın. İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde karışıklık, bozgunculuk çıkarmayın. Eğer iman ediyorsanız, Allah'ın bıraktığı şey sizin için daha hayırlıdır.» (Hud, 84 -86).

Buradan anlaşıldığına göre, Kur'an'da sözü edilen bazı eski kavimler arasında müşteriye hak ettiğinden daha az tartarak vermek, (ölçüyle satılan mallarda) gerekli olan miktardan daha az ölçmek ve insanların para ve mallarını dolandırmanın diğer yolları (istifçilik, ihtikar ve karaborsa da dahil) gibi uygulamalar yaygındı. Kur'an'ın

esas düşüncesi şudur: Bu kötülükler tek başına kanun çıkarmakla ortadan kaldırılamazlar. Çünkü bunlar siyasal yapı içindeki oldukça derin bir hastalığın belirtileridir. Ticaret ve sanayi alanlarındaki bu hileli yollar, insanın kendi hemcinslerine karşı Allah İnancıyla, yani tüm insanların aynı kaynaktan gelen, Allah'ın yaratıkları oldukları düşüncesiyle bağdaşmayan bir tavrını ortaya koymaktadır. Bu nedenle eğer bir insan, insanların kardeşliğine ve onların Allah'a ve O'nun konularına aynı şekilde tabi olduklarına inanıyorsa, içinde bulunduğu güçlü ekonomik durumdan yararlanarak, hemcinsleri üzerine egemen olmaya çalışmaz. Bu eylemden dolayı suçlu olan bir kişi, insandaki ilahi unsuru oluşturan kendi yüce benliğinin emirlerine itaat etmez. Dahası, herhangi bir topluluk, ister ticaret, isterse sanayi alanında olsun, bu tür ahlaksızlıklara bir kez bulaştı mı, bunlarla beslenen zihnin tavrı, yalnız o alanla sınırlı kalmayacaktır. Eninde sonunda taşacak ve öteki toplumsal ve ahlâkî davranış alanlarına akacaktır. Farklı ahlak alanlarının birbirlerinden ayrı tutulabileceği ya da ötekinden bağımsız olarak ele alınabileceği düşüncesi temelden yanlıştır. Bütün değişik ahlak alanları birbirlerini etkiler, birbirleriyle karşılıklı etkileşimde bulunur, bir bütün oluştururlar ve bu bütünün her parçası ötekilerince sürekli olarak değiştirilir. Bu nedenle Kur'an'da sözü edilen ticarî ahlaksızlıklar bir ulusun geleceğini biçimlendirmede kendi başlarına güçlü bir faktör olamazlar, ancak besledikleri ruhsal tavırların yayılan etkileri nedeniyle, bunlar toplumsal parçalanmanın etkin güçleri olurlar.

Bir ulusun güçlülük ve canlılığını temelden çürüten diğer nedenler arasında, Kur'an, insanların, ahlaki gayretin nihai hedefi olarak kişinin yalnızca kendi kendini düzeltmesi ve geliştirmesinden çok, takva ve salih amele

karşı daha olumlu bir tavır takınması gerektiğini gösteren bir husustan söz etmektedir. Kişinin ahlaken kendi kendine yeterli bir hayat sürdürmesi doğru değildir. Toplumsal bir varlık olarak, başkalarının da ahlaken erdemli bir hayat sürdürmeleri, toplumun ruhsal ve sosyal mutluluğuna karşı zararlı eylemlere girişmemelerini sağlamakla yükümlüdür. Kur'an şöyle der: «Sizden önceki ümmetlerin ileri gelenleri, yeryüzündeki fesadı önlemek durumunda değiller miydi? (Önemeleri gerekmez miydi?) Ancak onlardan kurtardığımız pek azı müstesna. Zalimler ise kendilerine verilen refahın peşinde koştular ve suçlulardan oldular.» (Hud, 116).

Bu ayetin tefsirinde İbn Kesir,³¹ Allah, burada geçmişte unutulup giden milletler arasında neden sadece çok az bir grubun ülkelerinde fesadı, kötülüğü ve düzensizliği önlemeye çalıştığını sormaktadır, diyor. Allah onlar arasında çok az bir grubun bulunduğunu ve Allah'ın azabı o toplumun başına geldiğinde, bu iyi grubun yok olmaktan kurtarıldığını bildirmektedir. İşte bu nedenledir ki, bu toplumda (İslam Toplumunda) iyiliği emreden ve kötülükten men eden (belirli) bir grubun olması gerektiğini emretmektedir.

İbn Kesir Hz. Peygamber'den bir de hadis naklediyor: Hadiste: «Eğer onlar, (insanlar) aralarında kötü amellerin yaygınlaştığını gördükleri halde onları önlemeye ve ortadan kaldırmaya çalışmazlarsa; Allah'ın onlara genel bir azap göndereceğini kabul etmek gerekir» deniyor.

Er-Razi³², yukarıdaki ayette geçen zalim kelimesine, «fesadla ve kötülükle savaşma görevlerini yerine getirme-

(31) A.g.e., II: 464.

(32) Er-Razi, V: 97.

yenler» biçiminde anlam vermektedir. Bu insanlar, diyor, dinin en büyük sütunlarından birine, yani iyiliği emir, kötülüğü men etme ilkesine hiç kulak asmamışlardır. Bu dini yükümlülüğü yerine getirecekleri yerde, hayatlarını cinsel tatmin de dahil her türlü zevk peşinde geçirmişler, iktidar ve vurgun elde etmek için çalışmışlardır.

Kur'an aynı ilkeyi, kutsal bir günde balık tutmak suretiyle SEBT'i (cumartesi gününü) ihlal eden bazı yahudilerin itaatsizliğine değinen bir ayette gündeme getirmektedir. «Bir zaman onlardan bir grup şöyle diyordu: «Allah'ın helak edeceği, yahutta şiddetli bir azaba çarptıracağı bir topluma ne diye öğütte bulunuyorsunuz?» Öğüt verenler ise: «Rabbinize bir özür beyan edelim, ayrıca Allah'a karşı gelmekten sakınırlar umuduyla öğüt veriyoruz» dediler. Kendilerini yapılan uyarıyı unuttunca, Biz de kötülükten alıkoyanları kurtardık. Zulmedenleri ise, yoldan çıkarmaları sebebiyle şiddetli bir azap ile yakaladık.» (A'râf 164 - 165).

Yukarıdaki ayetlerde adigeçen kişilerle ilgili olarak iki görüş vardır³³: 1. Balık tutan bir grup vardı, bir de tutmayan başka bir grup. Bu ikinciler de iki gruba ayrılmışlardı. Bunlardan biri suçluları düzeltmeyi ve onları yasak eylemlerden vazgeçirmeyi kendilerine iş edinmiş kişilerdi. Öteki grupsa tarafsız bir tutum takınmıştı ve yanlış yolda olanları düzeltmeye çalışan birincileri bundan vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Birincilere Allahın helak edeceği bir halkı boş yere uyardıklarını anlatıyorlardı. Bu grubun görüşüne göre, o halk, hiçbir şeyin, yaptıkları azgınlıktan kendilerini alıkoyamayacağı bir itaatsizlik aşamasına gelmişlerdi. 2. Bu ayetle ilgili ikinci görüş ise şöyle: İki ayrı

(33) A.g.e., IV: 306.

grup vardı; bunlardan biri haddi aşmakta, öteki ise onları yaptıklarından vazgeçirmeye çalışmaktaydı. İşte kendi görüşlerine göre, azap edilecek yada helak edilecek olanlara öğüt vermenin hiç bir yararı olmadığını öteki gruba anlatanlar bu günahkar gruptu. Bazıları birinci görüşün doğruluğuna inanmakta ve yukarıda söylendiği gibi, üç grubun olduğunu söylemektedirler. İbn Abbas üçüncü grubun da helak edildiği görüşündedir. O ve çağdaşlarının toplumlarında egemen olan kötülükleri görüp de bunların giderilmesi için hiç bir şey yapmadan oturmaları karşısında, Kur'an'ın sözünü ettiği, bu zalimleri engellemekten kaçınanların da helak edildiğini anlatan, ayetleri her okuyuşunda ağladığı söylenir.

Nihayet Kur'an toplumun çöküşüne neden olan ve sonunda onu yokluğa götüren sebepler konusunda çok önemli bir uyarıda bulunmaktadır: «Allah bir ülkeyi misal verdi: Bu, emin, huzurlu, rızık her taraftan bol bol gelen, bir ülkeydi. Ne var ki, bu ülkenin halkı, Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Bu yüzden Allah onlara, yaptıklarına karşılık korku ve açlık ızdırabını tattırdı.» (Nâhl 112).

Eş Şevkani³⁴, müfessirler, burada sözü edilen kasabanın belirli bir kasaba mı, yoksa, Allah'ın nimetlerini bahsettiği, ama bu ilahi nimetlerin (onları ruhen daha mütevazi ve Allah'a karşı daha çok şükredici kılacağı yerde), onları küstahlaştırdığı (böylece onların da ruhsal dengeğini yitirdikleri) herhangi bir kasaba mı olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir, diyor. Eş-Şevkanî kendisi öteki görüşü benimsiyor ve 'eğer bu ayeti herhangi bir kasaba ve halka uygulanabilecek biçimde ele alacak olursak, o zaman

Mekke ve sakinleri bu genel ifadenin özel bir örneği olurlar' diyor.

Başka müfessirler ise³⁵, bir misalin, gerçekten var olsun ya da olmasın her zaman belli bir niteliğe sahip herhangi bir şeye işaret ettiğini söylüyorlar. Bu nedenle Kur'an'ın yukarıdaki ayette verdiği misal, yalnızca farazi bir varlığı olan herhangi bir yere işaret edebileceği gibi, belli bir kasabaya da işaret edebilir. Bu faraziyeye göre mezkur kasaba Mekke olabilir de, olmayabilir de; Kur'an'ın yukarıdaki ayette geçen kasabaya belli bir takım özellikler atfetmesi (yani barış ve güvenlik içinde olan, harici saldırılardan korunmuş bir kent) Mekkeye işaret edildiği ihtimalini güçlendirmektedir; çünkü Araplar bu kenti kutsal bir yer olarak görmekte ve büyük saygı duydukları Mekke halkına baskın yapmaktan kaçınmaktadırlar.

Tüm bu yorumları bir araya getirerek, bu kent ya da halkın neden böyle bir akibete uğradıklarını ve ekonomik musibet (Kur'an'da geçen «açlık» esasında ekonomik çöküntü anlamındadır) ve can ve mal güvensizliği ile cezalandırıldıklarını sorabiliriz. (Kur'an'da geçen «korku» kelimesinin anlamı siyasal ve askeri güçsüzlüğü dolayısıyla, bir milletin içine düştüğü güvensizliktir.)

Kur'an bu kader değişimini, halka bahşedilen nimetlerin kötüye kullanılmasına yormaktadır. Yukarıda verilen ayetin çevirisi, yani «onlar Allah'ın nimetlerini inkar ettiler» gibi bir çeviri aslında doğru değildir, çünkü Arapça'da (Kur'an'ın kullandığı biçimiyle) «küfür» yalnızca inkar anlamında değil, aynı zamanda inkarla birlikte güçlerin ve nimetlerin kötüye kullanılması anlamındadır. Bununla bir-

(35) Eş-Şevkani, Feth'ul Kadir, Kahire, H. 1350, s. 192.

İlkte, bu kötüye kullanmanın ardında daha da derin bir şey vardır. Bu nedenle çökme ve parçalanma yolunda olan bir millet, her şeyin halkın yararı ve insanlığa hizmet için Allahın himayesinde olduğu inancını yitirmektedir. Başka deyişle toplumu ayakta tutan manevi değerlere olan inancını yitirir ve kendileri bir inanç sistemine bağlanırlar. Bundan dolayı Kur'an, son tahlilde ulusların ve halkların mukadderatının biçimlenmesinde inanç sistemlerinin ve onların üzerine kurulu bulunan manevi değerlerin temel faktörü oluşturduğunu söyler.

Tarihsel Değişimin Mekanîği

Kur'an bize tarihsel değişimi etkileyen araçlarla ilgili olarak bazı açık kavramlar getirir. Der ki, tarihsel bir değişim olacağı zaman, iki grup veya güç arasında çatışma olur, bu gruplardan biri ötekini iktidar ve yetki mevklinden uzaklaştırmayı başarır. Bu tür çatışmalar ve bunların sonucu olan tarihsel değişimler, insanlığın ruhsal mutluluğu için gereklidir. Eğer bu tür değişimler meydana gelmeyecek olsaydı, insanlık temelinden bozulacaktı.

«Eğer, Allah'ın kimi insanları, diğerleriyle yok etmesi olmasaydı, yeryüzü mutlaka fesada boğulurdu» (Bakara /251).

Bu ayet Calut'un Talut tarafından yenilmesi konusunda nazil olmuştur. Ondan önce geçen bir ayette de Talut taraftarları arasındaki bazı insanların şöyle söyledikleri belirtilmektedir: Nice az topluluk vardır ki, Allah'ın izniyle nice çok topluluklara galip gelmiştir.» (Bakara : 249).

Bu da gösteriyor ki, Kur'ani bakış açısından, bu iki gruptan biri manevi bakımdan ötekine üstün olduğu takdirde, sayısal üstünlüğün grupların çatışmasında önemli bir etkisi yoktur.

Ayet başka açıklamalara da imkân vermektedir.³⁶ İlk, eğer Allah bazı insanları, ötekileri aracılığıyla inkâr-dan korumamış olsaydı, yeryüzü fesadla dolar taşardı. Eğer bu açıklama doğruysa, o zaman, defedenler (yani ötekileri inkârdan kurtaranlar) peygamberler ya da öteki dini önderler olmalıdır, çünkü onlar, deliller getirerek veya ellerindeki gerçek konusunda açık işaretlerle inkârcılara karşı çıkarak, insanların inkâra teslim olmalarına engel olmaktadırlar. İkinci muhtemel açıklamada şu : Eğer Allah insanları öteki bazı insanlar aracılığıyla gûnahtan ve yasaklanmış olan kötü şeylerden korumamış olsaydı, insanlık soysuzlaşacaktı. Buna göre, ötekileri (gûnah yolunu izlemekten ve yasak şeylere yaklaşmaktan) kurtaranlar Kur'anın dediği gibi (sizler insanlar arasından çıkarılan en hayırlı topluluksunuz, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız) iyiliği emreden kötülüğü men eden insanlardır. (Allah'ın öngördüğü) dini sınırlamaların yerine getirilmesi ve İslâm'ın zahiri menasikinin gözetilmesinin sağlanması için tayin edilen önderler de bu gruba gireler. Üçüncü muhtemel açıklama ise şu: Eğer Allah mücrimlerin ortaya çıkardıkları siyasal düzensizlikler, toplumsal isyanlar ve diğer kargaşalıklara karşı bazı insanları korumasa, o zaman dünya barış ve ilerlemeyi bir daha ele geçmemecesine yitirmiş olacaktır. Bu varsayıma göre savunucular, Peygamberler, siyasal önderler ve krallar olacaktır. İnsanlar arasındaki çatışmaların, adalet ve eşitlik esasına göre çözülmesi için Peygamberler kendileriyle birlikte ilâhî hukuk sis-

temini (şeriatı) getirmişlerdir. Aksi takdirde kargaşalık olacak, barış olmayacaktır.

Yukarıdaki tartışmanın hülasası şudur: Peygamberlerin yaydığı kanunlar aracılığıyla dünya fesad, kargaşa ve anarşiden kurtarılır. Ancak bu kanunları uygulayacak bir otorite olmalıdır, bundan dolayı da önderler ve yöneticiler gereklidir.

Dördüncü ihtimal şudur: Ayet, inkârcıların, ve maneviyatı karanlık insanların yarattığı kötülük ve fesada karşı, gönülden inanmış ve fazilet sahibi kişilerin dini ve maneviyatı savunmalarına işaret etmektedir. Bu açıklamayı doğrulayan bir Peygamber hadisi vardır. Hadiste: «Allah, İslâm toplumunu, namaz kılanlar aracılığı ile namaz kılmayanlardan, zekâtla kendilerini temizleyenler aracılığıyla böyle yapmayanlardan, oruç tutanlarla, oruç tutmayanlardan, Hac görevini yerine getirenler aracılığıyla yerine getirmeyenlerden, Allah yolunda cihad edenler aracılığıyla etmeyenlerden korumaktadır, ancak tüm toplum bu görevleri terk konusunda hemfikirse, o zaman Allah, onu tek bir an bile gözetmeyecektir» denmektedir. Ardından Hz. Peygamber, yukarıdaki ayetlerden ilkinin okumuştur.

Bununla birlikte, yukarıdaki yorumlar, Kur'an'ın gerçekten vermek istediği düşünceyi yeterince yansıtmamaktadırlar. Bu düşüncenin esasına varmak için şu Kur'an ayetini gözönünde tutmalıyız: «Artık saldırıya uğrayan mü'minlere, zulmedildikleri için cihad etme izni verildi... Onlar haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Halbuki onların "Rabbimiz Alalh'tır" demelerinden başka suçları yoktu. Eğer Allah insanların bir kısmının kötülüklerini ötekileriyle önlemeseydi, manastırlar, havralar ve içinde Al-

lah'ın adının çokça anıldığı meşcitler tahrip edilip yıkıldı. Allah, dinine yardım edenlere mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah güçlüdür, azizdir.» (Hac, 39 - 40).

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, Kur'an Allah'ın bazı insanları diğerleri aracılığıyla defetmesinden¹ söz etmekle, esasında genel bir tarihsel değişim yasası ortaya koymakta ve yalnızca dini ve manevî hayatın belli yönleriyle kötülüklerin giderilmesine değinmemektedir. Öte yandan Kur'an nihai sonucu yalnızca bir grup ya da milletin iktidarı ötekinin elinden alması değil, fakat yeni bir hayat ve değer sistemini ötekinin yerine koyması olan grup ve millet çatışmalarına değinmektedir. İşte burada bir grup insanın iktidar ayrıcalıklarının önemli bir zaman döneminde dalmışlığı (çünkü iktidar fesadı besleme eğilimini taşımaktadır), bu iktidarın nesiller boyunca belirli bir grup ya da milletle sınırlı kalması ve bu grup veya millete iktidarı sağlayan manevî ve ruhi gücün yenilenmesi için bir mekanizmanın olmaması halinde, onların idareleriyle birlikte gelen ekonomik, sosyal ve dinî adaletsizliğe de işaret etmektedir.

Zaman zaman kendini yenileyemeyen bir sistem zevale uğrayabilir, fesad ve zulüm üretir. Bu da ancak, değişik bir hayat sistemi ve manevî değerlere sahip olan bir başka grubun zaferiyle ortadan kaldırılabilir. Bu nedendir ki İslâm, yalnızca yeni bir hayat sistemi yaratmakla kalmamış aynı zamanda, kendisine iktidar veren gücün yenilenmesi için İÇTİHAD ve İCMA mekanizmalarını da yaratmıştır.

Tarihsel değişimlerin meydana gelişinin bir başka biçimi de uzun süre tahakküm altında kalmış, siyasal ve ekonomik bağımlılıkla birlikte her türlü zorlukları tatmış

olan bir azınlığın isyanıdır. Kur'an bu ilkeyi, uzun süre Firavunların baskısı altında yaşayan İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkarılmasıyla ilgili olarak ortaya koymaktadır. «Biz de istiyorduk ki, orada ezilenlere (müstazaflara) lütfatta bulunalım, onları önderler yapalım ve onları yeryüzüne varisler kılalım. Ve onları yeryüzüne yerleştirelim, Firavun'a, Haman'a ve askerlerine sakındıkları şeyi, o zayıfların eliyle gösterelim.» (Kasas, 5 - 6).

Bu ayetler esasında, İsrailoğullarının tarihi ve onların Mısırlı efendileri karşısındaki mücadeleleriyle ilgili olmasına rağmen, tarihte sürekli olarak tekrarlanan bir olguya da değinmektedir. Yine de, bu ayetlerden, zulme uğrayan her azınlığın mutlaka zalimlere başkaldıracağı veya böyle bir başkaldırının her zaman için ahlâkî ve tarihi bakımdan haklı olduğu ve bundan dolayı zalim çoğunluğun yenilgiyle sonuçlanmaya mahkûm olduğu sonucuna varmak doğru değildir. Bununla birlikte, tarihte, genellikle siyasal ve ekonomik fırsatlar tanınmayan ve bu nedenle nisbeten güçsüz ve iktidarsız kalanlar arasından güçlü bir önder sahneye çıkar. Bu isyancılar bir millet içindeki güçsüz gruplar olabileceği gibi, İsrailoğulları örneğinde olduğu gibi başka bir milletten de olabilirler. Emperyalizmin başına gelen genellikle budur.

Burada şu soru akla gelebilir: Allah, neden özellikle güçsüz ve iktidarsız bırakılan azınlığa lütfetmektedir? Buna şöyle cevap verilebilir: Böyle bir azınlık daha dürüst, daha çok zorluklara katlanmış ve daha az bozuk olabilir, ama öte yandan bunlara egemen olan millet ya da grûp uzun süre iktidarda bulunması dolayısıyla manen huzulmuştur. Ekonomik üstünlüğünün sağlamış olduğu hayatın refah ve zevkleri, kendi fiziki cesareti ve zihni uyanıklığı üzerinde uyuşturucu bir etki yapmıştır. Bu neden-

lerle, siyasal ve ekonomik üstünlüğüne rağmen, karşı karşıya bulunduğu mücadelede kendisinin onlara denk olmadığını ortaya koyar.

Bu iddiaları, geçmiş Peygamberlerin yılmaz mücadelelerine değinen Kur'an da desteklemektedir: «İnkârcılar Peygamberlere şöyle dediler: "Sizi ya ülkenizden sürgün edeceğiz, ya da dinimize tekrar gireceksiniz." Bunun üzerine Rableri, peygamberlerine şöyle vahyetti: 'Zalimleri mutlaka helak edeceğiz. Onları yok ettikten sonra yerlerine sizleri yerleştireceğiz. Bu da makamımdan ve azap vaadimden korkanlar içindir.' Peygamberler Rablerinden yardım dilediler. Her zorba, her inatçı hüsrana uğradı.» (İbrahim, 13-15).

Er-Razi,³⁷ Kur'an'ın kullandığı (ve yukarıda 'makamımdan' diye çevrilen) **makamı** ifadesine «benim keskin adalet hükmümden korkan» anlamını vermektedir. Çünkü diyor, Allah yalnızca hak, adalet ve eşitlik üzerinde karar verir. Aynı biçimde (yukarıda 'zorba' diye çevrilen) **cebbar** kelimesine de er-Razi «kendisini her türlü (ilâhî) yasalardan üstün görecekt kadar kibirlenen kişi anlamını vermektedir. Buradan anlaşılıyor ki, Kur'an iktidarı ellerinde bulunduranların yenilgi ve zilletlerini, kendilerini yasadan üstün görmelerine neden olan kibrin bir sonucu olarak görmektedir. Böyle bir zihni tavrın, onları kötülüğe, adaletsizliğe ve zulme götürmesi kesindir, çünkü insanı hakkaniyet, eşitlik ve dürüstlük sınırları içinde tutan, hukuka saygıdır. Öte yandan Kur'an, yöneticilerce kötülük ve zulme maruz bırakılan Peygamberlerle, onların taraftarlarını, ilahî adalet hükmünden korkanlar olarak nitelemektedir. Bunun anlamı, manevî ceza korkusu dolayısıyla, karakter-

(37) a.g.e., II: 302 - 303.

lerinin sağlam olduğudur. Bu nedenle, onlar öteki insanlarla ilişkilerinde, dürüst, adil, sevgi ve iyilik doludurlar. Bu da onların güçlerine güç katar, ama öte yanda egemen grup ikisi arasındaki çatışmada sempatzanlarını kaybetmek suretiyle her geçen gün zayıflar. Sonucu birbiriyle çatışan manevî faktörler belirler. Tek başına kaba güç ve sayısal güç önemsiz birer faktördürler.

TARİHTE MANEVÎ GÜCÜN ÜSTÜNLÜĞÜ

Kur'an, herhangi bir grup ya da toplumun iktidarı veya sayısal üstünlüğü elinde bulundurmasının, manevî ve ruhi bakımdan da ötekilerine üstün olduğu anlamına gelmeyeceğini defalarca açıklamaktadır. Başka deyişle, maddî ilerleme manevî ve ruhi ilerlemeden farklı bir şeydir. Ama bu iki ilerleme biçimi bir arada var olabilir ve karşılıklı olarak birbirlerini desteklerler. «Biz hangi ülkeye uyarıcı göndermişsek, oranın zengin ve şımarık ileri gelenleri, "Biz sizin getirdiklerinizi inkâr ediyoruz, mal ve evlâd çok olan bizleriz, biz azap görmeyiz" demişlerdir.» (Sebe, 34 - 35). İbn Kesir³⁸, Kur'an'da geçen mütrif kelimesinin maddî nimetler, dünyevî şeref, servet ve iktidarın lutfedildiği kişiler anlamına geldiğini söylüyor. Katade'den nakleden İbn Kesir, Kur'an'ın sözkonusu ettiği kişilerin zalimler, önderler ve başkanlar olduğunu söylemektedir. Her halükârda Kur'an, onların serveti, iktidarı ve sayısal üstünlüğü ellerinde bulundurmaları dolayısıyla azaptan muaf oldukları yolundaki iddialarını reddediyor. Kur'an daha sonra, şu ifadeyi kullanıyor: «Ey insanlar, sizi bize yaklaştıracak olan ne mallarımız, ne de evlatlarımızdır. An-

(38) A.g.e., V: 225 - 226.

cak iman edip salih amel işleyen bunun dışındadır. İşte onlar için yaptıklarına karşılık olarak kat kat mükâfaat vardır. Onlar cennetin yüksek köşklerinde emniyet ve huzur içindedirler.» (Sebe, 37).

Bu iki ayet de gösteriyor ki, Kur'an'a göre, maddî ilerleme ruhî ilerleme ile aynı şey değildir. İkisi birbiriyle çelişmez, ancak birbirlerine eşit de değildirler. İkinci olarak bu ayetler, maddî ve siyasal iktidarı belirli bir süre ellerinde bulunduranlar arasında ruhî körlüğün yaygınlaştığını göstermektedirler. Bu, iktidar ve servet tutkunluğu onları hak adalet ve eşitlik çağrısına karşı sağırlandırmaktadır. İzledikleri yolun kendilerini sonunda maddî ve manevî yıkıma götüreceğine onları inandırmak imkânsız değilse bile çok zordur. Bu hususu Kur'an şu ayetlerde vurguluyor: «Kâfirlerin diyar diyar dolaşmaları seni aldatmasın. Bu az bir geçimliliktir. Sonra onların varacakları yer Cehennemdir. O ne kötü bir dölsektir.» (Âl-i İmrân, 195-196)³⁹. Yani herhangi bir grubun elinde bulunan iktidar ve servetin kalıcı olacağı sanılmamalıdır. İktidar ve serveti elinde bulunduranlar, salih ameller sonuçlanan sağlıklı bir inanç sistemiyle yönlendirilmedikleri takdirde, onların nihai yıkım ve zilletleri kaçınılmazlaşır.

Kur'an bu konuya şu ayette değinmektedir: «Apaçık ayetlerimiz kendilerine okunduğu zaman, kâfirler iman edenlere: "Mü'min ve kâfir iki gruptan hangisi mevkiî yönünden daha hayırlı ve çevre yönünden daha güzeldir?" derler. Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlar servet ve gösteriş yönünden kendilerinin en daha iyi idiler.» (Meryem, 73-74)⁴⁰. Burada, maddî gelişmeyi veya

(39) İbn Kesir, III: 540-541.

(40) Er-Razi, bu ayet konusunda iki görüş olduğunu söylüyor.

ekonomik refahı üstünlüklerinin veya bir sosyal grubun fitrî güç ve dayanışmasının şaşmaz göstergesi olarak ele alanlara bir uyarıda bulunmaktadır. Kur'an sosyal dejenasyon ve siyasal yıkıma karşı maddî kuvvet ve servetin hiç bir güç oluşturmayacağını oldukça açık ifadelerle ortaya koymaktadır. Eşyayı dış görünümlerine göre değerlendirenler, genellikle yanılırlar. Herhangi bir toplumun ruhî gelişmesi veya sosyo-politik gücüyle iç dayanışması servet ve nüfus istatistikleriyle veya halkın yararlanıldığı nimetlerle ölçülemez.

Bu iddiayı Kur'an en açık ve kesin bir biçimde İsrailoğullarından ve Musa (a.s.)'nin çağdaşı olan Karun kıssasıyla ilgili olarak ortaya koymaktadır: «Karun Musa'nın kavmindendi. Ama onlara karşı azgınlıştı (bağyetti). Biz ona anahtarlarını güçlü bir topluluğun zor taşıdığı hazineler vermiştik. Kavmi ona: "Böbürlenme, Allah şüphesiz ki böbürleneni sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde âhîret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma. Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de iyilik yap. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Doğrusu Allah bozguncuları sevmez." demişlerdi. Karun, "Bu servet ancak bende mevcut

Birinci olarak, ayet ticaretleri tıklarında giden ve hayatın tüm iyi yanlarından yararlanan Mekke müşriklerini kasdetmektedir. Bazı müslümanlar, kendileri açlıktan ölerken Allah düşmanlarının yaşadıklarını söylediler. Er Razi şöyle ilâve ediyor: Ferra, yahudilerin çokça seyahat ettikleri, servet ve mal kazandıkları görüşündedir. Bu nedenle müslümanlara şöyle söylenmiştir: Yahudilerin mutluluğu ve ticarî kazanç amacıyla dışarıya çıkabilmelerine karşın müslümanların güvensizlik ve düşman korkusuyla dışarı çıkamamaları kendilerini aldatmamalı, cesaretleri kırılmamalıdır. Çünkü bu durum geçicidir. (bkn. Tefsir, III: 105)

bir ilimden ötürü bana verilmiştir" demişti. Allah'ın önceleri, ondan daha güçlü ve topladığı şey daha fazla olan nice nesilleri yok ettiğini bilmez mi? Suçluların suçları kendilerinden sorulmaz. Karun ihtişam içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler: "Keşki Karun'a verildiği gibi bizim de olsa; doğrusu o büyük bir varlık sahibidir" demişlerdi. Kendilerine ilim verilenler ise: "Size yazıklar olsun, Allah'ın mükâfatı, inanıp salih amel işleyenler için daha iyidir. Ona da ancak sabredenler kavuşabilirler" demişlerdi. Sonunda onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Allah'a karşı ona yardım edebilecek kimsesi de yoktu; kendini kurtarabilecek kimselerden de değildi.» (Kasas, 76 - 81)⁴¹.

Bu ayetler, tarihsel değişim süreci ve ekonomik faktörün ona etkisi konusunda Kur'anî tavrı apaçık terimlerle ortaya koyuyor. Bunlar gösteriyor ki, servet, sahipleri tarafından insanlığın maddî ve manevî açılardan yüksel-

-
- (41) Er-Razi'ye göre «bağa aleyhim» (onlara baskı yaptı, haklarına tecavüz etti) ifadesinin anlamı, İsrailoğullarını daha zayıf gruplara ayır ı ve onlara inançları yüzünden haklarını vermedi, demektir. Onun verdiği bir başka anlam ise şu : Firavun onu İsrailoğullarının başına geçirmiştir, ama o zulmetmiştir. Kaffal'ın verdiği bir üçüncü anlama göre ise o, İsrailoğulları arasında daha yüce bir mevkii aradı ve onların kendi emri altında olmasını arzu etti, demektir. İbn Abbas'a göre, İsrailoğullarına karşı mağrurca bir tavır takındı ve onları küçük gruplara ayırdı. Beşinci olarak, Hovşab'a göre, insanı gurura götüren pahalı, süslü giysiler giydi, demektir. Altıncı olarak, Kelbî, din adamlığını elinde bulunduran Harun'u kıskandığını söylüyor. Musa'ya 'sen peygambersin, kardeşin Harun da din adamı, yoksa benim bir mevkiim yok' demişti. Bu nedenle (Musa ve Harun'u izleyen) İsrailoğullarından ayrıldı, beraberinde çok sayıda insan vardı ve çok zengindi.

mesl için kullanılmadığı takdirde, büyük bir ihtimalle onları felaket uçurumuna götürecektir. Aynı zamanda ekonomik refah ve toplumsal statü, tevazü, Allah'a karşı sorumluluk ve toplumsal yükümlülük anlayışıyla birlikte olmalıdır. Aksi takdirde bu tür şeyler israfa, zillete ve toplumun parçalanmasına yol açar. Kur'an'ın dediği gibi, iktidar ve servet sahiplerini çevreleyen sahte ihtişamı ancak ilim ve hikmet sahipleri görebilirler, çünkü onlar yalnızca erdemli bir hayat üstüne kurulu ve insanlığın iyiliğine adanmış iktidarla, özellikle sosyal adaletin gereklerine cevap verebilen, ona iltifat edebilen bir servet ve ekonomik refahın daha çok kalıcılığı haiz olduğunu anlama basiretine sahiptirler. Bu özelliklerden yoksun oldukları takdirde, tarihsel süreç tarafından derhal «unutulan şeyler sepetine» atılırlar.

Yukarıdaki paragraflarda, Kur'an'ın aynı dünya görüşüne dayanmadıkça, maddî gelişmeye pek fazla önem vermediğine defalarca değinmiş bulunuyoruz. Ama buradan, Kur'an'ın maddî iktidarın önemini küçümsediği ya da manevî iktidarı tamamiyle maddî ve toplumsal araçlardan ayrılmış olarak büyüttüğü anlamı çıkarılmamalıdır. Kur'an'ın sözkonusu ettiği manevî iktidar, sayfaları arasında muhafaza edilen dünya görüşüyle, onun üzerine kurulmuş bulunan toplumsal ahlâk sisteminden kaynaklanır. Bu dünya görüşü ve onunla birlikte gelen toplumsal ahlâk, maddî gücü kendi amaçları uğruna kullanmak için bir istek doğurur. Bu üç faktör, yani, Kur'an'ın dünya görüşü, onun sosyal ahlâkı, ve bunların sonucu olan maddî iktidar birbirleriyle kaynaştığı takdirde, insanlık için mükemmel bir denge sağlanmış olacaktır. Bu öğeler birbirinden uzaklaştığında, denge sarsılır. Kur'an helâke uğrayan Firavunların ve bazı eski kavimlerin dünyevî iktidarlarından sözet-

tiğinde, ahlâkî bağlarından kurtulmuş ve yeterli bir dünya görüşüyle desteklenmeyen bir iktidarı kasdetmektedir. Bu bakımdan Kur'an, maddî servet, iktidar veya dünyevî gelişmeyi bizaatıhl hakir görmemektedir.⁴²

(42) Er-Razi'ye göre, bir toplum Allah'a itaatsizliği seçmişse, dünyevi servet ve maddî refah, Allah'ın gazabından kurtulmak için bir garanti olamamaktadır. (bkn. Tefsir, V: 552)

II. BÖLÜM

KİTAB-I MUKADDES

ve

KUR'AN'DA TARİH KAVRAMLARI

Dünyadaki dinî kitaplar arasında yalnızca Kur'an, toplumların ve milletlerin kaderini yöneten faktörlerle, onların yeryüzündeki mutlulukları konusunda bütüncül bir görüş oluşturmaktadır. Kur'an'ın münhasıran bu konuya ilişkin bir bölüm ayırmadığı bir gerçektir. Bu konudaki açıklamalar Kur'an bütünü içine serpiştirilmiştir. Bazı eski kavimlerin dünyevî amelleri konusunda bir dizi yorum getirir. Fakat tüm bu yorumlar bir araya getirilip de bir bütün olarak ele alınırsa, o zaman, Kur'an'a göre genelde bir ulusun ya da toplumun kaderini etkileyen ve biçimlendiren faktörlerin açık bir tasviri ortaya çıkar. Örneğin Kur'an, maddî refah ve iktidarla, bunların bir ürünü olan kendini beğenmişliğe değinir; ama bunlar Allah'a karşı bir alçakgönüllülük ve teslimiyet duygusuyla birleştirilmediği ve O'nun egemenliği en güçlü faktörlerden biri olarak ele alınmadığı takdirde, toplumun çöküşüne katkıda bulunur.

Aynı biçimde, o, ticarî irtikapları da çöküşün bir belirtisi olarak görür. Yine Kur'an, milletler yalnızca doğru olanın yapılmasından değil, yanlış olan'ardan da başkalarını engellemeye ve sakındırmaya çalışmaktan oluşan olumlu bir salihlik kavramından yoksun oldukları için helak olmuşlardır, der. Kur'an'a göre, günahkâr ve bozguncu bir önderliğin ortaya çıkışıyla onu halkın benimsemesi de ulusal musibetlerin etkin nedenlerinden biridir. Böylelikle Kur'an, önderliğin denetime açık olduğu demokratik bir hayat çerçevesi ortaya koymaktadır. Hepsinin üstünde adaletsizlik ve zulüm, toplumsal dayanışmanın ve toplum - içi bağlılığın en kötü düşmanıdır, der.

Bu nedenle Kur'an bize, bu tür olaylardan haber vermez. O hiç bir dinî toplumun tarihi olmadığı gibi, herhangi bir etnik grubun siretini ve onun daha büyük dayanışma veya devlete doğru gelişmelerini de tasvir etmez. Daha derinlere gider ve bu milletlere iktidar ve refahı getiren veya onu çöküntüye götüren ve yok olmalarına neden olan ideolojik ve psikolojik esaslarla, oradan kaynaklanan ahlâkî tavır ve alışkanlıklarını tahlil etmeye çalışır. Kur'an'ın dinsel ve siyasal tarihin bazı olgularına değindiği bir gerçektir. Ancak onun meselesi, olguların kendisi değil, onların işaret ettiği ahlâktır.

Öte yandan Tevrat bize İsrailoğullarının tarihsel gelişimini, Mısır'dan sürgün edilişlerini, Filistin'i fetihlerini, Filistinlilere yenilgilerini, Davudî monarşinin kuruluşunu, İsrail ile Juda arasındaki bölünmeyi vs. ayrıntılı biçimde anlatır. Ama, tarihlerinin ilk dönemlerinde onların güçlülüğünü sağlayan neydi, daha sonraki dönemlerde yabancılara boyun eğmelerinin sebebi neydi, bu konularda çok az genelleştirilmiş ifade vardır. Öte yandan Tevrat, bazı yerlerde, Allah'ın İsrail'e muamelesiyle, İsrail'in Yahovay-

la girdiği sözleşmenin sonucu olarak gözetmek durumunda bulundukları emirler arasındaki ilişki konusunda çelişkiye düşmektedir. Çelişki şu olguda yatmaktadır: Yehova'nın, İsrail'i cezalandırma veya ödüllendirme konusunda herhangi bir yasa ya da kural izlememesi ve onların tarihsel kaderlerinin kendi ahlâki davranışlarına göre değil de, Yehova'nın keyfi iradesine göre değişmesidir. Allah'ın seçilmiş ırkı olan İsrail'in sürekli itaatsizlikleri ve kötü davranışlarına rağmen, Allah onları Filistin'de yerleştirmeye karardır. Hatta Allah, peygamberlerini dinlemeyi ve O'nun emirlerini yerine getirmeyi reddetmelerine rağmen, haklına ne lütuflar bahşedeceğini dünyaya göstererek adının kutsallığını vurgulamaktadır. Örneğin Tevrat şöyle der: «Bilin, öyleyse ki, Rabbiniz Allah size bu güzel toprakları iyiliğinizden dolayı vermemektedir. Hatırlayın ve unutmayın Rabbiniz Allah'ı, şiddet içinde gazaplandırmaya nasıl teşvik ettiğinizi. Mısır ülkesinden çıktığınız günden buraya gelinceye kadar, Rabbe karşı isyankâr oldunuz. Horeb'de dahi Rabbi gazaplandırdınız. Ve Rab size öyle kızgındı ki, sizi helak etmeye hazırды.»¹

Aynı biçimde Tevrat'ta şöyle bir bölüm vardır: «Ey İsrailoğulları, sizin hatıranız için değil, aralarına geldiğiniz milletler arasında bayağılaştırdığınız adım için hareket edeceğim. Milletler arasında bayağılaştırılan ve sizin bayağılaştırdığınız büyük adımın kutsallığını ispat edeceğim, sizin vasitanızla adımın kutsallığını onların gözü önünde ispat ettiğim zaman, milletler benim Rab olduğumu bileceklerdir. Çünkü ben sizi milletler arasından alacağım ve sizleri her ülkeden toplayacağım ve sizi kendi ülkenize getireceğim. Size temiz su sağlayacağım ve siz her türlü pisliklerden arınmış olacaksınız. Ve sizi her türlü putla-

(1) Tesniye, 9: 6.

rınızdaki temizleyeceğim. Size yeni bir kalp vereceğim ve içinize yeni bir ruh koyacağım ve benim yasalarımı doğrultusunda yürümenizi sağlayacağım. Babalarınıza vermiş olduğum ülkede rahat edeceksiniz. Ve sizler benim halkım olacaksınız. Ve Ben sizleri Allah'ınız olacağım.»²

Bu tür bölümler, ahlâkî nedensellik anlayışını yani, insan eylemlerinin mukabil sonuçları olacağı anlayışını, ulusların toplumsal hayatları konusunda tarihin yargılamasının olacağını reddetmektedir. Eğer uluslar, tarih içinde ortaya koydukları iyilik ve kötülöklere göre değil de Allah'a karşı bazı özel ilişkileriyle değerlendirilecek olursa, o zaman, sebep - sonuç ilişkisi bakımından, ahlâkî faktörün işleyişini ortaya koyabilecek doyurucu bir tarih kavramı geliştirmek çok zor olacaktır.

Bu çelişkisine rağmen, Tevrat'ın tarihte mevcut ahlâkî nedenlerle bunların mukabil sonuçları konusunda ilkel bir düşüneyi barındırdığını tümüyle inkâr etmek doğru değildir. Yalnız Tevrat'taki bu düşünce oldukça belirsizdir ve Kur'an'daki kadar açık değildir. Örneğin Nehemya'da şöyle bir bölüm var : «Maamafih, onlar itaatkâr değillerdi ve sana isyan etmişlerdi ve kanunu arkalarına attılar ve onları sana döndürmek isteyen Peygamberleri öldürdüler. Ve onlar büyük bir küfürde bulundular. Bu nedenle Sen, onları, onlara acı çektiren düşmanların ellerine verdin ve onlar acı çekerlerken, Sana feryat ettiler ve Sen de onları Semadan duydun ve rahmetlere göre, onları düşmanlarının ellerinden kurtaran kurtarıcılar verdin onlara Sen! Ama onlar bu rahatlıktan sonra, senin önünde yine kötölük yaptılar ve Sen onları düşmanlarının ellerine terket-

(2) Ezekiyl, 36: 22 - 23.

(3) Nehemya Kitabı, 9: 26 - 28.

tin, böylece onlar bunlara egemen olmuştu.»³ Tevrat'ta aynı zamanda adaletsizlik ve baskının toplumsal sonuçlarına karşı uyarılar da bulunmaktadır. «Eğer, sizler yollarınızı ve amellerinizi gerçekten değiştirirseniz, birbirinize karşı adaleti gerçekten yerine getirirseniz, yabancıya, öksüze veya dula karşı zulmetmezseniz veya burada masum kanı akıtmazsanız ve kendi zararınız için başka tanrıların ardından gitmezseniz, o zaman ben sizi babalarınıza ebedi olarak verdiğim bu topraklarda yerleştireceğim.»⁴

Bu nedenle, Tevrat'ın ilkel bir tarih anlayışı ortaya koyan bölümleri ihtiva ettiğini kabul ederken, «İsrail'in günahı», «bozgunculuk yapma», «Allah'ın emirlerini, kanunlarını ve uyarılarını muhafaza etmeme» veya «kötülük yapma» gibi ifadelerin, ulusların kaderlerini belirleyen faktörler konusunda fazla bir şey vermediği bellirtilmelidir. Bunlar, ulusal yıkımın özgül nedenlerinden çok, bir ulusun iktidarı kaybetmesi konusunda belirsiz bazı ipuçlarını oluştururlar. Dahası, bu ifadelerin yanında, İsrailoğullarının tüm günahlarına, isyanlarına ve Allah'ın adını yerlere atmalarına rağmen, Allah onlara arz-ı mevud (vaadedilmiş toprakları) vermekte, onları tüm manevî pisliklerden temizlemekte ve onları kendi halkı olarak ilân etmektedir, böylece ilâhî adalet ilkesini sıfıra indiren Tevrat'ın, gerçekten bütünsel bir tarih kavramı oluşturulabilmesi için belli bir temel getirdiğini iddia etmek çok zor olacaktır.

Tevrat'la ilgili olarak sözü edilmesi gereken bir başka önemli olgu da, onun, tek bir halk ve ırk grubunun, yani İsrailoğullarının kaderi ve tarihiyle ilgilenmesidir. Bu

(4) Jeremiah, 7: 5 - 7.

nedenle de ondan tarihe egemen olan yasalar bütünü çıkarmak zordur. Bir tarih felsefesi, genel olarak tarih sürecine egemen olan ilkeler bütününe ulaşabilmesi için, yalnızca tek bir ulus veya halkın kaderini değil, birçoklarını hesaba katmak zorundadır. Bu bakımdan, Kur'an, bir çok eski toplumun düşüş ve çöküşünü hesaba katması dolayısıyla, semavî kitaplar arasında tarih felsefesinin oluşturulabileceği esasları ihtiva eden tek kitaptır.

İncil'e gelince, onun ele aldığımız semavî kitaplar arasında en az tarihsel özelliğe sahip olduğunu görüyoruz. İncil'de tek bir bireyin hayat ve ölümü sahneyi işgal etmekte ve tarihin yelkeni neredeyse bitim noktasına doğru çekilmektedir. Hristiyan hayat düzeninde, tek bir bireyin tarih sahnesine nasıl egemen olduğunu, O. Cullmann aşağıdaki bölümde anlatmaktadır :

«İnsan öteki yaratıklara egemen olacak demektir. O düştü ve bu günaha düşüş tüm yaratıkların Tanrı'nın lanetine uğramasına neden oldu.» (Tekvîn, 3 : 17; Romalılara Mektup; 8 : 20). Günahkâr insanlık dışında, Tanrı, dünyanın kurtuluşu için, bir grubu, İsrail kavmini seçti. Bu kavim içinde, yine de Allah'ın dileğini yerine getirebilecek çok daha küçük bir insan grubuna indirgeme vardır : 'İsrail kalıntısı' qahal jahve. Bu kalıntı da daraltılır ve tek başına İsrail'in fonksiyonunu üstlenecek bir tek adama indirgenir. Bu, İsaiah II'de "Jahve'nin kulu", Daniel'de ise "azizler halkını temsil eden İnsanoğlu"dur. (Daniel : 7 : 13 vd.) Bu tek adam, Allah'ın İsrail kavminin gerçekleştirmesini beklediği amacı, bizzat ölümüyle başkaları adına yerine getiren Tanrının oğlu İsa olarak tarihe girmelidir... Şimdi, tabir caizse, süreci tersine çevirmek, yani, Bir'den Çok'a ilerlemek gerekmektedir. Ancak bu, Çok, Bir'i temsil edecek şekilde yapılmalıdır. Böylece yol,

Bir'in esası olan kiliseye varır, şimdi artık 'kalıntı'nın görevini yerine getirecek olan O'dur. Böylelikle kurtuluş tarihinde iki tür akıntı vardır. Birincisi Çok'tan Bir'e doğru. Bu Eski Ahid'dir (Tevrat); öteki Bir'den Çok'a doğru. Bu da, ilke olarak merkezinde İsa'nın çarmıha gerilişi olan Yeni Ahid'dir (İncil).»⁵

Eğer Hristiyanlığın tarihsel süreç anlayışı buysa, iki bakımdan inandırıcılıktan uzaktır. İlkin, bu anlayış, İsa'nın dünyaya gelişinden önceki insanlık tarihini, onun dünya sahnesinde zuhurundan sonraki insanlık tarihinden oldukça farklı bir yere oturtur. Tarihin bu biçimde ikiye bölünüşünü mantikî olarak açıklamak mümkün değildir, çünkü tarih süreci tek bir bütündür. Hristiyanlığın tersine Kur'an, İnsanlık Tarihini bir bütün olarak ele alır. Kur'an'ın, eski Arap ulusları, Yahudiler ve Hristiyanlarla ilgili olarak yaptığı yorumlar, müslüman toplumlar için de aynen geçerlidir. Aslında, İslâm-öncesi halkların hayat ve davranışlarıyla ilgili olarak Kur'an'ın yapmış olduğu yorumlar, müslümanları uyarmak amacıyla yapılmıştır: Yani, müslümanlar, bu İslâm-öncesi toplumların helakine sebep olan aynı davranışlarda bulunurlarsa, Allah'ın kendilerine farklı biçimde davranmasını beklememelidirler. Bu nedenle Kur'an'da tarihsel sürecin ikiye bölünmesi sözkonusu değildir.

Hristiyanlığın tarih anlayışının öteki önemli eksikliği yukarıda değindiğimiz konudur. Tarih daima, birbiriyle etki-tepki ilişkisi içinde bulunan birey ve grupların hayatı demektir. Ne kadar büyük olursa olsun, bir tek birey Allah'ın amaçlarını yerine getiremez. Şurası bir gerçektir ki, insanlığın büyük manevî önderleri —ki biz onlara peygamber diyoruz— insanlığın gerçek amacına ulaşması konu-

(5) Karl Lowith, *Meaning in History*, Chicago, 1958, s. 183.

sunda, salt siyasal ve düşünsel bir önderin yapabileceğinden çok şey başarmışlardır. Ama onların yaptıkları bütün işler, onları izleyenlerin onlara göstermiş oldukları gönüllü katılmanın bir sonucu olmuştur.

Hristiyanlığın tarih anlayışına göre, İzleyicilerinin herhangi bir ortaklaşa çabası olmaksızın tek bir kışının kendisini feda etmesi, tüm insanlığın kurtuluşunu sağlamaktadır. Hristiyanların yalnızca İsa'ya inanmaları istenir ve bu imanla kurtuluş elde edilmiş olur. Eğer kurtuluş bu yolla, toplumsal anlamda bir ahlâkî gayret ve salih amel olmadan olacaksa, o zaman bu kurtuluş tarihin dışında kalmaktadır. Kur'an ilk planda olumsuz bir tarih kavramı getirmez. Onun ideall maddî ve manevî mutluluktur ve bu da ancak en geniş anlamında, maddî ve manevî arınma konusunda her türlü örgütlü ve ortaklaşa çabayı içeren cihad yoluyla olabilir. Kur'an, toplumun ortaklaşa varlığının üzerine kurulacağı hayat ideal ve değerleri getirir. Peygamber bu idealleri elde etmenin yollarını gösterir. Bu çabanın başarıya ulaşabilmesi için gerekli olan toplumsal erdemlerin örneğini kendi şahsında gösterir, ama kurtuluş ve mutluluğu elde etmek esas olarak toplumun görevidir. Bu başarı için iman yetmez, amel de gereklidir.

Kendilerine sunulan idealler uğruna İslâm Peygamberi ve Ashabının mücadelesini kaydeden Kur'an'ın aksine, Ahdi Cedit (İncil), Hz. İsa'nın ortaya koyduğu, ancak olağanüstü nitelikleri dolayısıyla tarihin sınırları dışına taşan mucizelerle doludur. Aynı zamanda İncil, toplumsal açıdan insan mutluluğunu sağlayan faktörlere de değinmez. Bu da oldukça tabiidir, çünkü Hz. İsa'nın ayrı bir grup oluşturma veya içinde doğup büyüdüğü geleneklerden farklı bir hareket başlatma diye bir düşüncesi yoktu. Amacı sınırlıydı; Toplumun ahlâkî durumunu yükseltmek ve top-

lumsal dayanışma pahasına da olsa, daha yüksek bir bireysel ahlâk oluşturmak için bireyi talî yasalara lafzen uymaktan kurtarmaktı.⁶

İncil'in bir başka özelliği de insanın maddî refahı konusunda olağanüstü ilgisizliğidir. Örneğin şu bölüme bakınız : «Bu nedenle size söylüyorum, ne yiyeceğiniz diye canınızdan; ne giyeceğiniz diye de bedeninizden endişe etmeyiniz. Çünkü hayat yemekten, beden de giyinmekten öte bir şeydir. Kuzgunları düşünün. Ne ekerler, ne biçerler, ne ambarları vardır ne ahırları, ama buna rağmen Tanrı onları beslemektedir. Kuşlar kadar da mı değeriniz yok?

-
- (6) Burada şunu belirtmek gerekir : İsa Mesih'in resmen Essen'lerin (M.Ö. ve sonra Filistin'de yaşayan bir Musevi tarikatı mensupları) tarikatına kabul edildiğine dair herhangi bir delil yoksa da, daha çok hayatı ve eylemleri üzerine yapılan bir varsayım, onların ilkelerini benimsemiş olduğu söylenebilir. Essen'leri çoğunun Lut Gölü'nün kıyılarında oldukça elverişsiz bir bölgeye çekilmiş oldukları samlıyor. Bunlar, toplumun mülkiyetinde olan evlerde yaşayan ortaklaşacılar (komünist); ortaklaşa yedikleri yemek oldukça önemli bir dini tören sayılıyordu. Komünist üretim metodları köle emeğini gereksiz kılmakla kalmamakta, eşitlik ilkesine dayalı kurumlara da karşı çıkar görünmektedirler. Onlar nefse acı verme anlamındaki yoksulluğa saygı duymakta ve zenginlerden nefret etmekteydiler. Bütün her ne kadar Ferisi Yahudi de olsalar nihayet yahudiydir. Ferisi yasaların en küçük ayrıntılarını dahi gözetiyorlardı. Bizatihi kötü olan savaşa karşı çıkan aşırı pasifistlerdi. (bkn. S. Wittmayer Bason, A Social and Religious History of the Jews. New York, 1952, ii: 149 - 150) Bir başka önemli olgu da şuydu : İsa Mesih bizzat yahudiliğe saldırmadı. Yahudi doktrinlerinin reformcusu veya yeni bir hukukun yayıcısı olma düşüncesinde değildi. O yalnızca günahkârı kurtarmak, onu iyiye ve kutsal bir hayata çağırarak ve onu yaklaştırmakta olan Mesihi vakte hazırlamak istiyordu. (Salo Wittmayer Bason, a.g.e., s. 155).

Endişe etmekle elinize ne geçecek sanki? Eğer şu karcık şeyi yapmaktan acızsanız, neden endişe ediyorsunuz? Zambakların nasıl büyüdüklarını düşünün: Ne zahmet çekerler ne dolaşırlar: Size söylüyorum, Süleyman bile tüm haşmetine rağmen bir zambak gibi süslenememişti. Ancak Tanrı, bugün tarlada canlı ama yarın fırına atılacak olan bir bitkiyi böyle giydirdirse sizi ne kadar giydirdir? Ey imansız adamlar! Yiyeceğinizi ve içeceğinizi aramayın, endişeli de olmayın. Çünkü bütün dünya nimetleri bunları aramaktadır; ve babanız bunlara ihtiyacınız olduğunu bilir. Bunun yerine, onun krallığını arayın, aynı zamanda bunlar da sizin olacaktır. (Luka, 12: 22'den 31'e kadar). Bu parçadan, İncil'in bu dünya ile Allah'ın hükümlanlığı arasında kesin bir ayırım yaptığı anlaşıyor. Kişinin dünyevi durumunu iyileştirmesine veya hayatın gereklerini elde etmesine yönelik herhangi bir çabası, manevi hayatla çelişmektedir. Bunun anlamı, İncil, toplumu ciddiye almıyor demektir. Toplumsal işbirliğinin gerekliliğine itibar etmemektedir. Çünkü böyle bir işbirliğinin gerekliliği, ancak dünyevi hayata gereken önemin verildiği bir toplumda ortaya çıkabilir. Böyle bir dinsel dünya görüşünde, tarih felsefesi geliştirebilmek için ilkeler bütünü aramak beyhudedir.

Melekut-us Semavat ile bu dünya arasındaki bu kesin ayırım, İsa Mesih'in dini bilincinin olgunluğa ulaştığı dönemde karşı karşıya geldiği garip etkilere dayandırılmıştır. Spengler oldukça yerinde bir biçimde, İsa'nın dünya görüşünün ancak, İsa üzerinde çok önemli etki yapmış olan Yahya Peygamber'in öğretilerine başvurmakla anlaşılabileceğini söylüyor. Yahya Peygamber, Yahudilikten uzak durmuş ve Kudüs ruhuna karşı şiddetli bir kinle dolmuştu: «İsa ona geldi ve onun öğrencisiydi. Uyanmaya

başladığında otuz yaşlarındaydı. Ondan sonra, vahye alt ve özellikle Mandaean düşünce dünyası tüm benliğini kapladı. Etrafında uzanan öteki tarihsel gerçeklik dünyası ona göre yapmacık, yabancı ve önemsiz bir şeydi. Şundan kesinlikle emindi ki, kendisi gelecek ve bu gerçek - dışı gerçekliğe bir son verecekti. Ve efendisi Yahya gibi amacına doğru yürüdü. Şimdi bile, Ahdi Cedld biçiminde somutlaşan en eski İncillerde bir peygamber bilinci içinde olduğu o dönemin ışıklarını görebiliyoruz.»⁷

Spengler yorumunu şöyle sürdürür : İsa Mesih mesajını ilân edeceği zaman, Roma Devleti ve Yahudilik gerçeğiyle yüzyüze geldi. Onu geri çeviren Yahudiliğin soğuk formüllerinin kurtuluş garantisi olarak kabul edilmesi idi.

«Ama İsa Pllate'in önüne getirildiğinde, olgular ve gerçekler dünyası ani ve amansız bir düşmanlıkta yüz yüze gelmişlerdi. Dünya ondan önce ve ondan sonra görmediği şaşırtıcı derecede farklı ve güçlü bir sahneydi. Romalı memurun ünlü sorusunda olduğu gibi : "Gerçek nedir?" sorusu, tüm tarihin anlamını, münhasıran amelin geçerliliğini, devletin, savaşın ve kanın itibarını, başarının güçlülüğü ve seçkin liyakatin gururunu yalanlamaktadır. Din işlerinde karar verici olan ötekinin bu sorusuna İsa'nın ağzı değil sessiz duygusu cevap verir - gerçeklik nedir? Pilate için gerçeklik her şeydi; İsa içinse hiç bir şey. Gerçekten bir şey olsaydı o zaman saf dindarlık hiç bir zaman tarihe ve tarihin güçlerine karşı duramazdı veya aktif hayatından dolayı yargılanmazdı; eğer öyle bir şey olsaydı o zaman din olmaktan çıkardı ve kendini tarihin ruhuna tabi kılardı.»⁸

(7) Oswald Spengler, *Decline of the West*, C. F. Alkinson çevirisi, Londra, 1954, 214 - 215.

(8) A.g.e., s. 215 - 216.

Spengler'in bu yorumuyla aynı görüşü paylaşmıyoruz, paylaşamayız da. Çünkü o, dinin gerçekle ilgisi olmadığını ima etmekte, hatta ilân etmektedir. Bu saf ve basit Eflatun idealizmidir; din, tarihte var olan insanlar için değil, varlıkları tarih süreci dışında olan soyut ruhlar içindir, anlamına gelmektedir. Dinin bize bir ideal dünya anlayışı getirdiği inkâr edilemez. Ancak bu ideal dünya bûyük bir ölçüde hayatın gerçekleri değiştirilerek ve bu ideal uğruna kullanılarak gerçekleştirilebilir. Tarih idealle gerçekliğin sürekli olarak etki - tepki ilişkisi içinde olduğu bir süreçtir ve bazan bunlar bu karşılıklı çatışmada birbirlerine kenetlenirler. Tarihin gündelik seyri, bu bitimsiz etki - tepki ilişkisiyle, ideal ve gerçeklik arasında araya görülen çatışmaların bir sonucudur. Niteliği itibariyle dünyada gerçekleşmesi mümkün olmayan Hristiyanlığın Allah Hakimiyeti anlayışı, bu kutuplaşmayı ve ideal - gerçeklik ayırımını kabul etmektedir. Böyle yapmakla da Hristiyanlık kendisini tarihin dışına atmaktadır. Aslında Hristiyanlık, idealle gerçekliğin etkileşimi olan tarihsel sürecin varlığını yadsımaktadır.

İşte bu nedenle, Ahdi Cedid, gerçeği ebedileştirmek isteyen muhalif güçlere karşı, ideallerinin aktif güçle gerçekleştirilmesini istemez, çünkü, eğer gerçeklik bir şey değilse —ki Spengler İsa Mesih için bir şey değildir diyor— o zaman, onu değiştirmeye veya dönüştürmeye ve idealle uyumlu hale getirmeye çalışmanın bir anlamı yoktur. Melekut'us Semavat yerleşik bir olgu olduğu ve yalnızca imanla elde edilebildiğine göre, gerçek dünyayı olduğu gibi kabullenmekten başka çare yoktur. Spengler'e göre Hristiyanlığın önvârsayımı olan idealcilik hayata olduğu gibi teslim olma anlamına gelir. Bundan dolayı Ahdi Cedid yazarlarının kafalarında aktif mücadele anlayışı yok-

tur. Hristiyanlığın kitabı düşmanları da içeren bir kardeşçe sevgi ahlâkını öğretir. Düşmanlıkları kişisel veya ideolojik olmayan nedenlere dayananlarla, İsa'ya yalnızca inanmamakla kalmayıp, aktif olarak onun getirmiş olduğu ilkelere karşı çıkan ve bu nedenle düşmanlıkları Hristiyanlara karşı aktif muhalefeti gerektirenler arasında ayırım yapmaz. Ahdi Cedid (İncil) Hristiyanlığı, tarih sürecine karşı kayıtsız ve yansız olmakla kalmaz, hatta insanlığın tarihsel anlayışını yıkıcı olduğuna inanan bir kesim vardır. «Tarihsel yansımanın ilk belirtileri, geçmişin dinsel devrimleri ve Hristiyanlık tarafından imha edilmiştir. Hristiyanlığın, evrensel uygulama imkânına sahip bir tarihsel anlayışla hareket ettiği ve tamamıyla anti - barbar, medenî bir devlet yerine, insanı merkez olarak aldığı ve insan ırkı için yüce bir ahlâkî ve dinî amaç ikame ettiği doğrudur. Bunlar tarihsel yansımaya yeni ve güçlü saikler getirdi. Gerçekte bunlar, bilimsel değil, diriltilmiş bir mitolojik tarih anlayışı doğmasına yardımcı olmuşlardır. İlk Hristiyanî anlayış hem zaman hem de mekân bakımından oldukça dardı. Başlangıç ve sonuç açısından, insan ırkının tarihi, ortasında tenasüh ve kilisenin yükselişi bulunan, mitoloji ile doldurulmuştu. İligi bir kez daha "açıklanamaz" üzerinde yoğunlaşmıştı. Ve açıklama isteği, günahkâr bir kafanın işareti sayılmaktaydı.»⁹

Bu ifadeyle ilgili olarak şunu vurgulamalıyız: Öteki dinlerin tarihe karşı tavırları ne olursa olsun, İslâm, tarihsel yansıma anlayışını zayıflatmamış, aksine diriltmiştir. Son kuşak müslüman yazarların tarih konusundaki yazıları bunu ispat etmektedir. Evrensel tarih yazma gele-

(9) Encyclopaedia of Religion and Ethics (1959), c. VI, «History» maddesi.

neğini başlatanlar müslümanlardır. Onlardan önce tarih ya ulusaldı ya da dar bir çerçevede kalmıştı. Müslümanlar, çevrelerinde bulunan halkların tarihini, yaratılışına başlangıcına kadar izlemişlerdir.

III. BÖLÜM

ESKİ ARAP TARİHİ ÜZERİNE KUR'AN'IN YORUMLARI

Kur'an'ın eski Arap Tarihi üzerine getirdiği yorumlara İbrahim'in kıssasıyla başlamalıyız. Çünkü İbrahim, herkesce de kabul edildiği üzere, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların ortak atasıydı. Kur'an İbrahim'in özellikle Yahudi ve Hıristiyan olmadığını söyler. «İbrahim, Yahudi de Hıristiyan da değildi, Allah'a teslim olmuş dosdoğru bir adamdı» (Al-i İmran, 67). Bunu belirleyen Kur'an, ardından, İslam Ümmetinin kökenini İbrahim'e kadar geri götürür. «Allah uğrunda gereği gibi cihad edin. O sizi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır» (Hac, 78).

İbrahim'in hayatı ve eylemleri konusunda Kur'an'ın yaptığı ilk önemli yorum, herhangi bir ırk veya hanedana özel bir üstünlük atfetme düşüncesiyle, iyi ile kötü arasındaki mücadeleden kaçış ilişkilerinin önemli olduğu düşüncesini bertaraf etmek amacına yöneliktir. Allah yalnızca salihleri destekler, zalimlere yardım etmez, isterse bun-

lar bir peygamber soyundan ve hanedanından gelmiş ol-
sunlar. «Rabbi İbrahimi br takım emirlerle denemiş, O da
onları yerine getirmişti. Allah, 'seni insanlara önder yapa-
cağım' demişti. O 'soyumdan da (önder yap)' deyince,
'zalimler benim ahdim'e ulaşamaz' demişti» (Bakara, 124).

Er-Razi'ye göre bu ayet (1), Yahudiler, Hıristiyanlar ve
müşrikler için bir uyarı niteliğindedir: Dünya ve ahiretin
iyiliği, Allah'a itaatsizlikten vazgeçmedikçe, ilahî emirleri
gözetmedikçe ve onun getirdiği yükümlülükleri yerine ge-
tirmedikçe elde edilemez. Er-Razi, fıkıhçılar ve kalamcılar
bu ayetten şu anlamı çıkardılar diyor: Fasık (kötü ahlak
sahibi) kişi, fıskını sürdürdüğü sürece, cemaat önderliği-
nin kendisine emanet edilmesi caiz değildir.

Ez-Zemahşerî, bu ayetin tefsirinde şöyle der : İbrahim'-
in soyundan olup da adaleti yerine getirebilen ve herhan-
gi bir zulüm lekesinden uzak olanlar bu liderlik mevkiine
yükseltileceklerdir. Alimler bu ayetten şu sonuca varmış-
lardır: Mahkemede şehadeti kabul edilmeyen, itaate değer
bulunmayan, sözüne güvenilmeyen ve namaz kıldırmasına
izin verilmeyen bir kşi önderliğin gerektirdiği sorumluluk-
ları yüklenmeye layık değildir. (2)

Er-Razi de, Ez-Zemahşerî de «benim ahdim zalimlere
ulaşmaz, (onları içermez)» ayetini bireysel anlamda yo-
rumluyorlar. Ama bu ayet yalnız bireyler için değil, aynı
zamanda toplumlar ve milletler için de geçerlidir. Ve bu
anlamda alındığında, yönetici ve önderleri ahlâken bozuk
ve kendileri de zulüm ve baskı lekesinden uzak olmayan
bir millet, siyasal, entellektüel ve kültürel alanlarda in-
sanlığın önderliğini üstlenemezler, demek olur. Sebep şu:

(1) Er-Razi, Mefatih'ul Gayb, Kahire, H. 1307, s. 473 - 480.

(2) Ez-Zemahşerî, El-Keşşaf, Kahire, H. 1354, 92: i.

Bir toplumun önderlik mücadelesinde başkalarıyla yarışabilmesi için, yüksek derecede bir iç bütünlüğe sahip olması gerekir. Ama iç bütünlük de en geniş anlamda adaleti gerektirir. Yani çeşitli sınıflar arasında ekonomik adalet olmalı ve iktidar tek elde toplanacağı yerde dağıtılmalıdır. Vatandaş, ülke ve toplum sorunları konusunda söz hakkı olduğunu hissetmelidir. Yani toplumun yapısı demokratik olmalıdır. Yöneticiler denetime tabi tutulmalı, düşünce özgürlüğü, isyana teşvik veya toplumun varlığı için gerekli manevî ve ahlâkî ilkelere karşı bir tehdit oluşturmadığı sürece sınırlandırılmamalıdır. Bütün bunlar, topluma ancak gerçekten katılanların ve toplumsal, siyasî ve fikrî alanlarda toplumun işlerini yürütenlerin, her ne pahasına olursa olsun vazgeçemeyecekleri inanç ve ilkeler etrafında bir araya gelmeleriyle mümkün olabilir.

Yine, Allah, sınavları başarıyla veren İbrahim'e toplumunun önderliğinin emanet edildiğini bildirmektedir: «Rabbi İbrahim'i bir takım emirlerle denemiş, O da onları yerine getirmişti. Allah 'seni insanlara önder yapacağım' demişti» (Bakara, 124). Bazı müfessirlere göre (3), onun

-
- (3) Müslüman müfessirler, Allah'ın İbrahim için ortaya koyduğu sınavları farklı farklı anlatırlar. Herhalde en doğru yorum, Allah'ın İbrahim'i yedi konuda sınadığıdır. Halkının taplığı, ama onun saygı duymadığı yıldızlar, ay ve güneş bunlar arasındaydı. Daha sonra da ateş, hicret ve evlâdını kurban etmekle sınadı. (Tefsir el Hazin, Kahire. H. 1307, s. 80). Müslüman müfessirlerin yaptığı yorumlar arasında en akla yatkını budur, çünkü bizzat Kur'an, İbrahim'in içinden çıktığı toplumun yıldız tapınmalarına âtıfta bulunuyor. «Nitekim Rabbine temiz bir kalple geldi. İbrahim, babasına ve toplumuna şöyle demişti: 'Nelere kulluk ediyorsunuz? Allah'ı bırakıp uydurma tanrılar mı istiyorsunuz? Âlemlerin Rabbi hakkındaki zannınız nedir?'. İbrahim yıldızlara bir göz attı ve «Ben rahatsızım» dedi. Onu bırakıp

bu sınavlardaki başarısı, yıldızlara, aya ve güneşe tapmayı reddetmesi, içine atıldığı ateşten Allah'ın takdiriyle kurtulması, doğduğu yerden hicret etmesi ve Allah'ın emri üzerine oğlunu kurban etmeye hazır oluşuyla ispatlanmıştı. Her ne kadar Kur'an, burada önderlikten özellikle İbrahim'e atıfla söz ediyorsa da, bu, milletler ve toplumlar bakımından da geçerli bir ilkedir; İbrahim gibi doğduğu yerleri terketme zorluğuna katlanabilen, ilahî emir üzerine oğlunu kurban etmeye hazır İbrahim gibi adamlarını ve mallarını feda etmeye hazır, kendi hke ve inançlarına bağlı olan bir toplum insanlığın önderliğine geçirecektir. Bundan dolayı, Kur'an, burada, pek açık olmasa da bu konuda tarihsel sürecin seçmeci olduğunu belirtmektedir. Başka deyişle, dünyanın önderliği, yalnızca tarihin meydan okumalarına ve sınavlarına karşı durabilen milletlere verilebilir.

gittiler. O da onların tanrılarına, gizlice yönelip «Sundular mı yiyecekleri yemiyor musun? Ne o, konuşmuyor musun?» dedi. Sonunda zerlerine yürüyüp kuvvetle vurdu. Bunun üzerine müşrikler koşarak ona geldiler. İbrahim onlara şöyle dedi : «Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de yonttuklarınızı da Allah yaratmıştır.» (Saffat, 83 - 96).

Bu âyetleri tefsir eden Er-Razi, şöyle diyor : «İbrahim'in Rabbine temiz bir kalple geldiği, konusundaki Allah'ın sözü, başka şeyler yanında, babasını kendi Tevhid dinine çağırdığı gerçeğini de içermektedir. «Yıldızlara bir göz attı» âyetiyle ilgili olara da Er-Razi, o halkın astroloji bildiğini ve yıldızlara bakarak geleceği keşfettiklerini söylüyor. Bu nedenle İbrahim, astrolojide maharet kazanmıştı. «Yıldızlara bir göz attı» ifadesinin anlamı da budur, zaten. Sonra da, onların tapılacak nesne olmadığını ispatlamak için, onlara bir oyun oynamaya karar verdi. Bir bayram günü olan ertesi gün tapınakta kalacaktı. Onun için hasta numarası yaptı. (Er-Razi, a.g.e., s. 102, 103).

Şimdi, helakleri konusunda Kur'an'ın önemli yorumlar getirdiği en eski Arap milletine gelmiş bulunuyoruz. Kur'an onlara 'Ad-İrem' adını vermektedir. «Görmedin mi Rabbin Ad'e neler yaptı? Sütunlar sahibi İrem'e? Ki Onun gibisi yeryüzünde yaratılmış değil.» (Fecr, 6-8). Bir başka yerde Kur'an onlara «İlk Ad milleti» demektedir. «İlk Ad milleti-ni helak etmiştir, O.» (Necm, 50) Kimdi bu Âd milleti? Eldeki delillere göre Nuh'un oğlu Sam'ın soyundandılar ve Arap Yarımadasına bitişik yerlerde krallık kurmuşlardı. (4).

- (4) Mevlana Seyyid Süleyman Nedvi, Âd kavminin yalnızca Yemen'de değil, Babil, Suriye ve bir ara da Mısır'da ege-men olduklarını söylemektedir. Tevrat'ta adı geçen Amalikahılar Mısır yöneticileri olan Hiksosların Âd kavminden oldukları görüşündedir. (bkn. Ard-el Kur'an, ands of Qur'an (Urduca), A'zamgadh, 1955, s. 132-162).

İbn Haldun, İrem diye bir kentin olmadığını, bunun yetkisiz Kur'an müfessirlerinin, kendilerinden nakil yaptıkları hikâyecilerin bir uydurması olduğunu söylüyor. Kur'an'da adı geçen İrem'in bir kent değil, bir kabile olduğunu belirtiyor. (Kitab el İber, Kahire, H. 1355, i: 28-29).

İbn Haldun'un bu yorumlarına Encyclopaedia of Religion and Ethics (Din ve Ahlâk Ansiklopedisi) tarafından ışık tutulmaktadır. Hiksos maddesinde şöyle deniyor: İşgalcilerin adlarına gelince, ilk hece'Heq' (Yönetici) Mısırca, ikinci hece Doğu çölü göçebe ırkları için Mısırca genel bir ünvan olarak kullanılan Shasu olabilir. Khayan kendisini, «Heq Setu», çöllerin başkanı diye adlandırıyor. Ama bir bütün olarak, Manetho'nun türevi pek de yanlış görünmüyor. Önceleri onlara benzetilen, ancak şimdi daha eski oldukları sanılan özel bir ırk tipini sergileyen ırk tipleriyle, sfenksler ve diğer heykeller gibi tasviri deliller yoktur. (Edinburg, 1959, c. VI)

Suyutiye göre Âd kavmine gönderilen Hud peygamber Arapçayı ilk konuşan kişiydi. Ona göre Âd kavmi, Kur'an'da adı geçen bazı putlara tapmaktaydı. Hud Peygamber onları tek bir tanrıya tapmaya, zulüm ve baskıdan vazgeçmeye çağırды. Namaz kılmaya ve bir şeriata çağırmadı.

İbn Kesir, onların Yemen'de yerleştiklerini ve onlara gönderilmiş bulunan Hud Peygamberin de Yemen'de medfun olduğunu söylemektedir. (5).

Kur'an'a göre Âd milleti güçlü bir toplumdur. «Ad kavmi yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamış ve 'Bizden daha güçlü kim vardır?' demişti. (Fussilet, 15) Güçlü bir imparatorluk kurmuş olmaları mümkündür.

Kur'an'ın Âd toplumuyla ilgili olarak yaptığı bir başka açıklamaya göre, Âdlılar öldükten sonra dirilme kanusuna aşırı derecede ilgisizdiler. «Siz her yüksek yere koca bir bina kurup, boş şeyle mi uğraşırsınız? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı edirsiniz? Yakaladığınızı zorbaca mı yakalarsınız?» (Şuâra, 128-130). Yani her ne kadar bu hayat önemliyse de, insanın tamamıyla bu hayat içinde kendisini yitirmesi ve gelecek olan sonsuz hayatı unutmaması, uzun dönemde, bu hayatın da mutluluk ve refahını mahvedecektir. Kur'an'ın tarih anlayışına göre, maddi değerlerin bizatihi amaç olarak alınması, böyle bir

Ama onlar karşı çıktılar ve güçlerine güvendiler. Aynı zamanda yeryüzünde bozgun çıkardılar ve halkı mahvettiler. (Es-Suyuti, El-Dürr el-Manzur, H. 1314, III: 95)

Er-Razi, 'yakaladığınızı zorbaca mı yakalarsınız?' âyeti konusunda, Âd kavminin öteki toplumlara ve insanlara zalimce davrandığını söylüyor. Bu âyetlerin anlamı şöyle özetlenebilir diye ilâve ediyor : Şahane sarayların inşası onların dünyevi ihtişam aşklarını, heykel yapımı kendilerini ebedileştirme arzularını, zorbaca güç gösterisi ise dünyevi itibar ve ihtişamı tekellerine alma arzularını gösteriyor. Ama bu nitelikler Allah'a mahsustur. İnsanların bu nitelikleri elde etmesi mümkün değildir. Yani onlardaki hayat ve dünya sevgisi yaratık olmanın sınırlarını aşacak kadar ruhlarını etkilemiş ve onlara bir tür tanrılık iddia etme cür'etini vermiştir. (Er-Razi, a.g.e., VI: 360).

(5) İbn Kesir, Tefsir, Kahire, H. 1370, II: 244).

hayatı benimseyen grubun yaşama şanslarını ortadan kaldırır. Âd Toplumu, zihinleri yalnızca dünyevî ihtişam peşinde olduğu için helak olmuşlardır. Kur'an, onların, güçleriyle böbürlendiklerini de söylemektedir. «Ad kavmi yer yüzünde haksız yere büyüklük taslamış ve 'bizden daha güçlü kim var?' demişti. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu görmüyorlar mıydı?» (Fussilet, 15) Peygamberleri Lut, kendilerine verilen bunca nimetin karşılığının büyüklenme değil, şükür olması gerektiğini hatırlattı. «Bildığınız şeyleri size verenden sakının, davaları, bahçeleri, oğulları ve akarsuları size o vermiştir.» (Şuâra, 132-134). Allah'ın Âd toplumuna bahsettiği nimetler, onları Allah'a karşı boyun eğdireceği ve Onun kanununa karşı itaatkâr kılacağı yerde, ters etki doğurmuş, onları mağrur, küstah ve öteki insanlara karşı zalim yapmıştır. Buradan şu sonuca varılabilir: Herşeyin kaynağının insanın ve tabiatın üzerinde yani İlahî varlıkta yattığı, Onun kanununa insanın teslim olması gerektiği ve Onun izzet ve ihtişamının toplum üyeleri arasında karşılıklı sevgi ve kardeşlikle sonuçlanan bir alçakgönüllülük duygusu ve yaratık olma anlayışı yaratması gerektiği düşüncesinin derinden kavranmasıyla birlikte olmadıkça, servet, refah, bilimsel ve teknolojik maharetle bunların sonucu olan askerî ve ekonomik güç gerçekten toplumun ruhsal gücünü ve ahlâkî karakterini zayıflatabilir.

Kur'an'ın zikrettiği öteki Arap kavmi Semud'lulardır. (6). Kur'an onlar hakkında şu gözlemlerde bulunuyor: «Se-

(6) Hitti'ye göre Carchemish ve Samaria fatihi II. Sargon (M. Ö. 722 - 705) hükümdarlığının yedinci yılında çölde yaşayan Tamud (Kur'an'daki Semud) kavimlerini ele geçirerek yendi ve geriye kalanları Samaria'ya sürgün etti. (P. K. Hitti, A History of Arabs, New York, 1960, s. 37). Burada atıfta

mud kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. 'Ey kavmim, Allah'a kulluk edin, Ondan başka tanrınız yoktur. Allah'ın sizi Âd milleti yerine getirdiğini, ovalarında köşkler kurup, dağlarında kayadan evler yonttuğunuz yeryüzünde yerleştirdiğini hatırlayın; Allah'ın nimetlerini anın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın' dedi. Milletin büyüklük taslayan ileri gelenleri, aralarından iman eden ve bu nedenle hor gördükleri kimselere «Salih'in Rabbi tarafından gönderildiğini sahiden biliyor musunuz?» dediler.» (A'râf, 73-75).

Ve yine «Semud toplumu da peygamberleri yalanladı. Kardeşleri Salih onlara: «Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim; artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin, Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak Alemlerin Rabbine aittir. Burada bahçelerde, pınar başlarında, ekinler, salkımları sarkmış hurmalıklar arasında, güven içinde bırakılır mısınız? Dağlarda ustalıklı evler oyar mısınız? Artık Allah'tan sakının, bana itaat edin.

bulunulanlar, tarihlerinin ilk dönemlerinde helâkten kaçan ve aralarında bir parça bütünlük sağlamış olan Semud'lulardır. Kur'an'ın söz ettiği Semud'lular ise, mükemmel bir uygarlık kuran daha güçlü bir milleti. Kur'an, Vadi el-Kura denilen Kuzey ve Güney Arabistanı işgalleri altına alan bu ilk Semud'lulara âtıfta bulunmaktadır. Şu âyette bu vadi söz konusu edilmektedir: «Rabbinin hiç bir memlekette benzeri ortaya konmayan sütunlara sahip İrem şehrinde oturan Âd milletine ne ettiğini görmedin mi? Vadide kayalar kesip yontan Semud milletine.» (Fecr, 6-9) Süleyman Nedvi'ye göre, Semud'luların Kuzey Arabistan'ın güçlü bir ulusu olduğu ve selefleri Âd kavmi gibi mimaride, özellikle dağları oyarak saraylar inşa etmekte büyük maharet kazanmaları dışında fazla bir şey bilinmemektedir. (Süleyman Nedvi, a.g.e., s. 186).

Yeryüzünü ıslah etmeyip, bozgunculuk yapan beyinsizlerin emirlerine itaat etmeyin» dedi.» (Şuâra, 141-152)

Er-Razi'ye göre bu ayetler, yoksulluğun zenginlikten daha iyi olduğu gerçeğinin ispatıdır, gurur ve üstünlük duygusuyla başkalarını küçümseme alışkanlığı, çok fazla servet, dünyevî iktidar ve itibar arzusunun tabîi bir sonucudur. Ama küçümseme olgusu bunlardan yoksun olmanın bir sonucudur. Bu nedenle, Allah, aşırı servet, dünyevî iktidar ve toplumsal itibarın onları küstahlık, inkâr ve imansızlık yoluna götürdüğünü, servet ve itibardan yoksun olmanın ise öteki grubu iman ve itaate götürdüğünü açıklamaktadır. (?).

Er-Razi (8), daha sonra şunları ekliyor: Kur'an'ın Âd ve Salih toplumları konusundaki ayetlerinden anlaşıldığına göre, Âd toplumu geçici haz arzusuna yenik düşmüştü. Bu duygular, üstünlük aşkı, kendini beğenme, tüm iktidar ve ihtişamı başkalarıyla paylaşmaksızın kendisine has görme ve komşuları üzerine tahakküm etme duygularıydı. Salih toplumuysa, yiyecek, içecek ve konfor içinde oturacakları yerler gibi şehvani zevklere yenik düşmüşlerdi. Yine 'beyinsizlerin emirlerine itaat etmeyin' ayetinin şu anlama geldiğini söylemektedir: Kişi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dünyadan nasibini almalıdır, şehvî arzuları tatmin etmek amacıyla dünyevî mal ve refahtan hakkindan fazlasını istemesi caiz değildir.

Semud toplumuyla ilgili ayetler konusunda Er-Razi'nin yapmış olduğu yorumlar olduğu gibi kabul edilemez. Servet ve toplumsal itibardan yoksun olmanın her zaman insanların doğru yolu izlemesini veya doğru inançları ka-

(7) Er-Razi, a.g.e., IV: 252.

(8) Er-Razi, a.g.e., VI: 36.

bullenmesini gerektirdiği doğru değildir. Ama şurası doğrudur ki, ilham verici bir kişinin önderliğinde dinî veya manevî bir hareket başlarsa, bunu ilk olarak kabul edenler ve harekete esas desteği sağlayanlar yoksullardır. Başka deyişle dünyevî iktidar ve mevkiden yoksun olanları aydınlatmak, bunları tadanları aydınlatmaktan çok daha kolaydır.

Kur'an, Semud toplumuyla ilgili olarak insanlara şunu hatırlatmak istiyor: Semudluların servet ve refahları, onları hayatın yüce değerlerine karşı kayıtsızlaştırmıştır. İnsan gücünün ötesinde ve insanın amellerini denetleyen bir güç olduğunu unutmuşlardır. İkinci olarak, peşinden gittikleri önderler onları sapıklığa sürüklüyor, onları bozuyorlardı. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Kur'an'ın işaret ettiği ulusal çöküntü sürecinde öteki faktörler yanında, önemli bir faktör de mücrim (suçlu) bir önderin ortaya çıkışı ve halkın onu onaylamasıdır.

Kur'an'ın ele aldığı bir başka Arap ulusu da kendilerine Şuayb Peygamberin gönderildiği Medyenlilerdir. Bunlar İsrailoğullarıyla yakın ilişki içindeydiler. Ülkeleri Akabe Körfeziyle Kızıl Deniz arasında bulunuyordu. Bunlar hem üçüncü karısı aracılığıyla İbrahim'in torunları olan İsmailîlerle hem de İsrailoğullarıyla akrabaydılar. Her ikisine de kan bağıyla bağlıydılar. Musa Mısır'dan kaçtığında Medyenîlerin başkanı ona kızını verdi. (9). Kur'an aşağıdaki ayetlerde bu olayı anlatıyor:

-
- (9) Medyenlilerin medeniyetleriyle, ahlâkî ve dinî durumları konusunda Süleyman Nedvi, Medyenlilerin Moabilere komşu olarak yaşadıklarını, hem ahlâken hem de dinen onlarla aynı düzeyde olduklarını söylüyor. Her ikisi de Baal'e tapınmaktaydılar. Kadınlık iffeti pek az rastlanan bir olguydu. İsrailoğulları Mısır'dan çıktıklarında Moabilere ve

«Medyen'e doğru yöneldiğinde: «Rabbimin bana doğru yolu göstereceğini umarım» dedi. Medyen suyuna geldiğinde davalarını sulayan bir insan topluluğu buldu. Onlardan başka, hayvanlarını sudan alıkoyan iki kadın gördü. Onlara «derdiniz nedir?» dedi. «Çobanlar ayrılana kadar biz sulamayız. Babamız çok yaşlıdır, onun için bu işi biz yapıyoruz» dediler. Musa onların davalarını suladı. Sonra gölgeye çekildi: «Rabbim, doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım» dedi. O sırada kadınlardan biri utana utana yürüyüp ona geldi.: «Babam sana sulama ücretini ödemek için seni çağırıyor» dedi. Musa ona gelince, başından geçenini anlattı. O, «korkma, artık zalım toplumdan kurtuldun» dedi. (Kasas, 22-25)

Kur'an, onların helaklerine varan nedenlerin ayrıntılı bir hesabını verir. Aşağıdaki ayetler, bu topluma egemen olan ahlaki kötülükler konusunda yeterli bir ışık tutmaktadır.

«Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: «Ey milletim, Allah'a kulluk edin, Ondan başka tanrınız yoktur. Rabbinizden size bir belge geldi. Ölçü ve tartıyı tam yapın. İnsanların eşyasını eksik verme-

Medyenlilerin yaylalarında konakladılar. Bu iki halkın kadınları genç İsrail erkeklerini saptırmaya başladılar. Baal'e tapınmak onlar arasında da yayıldı. İsrailoğulları askerleri isyan ettiler. Bu yüzden Musa, onlara karşı cezalandırıcı bir birlik göndermeye mecbur olmuştu. Bunun sonunda Medyenlilerin gücü yok oldu. (Süleyman Nedvi, a.g.e., II: 7).

Ahdi Atik, Medyen Ruhanisinin kuyudan su çekmeye gelen, ama çobanlarca kaçırılan 7 kızından söz eder. Musa onlara bu nedenle yardım etti. Bu nezaketi dolayısıyla Ruhani onu evine davet etti. Ve kızı Safure'yi onunla evlendirdi. Ruhaninin adının İethro olduğu ifade edilmektedir. (Çıkış, II: 16 - 21 ve III: 1).

yin, ıslahından sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. İnanıyorsanız bilin ki bunlar sizin için daha hayırlıdır. Allah'a inananları yolundan alıkoyup ve yolun eğriliğini dile-yerek tehdid edip her yolda pusu kurup oturmayın. Az ol-duğunuz halde Allah'ın sizi çoğalttığını hatırlayın. Bozgun-cuların sonunun nasıl olduğuna bir bakın.» (A'râf, 85-86).

Ve yine:

«Medyen halkına kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Şöyle dedi: «Ey milletim, Allah'a kulluk edin; Ondan başka tan-rınız yoktur. Ölçüyü tartıyı eksik tutmayın. Doğrusu ben sizi bolluk içinde görüyorum. Ve hakkınızda kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ey milletim, ölçüyü ve tar-tıyı tamamı tamamına yapın, insanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak kanşıklık çı-karmayın. İnanıyorsanız, Allah'ın geri bıraktığı helâl kâr sizin için daha hayırlıdır. Ben size bekçi değilim.» Ey Şu-ayb, babalarımızın taptığını bırakmamızı emreden veya mallarımızı istediğimiz gibi kullanmamızı men eden senin namazın mıdır? Sen doğrusu akli başında yumuşak huylu birisin» dediler.» (Hud, 84-87).

Er-Razi, bu ayetleri tefesir ederken şöyle der: Şuayb Peygamber, onları fiyatları sunî olarak artırmaları konusun-da uyarmış ve onlara 'eksik ölçüyle verme alışkanlığından vazgeçin, yoksa Allah size servet ve refah olarak verdiği şeyleri geri alacaktır' demişti; ikinci olarak, Allah, servet, ucuz yaşantı ve yeterli imkânlar vererek size iyilikte bu-lunduğu için, eksik ölçmemeniz gerekir' anlamına gelebli-ir. «Allah'ın sizin için bıraktığı daha iyidir» ayetiyle ilgili olarak, Er-Razi, şöyle diyor: Bu ayet alıcılara tam ölçü ve tartıyla verdikten sonra, Allah'ın size meşru olarak bıraktığı şey, insanların mallarını çalmaktan ve eksik ölçüyle

vermekten daha iyidir, anlamındadır. Allah'ın emirlerine itaat (ki karşılığı sonsuzdur), elde ettiğiniz küçük kazançlardan daha iyidir. Fakat, ben de diyorum ki, geriye kalan ister Allah'ın mükâfatı, isterse Allah'ın rızasını kazanmak olsun, her ikisi de eksik ölçmek suretiyle elde edilen kazançtan daha iyidir. Çünkü insanlar bir kişiyi doğru, güvenilir ve hiyanetten uzak olarak görürlerse, ona güvenmeye ve her türlü işlerinde ona müracaat etmeye başlarlar. Bu da yardım kapılarının ona açılmasına neden olur, ama insanlar bir kişinin hain olduğunu, kötü yollara başvurduğunu anarlarsa onu terkeder, onunla biraraya gelmekten kaçınır. Sonuç yardım kapılarının kapanmasıdır (10). İbn Asakir, İbn Abbas'tan rivayetle, Şuayb'ın Yusuf'tan sonra gelen peygamber olduğunu söyler. Şuayb toplumu, ülkelerine gelen yabancıların paralarını alır ve bunların sahte olduğunu söylerlerdi. Sonra bunları keserler ve yabancıyı zarara uğratmak için düşük fiyattan satarlardı. «İslahından sonra yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayın» ayetinin anlamı budur. Buğday alıp satmak isteyenler bu kentlere gelirlerdi. Yollara geçer ve 'yalancıdır' diyerek, insanların Şuayb'ı dinlemelerine engel olurlardı. (11).

İbn Asakir'in verdiği bilgilerin doğru olduğu yolunda güçlü deliller var. Medyenliler aslında Araptılar ve Musa, Mısır'dan Medyen'e kaçtığı için, Medyenlilerin peygamberi olan Şuayb'ın Yusuf'tan sonra gelmiş olması muhtemeldir, çünkü peygamberler arasındaki silsile çizgisinde sıra Medyenlilerden evlenen Musa'dadır.

Tarihsel gerçekler bir yana, yukarıdaki ayetler Medyenlilerin yokoluşlarını doğuran nedenlere açıklık getir-

(10) Er-Razi, a.g.e., V: 81.

(11) Es-Suyutî, El-Dürr el-Manzur, Kahire, H. 1314, III: 346-347.

mektedir. İlk olarak, ticarî ahlâksızlıkların yaygın olduğu anlaşıyor. İş toplumu aşırı 'kâr peşindeydi ve bir sürü gayr-ı meşru yola başvurarak tüketicileri zarara uğratiyorlardı. Kur'an bunlardan ikisini, yani ölçü ve tartıdaki hainlikleri anlatıyor: Alıcıya daha az tartmak, eksik ölçmek. Tüketicici parasının tam karşılığını alamıyordu. Ama Kur'an gayri meşru ticari uygulamalara değinmekle kalmıyor, 'insanların eşyasına zarar vermeyin' veya daha belirgin biçimde 'insanların eşyasını eksik vermeyin' diyor. Bu oldukça genel bir açıklamadır. Aşırı fiyatla satarak, halkı daha önce aldığı kadarını almaktan caiz bırakmaz gibi ticari, sınaî her türlü gayri meşru uygulamayı içine almaktadır. Bu şartlar altında halkın gelirleri de aynı oranda artmadıkça —ki nadiren artar— satın alma güçleri zayıflayacaktır. Çünkü bütün iyi niyetlere rağmen, dünyada, gelirleri fiyatlar oranında yükseltmek çok zor olmaktadır. Bütün bunlar, diğer alanları etkileme ihtimali çok büyük olan, iş ilişkilerindeki esaslı bir sahtekârlığı gösteriyor. Kişi, eğer hayatın bir alanında dürüst değilse, büyük bir ihtimalle öteki alanlarında da dürüst değildir. Ahlaki hayat bir bütündür. Bu nedenle kişi bir alanda ahlaken bozuksa, bunun etkisi büyük bir ihtimalle öteki alanlara da yansımaktır, çünkü ahlak hayattan kesin biçimde ayrı tutulabilecek özgül bir iş ahlakının olduğu düşüncesi yanlıştır.

Kur'an, Medyen'e verilen ceza ile ilgili olarak, bir başka kötülükten söz ediyor: Peygamberleri onlara şöyle der: «Her yolda yolcuları tehdit etmek için pusu kurmayın ve Allah'a inananları O'nun yolundan alıkoymayın». Anlaşıldığına göre, ekonomik refah, Medyenliler arasında ekonomik ve ruhsal anlamda yararlı bir iş yapmayan, zamanlarını ve boş vakitlerini Peygamber Şuayb'ın yoluna eğilim gösteren insanları tehdit etmekle geçiren, tembel bir

sınıf yaratmıştı. Halkı tehdit edenler Medyenliler değildi, çünkü onlar yoksul ve işsizdiler, ancak güçlüler zayıf gördüklerini tehdit edebilirler.

Kur'an'a göre Medyenlilerin bir başka özellikleri de, din konusunda körü körüne atalarının yolundan gitmeleri, Peygamberlerinin daha yüce bir din, ibadet ve inanç biçimi için yaptığı çağrıyı duymazlıktan gelmeleri ve mallarını kullanma konusunda hiç bir sınırlama tanımamalarıydı. «Ey Şuayb, babalarımızın taptığını bırakmamızı emreden veya mallarımızı istediğimiz gibi kullanmamızı men eden senin namazın mıdır?» diyorlardı. Bu da insanın Allah'a karşı hesap vermesi gerektiği düşüncesini tamamiyle unutmuş olduklarını gösteriyor. Mülkiyet yalnızca sahibine alt ve dilediği gibi tasarruf edebileceği bir hak olarak kabul edilir, her türlü toplumsal sorumluluk düşüncesi ortadan kalkar ve hükümet veya başka bir zor olmaksızın insanlar servetlerini daha az talihsiz kardeşleriyle paylaşmaya hazır olmazlarsa, o takdirde ahlaki bozukluk ve ruhsal çöküntü toplumun zihnine derinlemesine işlemiş ve artık onları düzeltmek zamanı geçmiş demektir.

Medyenlilerle çok yakından ilişki içinde olan bir başka halk da aşağıda Kur'an tarafından sözü edilen Orman Halkıdır:

«Ormanlık yerde oturanlar, Eykeliler de, peygamberlerini yalanladı. Şuayb onlara «Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Doğrusu ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan sakının ve bana itaat edin. Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak Alemferin Rabbına aittir. Ölçüyü tam yapın, eksiltenden olmayın. Doğru ölçüyle tartın. İnsanların hakkını azaltmayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın» (Şuâra, 176-183).

Es-Suyuti, bu ayetleri tefsir ederken, İbn Abbas'tan rivayetle, Orman Halkının Medyen'e doğru deniz sahillerinde yaşadıkları ve şirke dayalı inanç ve amellerinde Medyenlileri izledikleri görüşünü açıklamaktadır. Kendilerine ve Medyenlilere gönderilen Şuayb Peygambere karşı çıktılar. Bu yüzden evlerini hararete boğan, sularını içilmez hale getiren, zehirli bir rüzgar esti. Bunun üzerine yurtlarından çıktılar ama Allah kızgın güneşi başlarına vurdu ve etleri kemiklerinden ayrılıncaya kadar ayaklarının altındaki kumu kaydattı ve yoldan çıktılar. Böylece, Şuayb ve onunla beraber inananlar dışında hepsi helak oldu. (12).

Er-Razî'nin «yeryüzünde bozgunculuk yaparken, karışıklık çıkarmayın» ayeti üzerindeki yorumu şöyle: Bu ayet o toplumun alışkanlık haline getirmiş olduğu yol kesicilik ve ürünü yok etmeyi anlatmaktadır.

Kur'an, bir Güney Arabistan milleti olan ve Âd, Semud ve Medyen kavimlerinden çok sonra ikbale erişen Sebe'liler (13) hakkında ayrıntılı açıklamalar yapıyor: «Sebe'.

(12) a.g.e., 93.

(13) Sebe'lilerin kimler olduğu ve ne zaman gelişme gösterdikleri tartışma konusudur. (Din ve Ahlâk Ansiklopedisi'nin Sebe'liler maddesinde şöyle deniyor : «Mikean Krallığı» Sebelilerden öncemiydi yoksa onlarla çağdaş mıydı? Kitabelere bakılırsa, onlardan önce olamazlar. Strabo, Mineanlıları iyi tanımakta ve onları Yemen uluslarından biri olarak kabul etmektedir. Öte yandan birkaç yüzyıl Kuzey Arabistan'a hakim oldukların iddia edilmekteyse de, Süryani kayıtlarında adlarına bile raslanmamaktadır. Süryani orduları buraya kadar gelmeden önce onların iktidarlarının son ermiş olması gerekir. Ama Assurbanipal'ın onlarla ilişki kurmuş olması, ihtimali üzerinde de duruluyor. Itamar'a'nın Minaen Krallığında Sebe'li bir memur olması mümkündür. Minean yazıtlarında Sebe'den arasıra söz edil-

mekte ancak Sebe yazıtlarında Main'den hiç söz edilmemektedir. Bundan dolayı Main Krallığına son verilmişti...»

Belki de mukarripler Main'in vassal'larıydı. Hanedan kalesi olan Sirve'de yerleşmişlerdi. Kral ünvanını aldıklarında, ikametgâhlarını Maarib'e taşıdılar. Sonraki anıtlardan bazıları onların çağlarına göre tarihlendirilmiştir. Hisu el Gurab'dan birisi, öteki kaynaklardan M.S. 525'te meydana geldiği öğrenilen olaylara işaret etmektedir. Buna göre ilk Sebe çağı, M.Ö. 115 veya 114'de başlar. Her ne kadar akla yatkın da olsa, yeni küçük «Sebe ve Raidan Krah»nın zuhur ettiği zaman, devlet içindeki isyanın bu yıl olduğu bir tahminden öteye gitmez. O zaman sona eren dönem, Sebelilerin ihtişam dönemiydi.

Süleyman Nedvi'ye göre, Sebeliler, soyadı Sebe olan Abd Şems'in soyundan gelmektedirler. Arap tarihçilerinin verdiği kronolojiye göre, Sebeliler dönemi M.Ö. 2500 yılında başlamaktadır. Süleyman Nedvi bu doğru değildir, diyor. Ona göre, Sebeliler Davud tarafından sözkonusu edildiği için, başlangıçları olsa olsa M.Ö. 1100 yılına kadar geri gider. Onların refahları konusunda ise Eratosthenes'ten şunu aktarıyor : Başkentleri Mağripti ve toprakları yılda iki kez ürün verecek kadar yağmur alıyordu. Agart-hachides'ten naklen de, ülkelerinin çok çeşit meyve yetiştirdiğini söylüyor. Nehir yakaları güzel ağaçlarla sıralanmıştı. Ülke içinde güzel kökular veren baharatla, palmye ağaçlarından oluşan sık ormanlar vardı. Ağaç türleri sayısızdı. Deniz kenarında yaşayanlarla oradan geçenler, deniz rüzgârı estiğinde ağaçların verdiği ince kokuyu sezerlerdi. (Süleyman Nedvi, a.g.e., I: 352 - 353).

Sebelilerin kökeni konusunda İbn Kesir'in görüşü şöyle : Neseb ilmi âlim'lerine göre «Sebe», Yaşhab'ın oğlu, Yareb b. Kahtan'a verilen addı. Ona reis de deniliyordu, çünkü o yerel bir savaşta oldukça çok ganimet elde edip, bunu halka dağıtan ilk kişiydi. Bu nedenle ona Reis denmişti. Araplar Reis ve Rıas kelimelerini servet ve mülkiyet için kullanırlar. Kahtan'la ilgili olarak da üç görüş olduğunu söyler : İlkin, Nuh'un oğlu olan Sam'ın oğlu İrem'den gelmişlerdi. Bir başka görüşe göre, Abir, yani Hud'dan geliyorlardı. Üçüncü bir görüşe göreyse, İbrahim oğlu İsmail'in torunlarıydılar.

**İlilerin yurtlarında Allah'ın kudretine bir işaret vardır: Sağ-
lı sollu iki bahçe vardı. Onlara, «Rabbini'nin verdiği rızık-
tan yiyin ve Ona şükredin. İşte hoş bir kent ve bağışlayan
bir Rab» denmişti. Fakat onlar yüz çevirdiler, bunun için
biz de üzerlerine Arım selini gönderdik, onların bahçeleri-
ni (14) buruk yemişli, ılgınlık ve içinde biraz da sedir ağa-
cı bulunan iki bahçeye çevirdik. İşte böylece İnkârlarından
dolayı onları cezalandırdık. Biz nankörden başkasına ceza
verir miyiz?» (Sebe, 15-17).**

Er-Razi, bu ayetler konusunda şu açıklamayı yapıyor: Allah, nimetleri dolayısıyla, kendisine şükredenlerin, yani Davud ve Süleyman'ın durumunu da anlatmaktadır. Zemahşeri şöyle diyor: Er-Razi, Irak'ta binlerce bahçe olma-
sına karşın, bu iki bahçedeki ayet nedir? diye bir soru ot-
raya atar ve kendisi bu soruyu şöyle cevaplar: Kentin sağ
ve solunda bulunan bu iki bahçe aslında birbirine bitişik
bir çok bahçeden oluşmaktaydı. Bunlar biraraya getirildi-
ğinde tek bir bahçe oluyorlardı. İlahi nimetlerden yarar-
lanmaları için her türlü şart varedilmişti. Yani 'hoş bir şe-
hir' derken, her türlü zarar verici şeyden uzak olduğu an-
latılmak isteniyordu. İçinde ne yılan ne çıyan vardı, ne de
salgına uğramıştı. İklim, böylesi afetlerden onu korumuş-
tu. Yine Kur'an bağışlayıcı bir Rab'dan söz ediyor. Doğru
yolda oldukları takdirde ne bir azap ne de kıyamette bir
ceza vardı. Bu da Allah'ın bir millete bahşedebileceği en

İbn Kesir daha sonra bir hadis nakleder : Birisi Pey-
gambere, «Sebe bir şehir mi, bir erkek mi, yoksa bir ka-
dın mı?» diye sordu. Peygamber de 'Onun on çocuğu olan,
bir adam olduğunu, çocuklarının altısının Yemen'de, dör-
dünün de Suriye'de yerleştiklerini' söyledi. Yemenliler,
Mozhac, Kinde, Azd, Asaris, Anmar ve Himyer; Suriyeli-
ler de Lahm, Cezem, Gasan ve Amile idiler. (İbn Kesir,
Tefsir, Kahire, H. 1375, III: 531 - 532).

büyük nimetti. Öte yandan Allah, onlara yaptıklarını anlatırken, onların karşılıklarının ne olduğunu da anlatıyor. «Onlar yüz çevirdiler; bunun için biz de üzerlerine sel gönderdik... Nankörlükleri dolayısıyla onları böyle cezalandırdık. Nankörden başkasına ceza mı veririz?» Böylece Allah, onların Allah'tan yüz çevirmekle büyük bir zulüm işlediklerini açıklamaktadır.

İbn Kesir, Katade'den rivayetle şöyle söylüyor: Sebe'llerin meyve-yetiştirmeleri öylesine bir olgunluğa ulaşmıştı ki, bir kadın elinde sepetle, meyve yüklü ağaçların altında yürüyecek olsa, sepet kendiliğinden dolardı. Ünlü Maarib Seddi, Maarib'le Sana arasında üç günlük mesafede bulunuyordu. İbn Kesir (16), başkaları kentin her türlü bulaşıcı hastalıktan, sivrisinek vs. gibi zararlı hayvanlardan azade olduğunu, bunun da iklim vs. gibi faktörlere bağlı bulunduğunu belirttiklerini söylüyor, ama «Sebe'llerin yurtlarında bir işaret vardır» ayetinden de anlaşıldığı üzere bütün bunların asıl sebebi Allah'ın rahmetiydi.

Şu ayette bu anlatılmaktadır: «Biri solda, öteki sağda olmak üzere iki bahçe vardı». Daha sonra şöyle deniyor: «Rabbinizin verdiği rızıktan yiyin ve Ona şükredin. İşte

(14) Kur'an'ın «Biz de onların bahçelerini acı meyveli, ılgınlık ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik» âyetiyle ilgili olarak, Er-Razi şöyle diyor: Bu âyetten anlaşıldığına göre, tüm sulama ve tarım sistemi onarılamayacak şekilde alt - üst edilmişti ve bu da meyve veren bahçelerin yıllarca terkedildiği bir dönemde meydana gelmişti. Ağaçlar bir birine sarmaş dolaş oldu, bahçe çalılık haline geldi. Sonunda meyve hasılatı düştü, meyveleri yenmeyen ağaçların çoğalması sonucu bir çok bitki hastalıkları ortaya çıktı. (Er-Razi, a.g.e., VII: 9).

(15) a.g.e.

(16) İbn Kesir, a.g.e., III: 532.

hoş bir şehir ve bağışlayan bir Rab». Yani siz Tevhid inancına bağlı kaldıkça O size karşı bağışlayıcı olacaktır, anlamına gelmektedir. Ardından, Allah'ın 'yüz çevirdiler' biçimindeki ifadesi geliyor. Yani tanrıya inanmaktan, ona ibadet ve itaat etmekten ve kendilerine bahşedilen nimetlere karşı şükretmekten yüzçevirdiler. Bunun yerine güneşe tapmaya başladılar. Süleyman'a gönderilen kuş (hüd-hüd) bu konuda şunları söylüyor: «Ora halkına hükmeden, herşeyden kendisine bolca verilen ve büyük bir tahta sal hip olan bir kadın buldum; onun ve milletin Allah'ı bırakıp, güneşe secde ettiklerini gördüm. Allah'a secde etmemeleri için şeytan, kendilerine yaptıklarını güzel göstermiş, onları doğru yoldan alıkoymuştur. Bunun için doğruyu bulamazlar.» (Nemi, 23-24). İbn Kesir, Muhammed b. İshak'tan, Vehb b. Münebbih'ten rivayetle Allah'ın onlara onüç peygamber gönderdiğini nakleder ve Sadî oniki peygamberin gönderildiğini ama en doğrusunu Allah'ın bildiğini söyler.

Sebe'lîler konusunda Kur'an'ın ve Kur'an müfessirlerinin açıklamalarından anlaşıldığına göre, bunlar tarihlerinin belli bir döneminde oldukça başarılıydılar. Ama daha sonraları helak oldular. Çünkü Kur'an onların Allah'a karşı nankör olduklarını ve O'ndan yüz çevirdiklerini söylüyor. Bu yüzçevirmenin nasıl olduğu, bize ayrıntılı olarak anlatılmıyor, ancak müfessirlerin dediklerine göre tek tanrı yerine güneşe tapmaya başladılar. Er-Razî'nin değindiği bir olgu da, onlar çalıştığı sürece bahçelerinin meyve verdiğidir. Ama daha sonra halk çalışmaz oldu ve bahçeler uzun yıllar ihmal edildi. Bu iki olgu da bizim tezimizle iç içe ve yakından ilgilidir, çünkü kişinin teslim olduğu tek bir tanrıya tapması onda bir tevazu duygusu yaratır ve onu büyükmekten kurtarır. Ama insan Allah'ı unuttur ve onun

kanununa teslim olmaktan kaçınırsa, o zaman, kendi güç ve kuvvetine çok fazla güvenciren bir gurur duygusu gelişir. Sonuç olarak dikkatsiz ve tembel olur: İşte Sebe'li-lerin başına gelenler de bundan ibaretti ve Kur'an'ın sözü-nü ettiği yüzçevirme buydu.

Kur'an Sebe Kraliçesinin kissasını ve Süleyman'ı nasıl ziyaret ettiğini ayrıntısıyla anlatır. (17). Bu kıssa konu-

-
- (17) Ahdi Atik'in (Tevrat) aynı kissayı anlatış biçimi farklıdır. Bu anlatım farkı iki kitap arasındaki mânevi anlayış farkını da ortaya koyar. Tevrat, Süleyman'ın Sebe Melikesine gönderdiği mektuptan, tahtının Süleyman'a getiriliş biçiminden ve Melikenin dini konusunda Süleyman'm elçisinin elde ettiği bilgilerden söz etmez. Yalnız bu konuda değil, Süleyman'ın onun krallığını teh idi ve kraliçenin buna karşı tepkisi konusunda da bir şey söylemez. Kur'an'a göre Melike hediyelerini bir heyet aracılığıyla göndermişti. Ama Süleyman onun servet ve zenginliği karşısında büyülenmedi. Gerçek bir peygamberden bekleneceği üzere, dünyevi servete tenezzül etmediğini gösterdi ve ona kapılmadı, çünkü asıl amacı Melikeyi gerçek dine getirmekti. Bu durumu Kur'an şu âyette açıkça anlatıyor : (Süleyman) dedi : «Onun tahtını tanınmaz hale getirin. Bakalım doğruyu bulacak mı, bulamayacak mı?». Sebe Melikesinin, Süleyman'ın ününü, zenginliğini ve hikmetini duyduğunda, kendi isteğiyle Süleyman'a geldiğine dair bu ruhi tesbit Tevrat'ta yoktur. Melikenin amacı bazı zor sorularla Süleyman'ı sınamaktı. Rivayete göre Süleyman onun tüm sorularını cevapladı. Melike onun hikmet ve azameti karşısında kendisini kaybetmişti. Tevrat'ta anlatılan veda sözleri şöyledir : «Ne mutlu kadınlarınıza, ne mutlu sürekli huzurunuzda duran ve hikmetinizi duyan hizmetçilerinize. Sizi memnun eden ve sizi İsrail'in tahtına oturtan Tanrımız Rab kutlu olsun. Çünkü Rab İsrail'i ebediyen sevdi, adaleti ve barışı yürürlüğe koyasınız diye sizi kral yaptı. Sonra O (kadın) krala 12 altın para ve çok miktarda çeşitli ve değerli taşlar verdi. Sebe Melikesinin Süley-

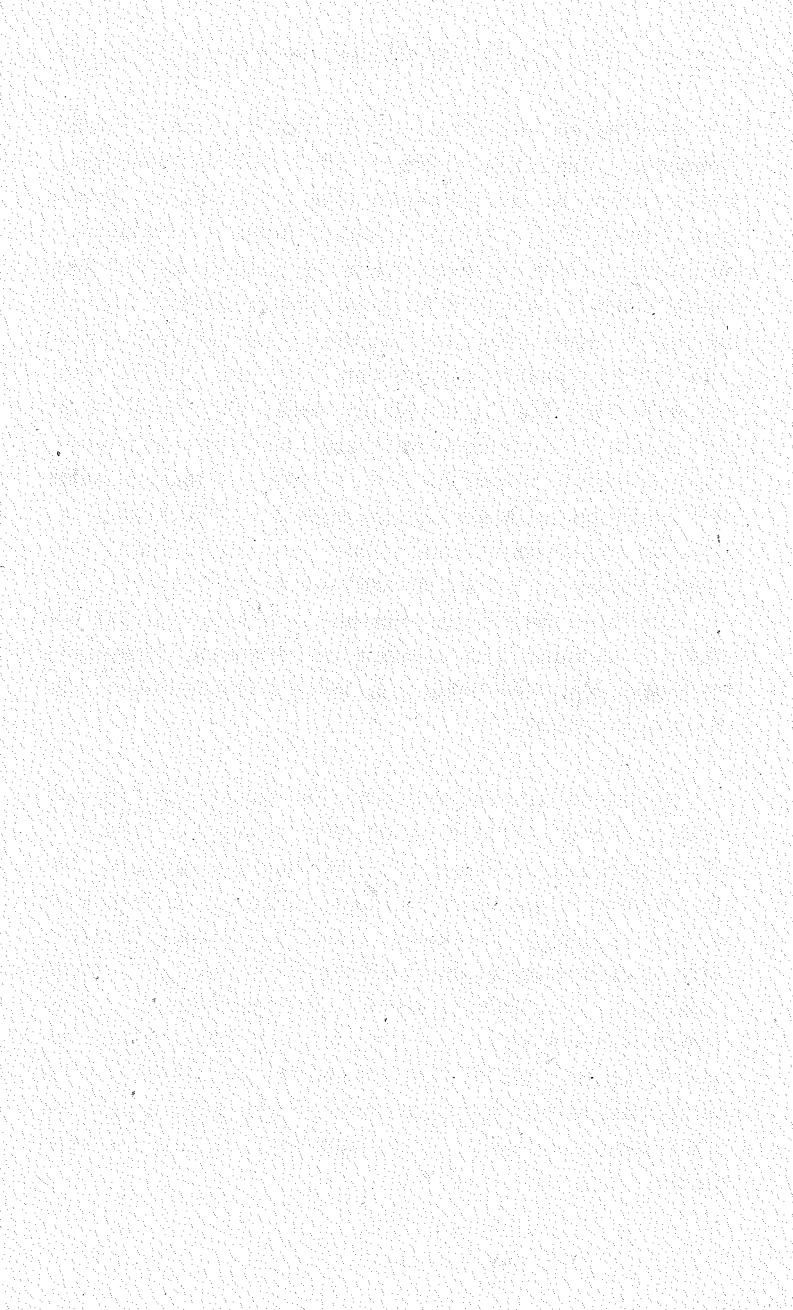
muzla yakından ilgilidir. Kur'an'ın peygamberlik anlayışıyla, peygamberlerin takınmaları gereken tavırlara ışık tutmaktadır. Kısaca kıssa şöyledir: Süleyman'ın kuşlarından biri (Süleyman kuşlara da hükmediyordu) Sebe'll bir kadının büyük bir ülkede hüküm sürdüğünü, azametli bir tahtı olduğunu, ama onun güneşe taptığını ve yanlış yolda gittiğini bildirdi. Süleyman kuşa, krallığa sunulmak üzere bir mektup verdi. Ve kraliçenin ne cevap vereceğini bekledi. Kraliçe kendisinin sert bir tutum benimsemesini tavsiye eden danışmanlarıyla görüşmesinden sonra, Süleyman'la barış yapmaya karar verdi ve ona hediyeler gönderdi. «Süleyman'a geldiklerinde: Bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha iyidir. Ama belki de siz hediyenizle sevinirsiniz. Onlara dön! And olsun ki güç yetiremeyecekleri bir orduyla gelir onları oradan alçalmış ve küçük düşmüş olarak çıkarırız» dedi. Süleyman: «Ey başkanlar! Bana teslim olmalarından önce, hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir?» dedi. Cinlerden bir ifrit : Sen yerinden kalkmadan önce sana onu getiririm; buna karşı güvenilir bir güce sahibim» dedi. Kitabın bilgisine sahip olan biri: «Gözünü

man Krala verdiği bu kadar çok hediyenin eşi benzeri yoktur.» (Krallar, X: 1 - 10).

Evet, Tevrat, ne Sebe Melikesinin dinini değiştirmesi ne de onun Süleyman'a getirdiği paha biçilmez hediyelere, «Allah'ın bana verdiği senin getirdiğinden daha hayırlıdır» diyerek tenezzül etmemesini anlatıyor. Kur'an'da Süleyman'ın söylediği «Bunlar benim Rabbimin bana olan ihsanıdır. Şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamaktadır» biçimindeki derin anlam yüklü sözleri de yoktur Tevratta. Kur'an, Süleyman'ı, erkek, kadın herkesi gerçek dinin kulpuna yapıştırmaya çalışan ve ruhu dünyevi güç ve zenginliklerden dolayı bozulmamış bir mânevi önder olarak tasvir etmektedir.

açıp kapamadan onu sana getiririm» dedi. Süleyman tahtı yanına gelivermiş görünce: «Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbin lütfundandır, şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, fakat nankörlük eden bilsin ki Rabbin müstağnidir (kendi kendine yeterlidir, kimseye muhtaç değildir), kerem sahibidir.» dedi. Süleyman «Tahtını onun tanıyamayacağı hale getirin, bakalım tanıyabilecek mi, yoksa tanıyamayacak mı?» dedi. Melike geldiğinde 'senin tahtın böyle miydi?' denildi. O da: «Sanlı odur, daha önce bize bilgi verilmişti ve teslim olmuştuk» dedi. Melikeyi o zamana kadar alıkoyan Allah'tan başka taptığı şeylerdi; çünkü kendisi inkârcı bir toplumdandı. Ona «köşke gir» dendi; salonu görünce, onu derin bir su zannetti, eteğini çekti. Süleyman «bu camdan yapılmış, mücella bir salondur» dedi. Melike «Rabbim şüphesiz ben kendime zulmetmişim. Süleyman'la beraber alemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum» dedi.» (Neml, 36-44).

Kur'an bu kıssayı, yalnızca Süleyman'ın dünyevî azamet ve geniş mülkiyetini göstermesi veya topraklarını genişletme arzusu olarak anlatmamaktadır. Okuyucuya, hediyeler aracılığıyla barış yapmaya çalıştıkları Süleyman'ın dünyevî büyüklüğü karşısında Sebe Melikesi gibi monarkların nasıl korkutulduğunu göstermek için de anlatmamaktadır. Aksine, Kur'an'ın bu kıssayı anlatmaktaki amacı, maneviyatın mutlaka yoksullukta değil, Allah'a karşı doğru olmakta, servet, krallık, dünyevî iktidar ve şöhetle karşı cinsin büyüğü gibi her türlü saptırıcılarla çevrilse dahi, kişinin kendisine karşı dürüst olmasında yattığını göstermektir.

IV. BÖLÜM

YAHUDİ TARİHİ ÜZERİNE KUR'AN'IN YORUMLARI

I. Kısım

Nuh Peygamber, İbrahim'le başlayan Yahudi tarihi içine girmezse de, İbrahim'in selefi olması ve Ahdi Atik'te (Tevrat) sözü edilmesi dolayısıyla, Onu da bu bölüme alıyoruz. Kur'an, Nuh'un içinde yaşadığı zaman ve mekân konusunda herhangi bir şey söylemez. Belki de Araplar bunları biliyorlardı. Çağından da söz etmez, ama açık bir ifadeyle «Nuh'u halkına gönderdik» (Hud, 25) der. Yani Nuh'un ırsaletli halkıyla sınırlıydı ve bundan dolayı onları helak eden sel, Tevrat'ın ifade ettiği gibi tüm insanlığı kapsamıyordu. (Yaratılış, 6 : 11-3) Tevrat'a göre, Tanrı tüm canlıları yok etmek istemişti. Gerçeği daha açık bir biçimde belirleyen Kur'an, küçük bir salih grubun kurtarıldığını bildiriyor. Öte yandan Tevrat, tüm yeryüzünün (yani yeryüzünde yaşayanların hepsinin) helak edildiğini söylüyor. Bu, insan tabiatının yanlış biçimde algılanmasından ileri gel-

mektedir, çünkü bir toplumda ne kadar bozgunculuk olursa olsun, bundan kaçınan bir grup daima varolacaktır. Kur'an'a göre, Nuh'un yolundan gidenlerin kurtarılmasına karşılık, ötekilerin sele boğulmasının nedeni budur. (A'raf, 64). Aynı biçimde Kur'an'da Tevrat'ta ifade edilen, ve insanı yarattığı için Allah'ın pişmanlık duyduğundan söz edilmez. (Yaratılış, 6 : 7)

Kur'an'ın tufan hakkındaki görüşü şöyledir:

«Ve Nuh'u toplumuna peygamber olarak gönderdik. Söyle dedi: Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Ancak Allah'a ibadet edin. Ben sizin için can yakıcı bir günün azabından korkuyorum.» Toplumunun ileri gelen inkârcıları, **«seni ancak kendimiz gibi bir insan olarak görüyoruz. İçimizden sana aramızdaki en aşağılıklardan başkalarının uyumadığını görüyoruz. Sizin bizden bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilâkis, yalancı olduğunuzu sanıyoruz»** dediler.» (Hud, 25-27).

Nuh'un bunlara karşı cevabı, Rabbinden açık bir delile dayandığı ve kendisi için bir servet veya iktidar peşinde olmadığı biçimindedir. **«Ben iman edenleri kovacak değilim. Çünkü onlar da rablerinin huzuruna çıkacaklardır. Ama ben sizi cahillik eden bir toplum olarak görüyorum. Ey kavmim, Allah'a iman edenleri kovarsam, Allah'a karşı bana kim yardım edebilir? Hiç düşünmüyor musunuz?»** (Hud, 29-30). Ama çağının ileri gelenleri, onun tüm öğütlerine kulaklarını tıkadılar ve **«elinden gelirse, eğer, tehdit ettiğin azabı getir»** dediler.

Bu ayetleri tefsir eden Er-Razi, (1) kavminin Nuh'un risaletine üç nedenle karşı çıktığını söylüyor: Birincisi,

(1) Er-Razi, Mefatih'ul Gayb, Kahire, H. 1308, V: 50 - 51.

onun da ötekiler gibi bir fanî (ölümlü) olması. Bu nedenle onlardan itaat etmelerini isteyemezdi. İkinci olarak, taraftarları, toplumsal statüsü yüksek olmayan kişilerden oluşmaktaydı, ve eğer gerçek bir peygamber olsaydı, doğuştan soylu olanlar elbette onu kabul ederlerdi. Üçüncü olarak, Nuh ve taraftarlarının, kendilerine karşı bir üstünlüklerinin, yani zekâ, yetenek, hatta muhalifleriyle tartışabilme gücü bakımından herhangi bir üstünlükleri olmadığı kanısındaydılar. Er-Razi'nin bu son iki itiraza verdiği cevap şöyle: İnkârcılar, esasında, Nuh'un taraftarlarının servet ve maddî kaynaklar açısından pek bir şeye sahip olmadıkları, yani toplumsal statülerinin düşük olduğu, onurlu mesleklerde çalışmadıkları olgusuna değinmektedirler. Ama bu itiraz kara cahillikten başka bir şey değildir. Çünkü dîn ve iman konularında kişinin statüsü, toplumdaki rütbesiyle, ailevî bağlarıyla ve hatta elindeki servetiyle belirlenmez. Öte yandan, yoksulluk, dine varlıklı olmaktan daha çok yakışmaktadır. Er-Razi'ye göre peygamberler, halkı (iğrenç) dünyevilikten kaçırmak için gönderilmişlerdir. Nuh'da taraftarlarında herhangi bir üstünlük görmediklerini söylemelerini de cahillik olarak nitelemektedir. Çünkü Allah, bilgi ve takvadan kaynaklanan üstünlük ve değere önem vermektedir. Delilleri olmadıkça da Nuh ve taraftarlarının bu durumunu inkâr edemezler.

İbn Kesir'in yukarıdaki ayetler konusundaki yorumu (2) şöyle: İnkârcıların Nuh ve onu izleyenler hakkında getirdikleri itirazlar cahilliklerinin ve kafasızlıklarının bir göstergesidir. Çünkü gerçek, yalnız ve yalnız toplumda aşağı seviyelerde olanlarca kabul edildi diye lekelenemez

(2) İbn Kesir, Tefsir, Kahire, H. 1375, II: 442.

veya reddedilemez. İster soylu aileler, isterse toplumda aşağı seviyede kabul edilen kişiler izlesinler, gerçek her zaman gerçektir. İbn Kesir, «gerçek, yoksul da olsalar, soylu insanlarca kabul edilir, ancak karşı çıkanlar adi olduklarından böyle yapmaktadırlar» der. En çok karşılaşılan durum gerçek yanlılarının (toplumsal ve ekonomik açıdan) güçsüz olanlardan olması; karşı çıkanların ise toplumda daha yüksek statülere sahip olan ve daha etkili mevkileri işgal edenlerden olmasıdır.

Kur'an'ın zikrettiği, Nuh kıssasının önemli bir başka yönüne şu ayette değiniliyor: «Nuh Rabbine seslendi: «Rabbim, Oğlum benim ailemdendi. Doğrusu senin vaadin haktır. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin.» Allah, Ey Nuh, O senin aileden sayılmaz. Çünkü salih olmayan bir iştir yaptığı. Öyleyse bilmediğin şeyi benden isteme. Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum» (Hud, 45-46). Bu ayetler, ahlaki ve manevi değerlerin diriltilmesi uğruna yapılan bir harekette, kan bağlarının, ırksal bağların veya milli eğilimlerin gözönüne alınmayacağını ve bireylerin salt inançları ve ortaya koydukları amelleriyle değerlendirileceklerini, gösteriyor. Er-Razi (3) ve İbn Kesir (4) gibi Kur'an müfessirleri, Kur'an'da geçen, «O, senin aileden sayılmaz.» sözleri ile Nuh'un kendisi için duada bulunduğu oğlunun, karısının gayri meşru çocuğu olduğu görüşünde olan ravilerden alıntılar yapmakta ve bir peygamber karısının böylesine büyük bir günah işlemesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle bunları reddetmektedirler. Er-Razi (5)'ye göre, ayet iman konusunda kabile bağlarına güvenilmemesi gerektiğini anlatmaktadır. Güvenilecek

(3) Er-Razi, a.g.e., V: 63.

(4) İbn Kesir, a.g.e., s. 448.

(5) Er-Razi, a.g.e., V: 62.

tek bağ, ideolojik eğilimdir. İbn Kesir (6), İbn Abbas'a kadar varan bir raviler zincirine dayanarak, onun Nuh'un gerçek oğlu olduğunu ve babasının risaletine karşı çıktığını söylemektedir.

Şimdi asıl Yahudi tarihinin başlangıcına, yani onların Mısır'dan çıkışlarına varan olaylara gelmiş bulunuyoruz. Ama bundan önce, döneminde İsrailoğullarının Mısır'a yerleştikleri ve Firavun'un himayesini kazandıkları, Yusuf peygamberin kıssasını ele almamız gerekiyor. Yusuf'un Mısır'a yerleşmesi konusundaki Kur'an'ın görüşü, Tevrat'inkinden farklıdır. Kur'an'a göre, Yusuf rüyasında, güneş, ay ve onbir yıldızın kendisine secde ettiğini gördü. Bunu babasına anlattığında, babası rüyasını kardeşlerine anlatmamasını öğütledi. Çünkü onların (kıskançlıktan dolayı) kendisine tuzak kurabileceklerini söyledi. Kur'an, Yusuf'un babasının öğüdünü dinleyip dinlemediğini anlatmıyor, ama dinlemiş olduğu anlaşılıyor. Her neyse, Yusuf'un kardeşleri, babalarının karşı çıkmasına rağmen, onun güvenliğiyle bizzat ilgilenecekleri konusunda Yakub'a teminat vererek, Yusuf'u bir gezinti için beraberlerinde götürmeye ikna ettiler. Ama babalarına hainlik ettiler ve Yusuf'u bir kuyuya attılar. Yusuf oradan tesadüfen geçen bir ticaret kervanı tarafından çıkarıldı ve Firavun'un yüksek rütbeli memurlarından birine satıldı. Böylece Yusuf kendisini bir Mısır ailesinin üyesi olarak buldu. (7)

(6) İbn Kesir, a.g.e., V: 448.

(7) Ahdi Atik'e göre, Yusuf iki rüya görmüş, bunları babasına anlattığında, babası kıskanmış ve şöyle demişti : «Nedir gördüğün bu rüya? Ben, annen ve kardeşlerin senin önünde secde mi edeceğiz? Aynı şekilde kardeşleri de : Sen gerçekten bize hükümrân mı olacaksın?», dediler. (Tekvin, 37: 5 - 10). Yusuf'un rüyasının bu şekilde anlatılışı ve bunun babasıyla kardeşlerinde doğurduğu tepki, hiç de olası

Yeni bir ülke ve halk arasında yabancı olan Yusuf'un, Mısır hükümdarının güven ve itimadını kazanması ve Mısır halkının kaderine egemen olması, İman gücünün ve onun bir sonucu olan şahsiyet gücünün neleri başarabileceğinin bir örneğidir. Kur'an'daki bu Yusuf kıssası, tarihî biçimlendiren manevî ve ahlakî faktörü en açık biçimde ortaya koymaktadır. Bakalım Kur'an, Potifhar tarafından satın alındıktan sonra, Yusuf hakkında neler söylüyor: «Yusuf'u Mısır'da satın alan kimse karısına: «Ona iyi davran, güzel bak. Belk bize faydalı olur. Ya da evlat ediniriz.» Böylece biz Yusuf'u Mısır'a yerleştirdik. Ona olayların yorumunu öğrettik. Allah dilediği şeyi mutlaka yapar. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Yusuf, rüşdüne erince biz ona doğru hüküm ve ilim verdik. Biz iyileri böyle ödüllendiririz.» (Yusuf, 21-22).

görünmüyor. İlk önce, hiç bir baba oğlunun gelecekteki büyüklüğü konusunda bir şey duyunca onu kıskanmaz. İkinci olarak, Kur'an'ın dediği gibi kardeşlerinin ona karşı kıskançlığını bilen Yusuf'un babasının, rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istemesi çok daha muhtemeldir. Kıssanın bu iki değişik anlatımı konusunda bir başka farklılık da şu : Kur'an, kardeşlerinin Yusuf'u götürmek için izin istediklerinde, Yakub'un endişlendiğini ve «onu kurt yer» diye korkuya kapıldığını söylerken, Ahdi Atik, kardeşleri Şekim yakınlarında sürülerini otlatmaya gittiklerinde, babasının Yusuf'a «Kardeşlerin Şekim'de sürüleri otlatmıyorlar mı? Hadi seni de oraya göndereyim» dediğini söylüyor. Bu, hiç de mâkul görünmüyor. Çünkü Yakub'un Yusuf'u öteki çocuklarından çok daha fazla sevdiği biliniyor. Ayrıca Yakub, kardeşlerinin Yusuf'u kıskandıklarını da biliyor. Öyleyse, Yusuf'tan nasıl kardeşlerinin yanına gitmesini isteyebilir? Kardeşlerinin Yusuf'u götürmek için izin istemele-ri ve onların kıskançlık ve dikkatsizliklerinin Yusuf'un hayatını tehlikeye sokacağından korkan Yakub'un, Yusuf'u gözeteklerine dair teminat vermelerinden sonra gitmesine izin vermesi, insan tabiatına daha uygundur.

Müslüman müfessirler Yusuf'un peygamber olup olmadığı sorununu ve eğer peygamberse, peygamberliğin ne zaman verildiğini tartışmışlardır. Onun peygamber olmadığı görüşünde olanlar yukarıya alınan ve ona iyiliğinin yani acıya sabretmesinin bir sonucu olarak hikmet ve ilim verildiğini belirten ayeti delil olarak getiriyorlar. Ama bu görüşe genellikle karşı çıkılmaktadır. Bazıları ayette, «olayları yorumlama gücünün» peygamberlik verilmesi anlamına geldiği görüşündedirler. Müfessirlerin çoğunluğu ise yukarıdaki ayetlerde anlatıldığı üzere peygamberliğin rüşdüne erdiği zaman verildiği görüşündedirler. Er-Razi, hükmü kötü düşünce ve arzulara karşı direnme gücü olarak yorumlamaktadır. Hüküm, pratik hüküm; bilgi ise teorik hüküm anlamındadır. Onun getirdiği bir başka yoruma göre hüküm, peygamberlik demektir. Çünkü peygamber, ister siyasal, isterse manevî anlamda olsun esasında insanların yöneticisidir; bilgi de din ve manevî işler bilgisi demektir. (8)

Herhalükârda, bu ayetler, gösteriyor ki, Yusuf, şahsiyetinin bütünlüğü ile pratik işleri idare edebilme yeteneği sayesinde Potifhar'ın güvenini o derece elde etmişti ki, Potifhar işlerini ona emanet etmiş ve sadakatine tam bir güven beslemişti. Bu kıssa ile Kur'an'ın okuyucuların dikkatini çekmek istediği nokta şudur: İnsan manevî karakter gücüyle en ters şartlara dahi galip gelebilir, yani insan tümüyle şartların kurbanı değildir. Çünkü o bunları ideallerine göre biçimlendirebilir, bu idealler onda manevî amacının başarılı biçimde izlenmesi için gerekli olan güç ve özdenetimi doğurması şartıyla. İşte Yusuf, Mısır'da bir yabancı ve köle statüsündeydi, bu iki faktöre ilâve olarak,

(8) Er-Razi, a.g.e., V: 114.

her türlü olumsuzluklar altında çalışmaktaydı. Buna rağmen şahsiyetinin güçlülüğü sayesinde, efendisinin evinde bir çok Mısır'lının gıpta edebileceği bir makamı elde etmişti.

Ama yüzakıyla çıktığı büyük bir ahlakî temizlik sınavı gelecekti. Onun güzelliğine ve gençliğine vurulan, Potifar'ın karısı onu yoldan çıkarmaya çalıştı. Yusuf onun tüm sarkıntılıklarını reddetti ve tuzaklarını başarıyla alt etti. Bir gün Yusuf'la yalnız başına kalan Potifar'ın karısı kötü işi yapmayı istedi. Yusuf şöyle karşılık verdi: **«Ben Allah'a sığınırım, O benim efendim, bana iyi davranmıştır. Zalimler asla iflah olmaz.»** (Yusuf, 23).

Ayeti tefsir eden Er-Razi (9) şöyle der: Yusuf'un Allah'a sığındığı biçimindeki ifadesi, Allah'ın yaratıklarına bu kadar çok nimet ve lütufta bulunmasından dolayı, insana da karşılık olarak O'nun emirlerini gözetme yükümlülüğü düştüğünü ima etmektedir. İşte Yusuf'un aklından çıkarmadığı ve onu kötü işi yapmaktan alıkoyan bu yükümlülüktür. Er-Razi, ayetin bir başka biçimde yorumlanabileceğini de belirtiyor: Allah'ın nimet ve lütufları, insanı başkalarına karşı adil davranma ve haklarını ihlal etmeme yükümlülüğü altında bırakmaktadır. Yusuf'un efendisi ona o kadar iyilikte bulunmuştu ki, kendisine güven ve itimat besledikten sonra, kalkıp da ona kötülük etmek günahkârlık olurdu.

Er-Razi'nin yorumları bir yana, Yusuf'un «zalimler iflah olmazlar» ifadesi, Kur'an'ın tarih anlayışı konusunda bir ipucu vermektedir. Yani, hangi türde olursa olsun, zulüm (burada zulmün özel bir türü vurgulanmaktadır) asla

dünyevî mutluluğu getiremez. Anlık ve geçici bir doyum veya anlık bir yarar sağlayabilir. Ama anlık lezzet ve iyilikler, son tahlilde, kalıcı değildirler. Eğer insan onurlu bir varlığa talipse, daha kalıcı bir iyilik peşinde olmalıdır.

Efendisinin karısının bayağı arzularına uymayı reddetmesini, Kur'an'da anlatılan ama Tevrat'ta sözkonusu edilmeyen bir kıssa izler. Bu kıssa, o dönem Mısır yüksek sosyetesinin ahlakî durumuna ışık tutması açısından öğreticidir. Kur'an der ki, Potifar'ın karısının aşk hikâyesine ait haberler, kendi arkadaş çevresine yayılınca, bu kadınlar onu çiğ bir delikanlıya aşık olmakla suçlarlar. Bunun üzerine Potifar'ın karısı onları eve davet eder ve her birisine bir bıçakla içinde meyve v.b yiyecekler bulunan bir tabak verir. Sonra da Yusuf'a önlerinden geçmesini söyler. Kadınlar onun güzellik ve şıklığı karşısında öylesine büyülenirler ki, tabaklarındaki meyveleri kesecekleri yerde, parmaklarını keserler. Bu olay onun ihtiraslarını kamçılar ve arzularını yerine getirmedeği takdirde Yusuf'u hapisle tehdit eder. Yusuf buna karşı şöyle der: «Rabbim, zindan benim için, bunların istediklerini yapmaktan daha iyidir. Eğer tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum.» (Yusuf, 33).

Er-Razi'ye göre ⁽¹⁰⁾, Patifhar'ın karısı Yusuf'u hapisle tehdit ettiğinde, toplantıya katılan tüm kadınlar Yusuf'u kadının arzularına uyması konusunda ikna etmeye çalıştılar, kadının arzusunu reddetmesinin münasebetsizlik olacağını söylediler. Çünkü bunu reddetmesi hapis ve rezillik demektir. Bunun üzerine Yusuf, hapis bunların beni çağırdıkları şeyden daha iyidir, dedi.

(10) ag.e., s. 124.

Bu yorumun doğruluğu ardından gelen ayetle doğrulanıyor. Yusuf'un tahliyesine karar verildiğinde, O hapsa-neden tahliye edilmeden önce suçsuzluğunun ortaya konmasını istedi. Kur'an'a göre: «Hükümdar kadınlara «Yusuf'un olmak istediğiniz zaman durumunuz neydi?» dedi.» (Yusuf, 51). Kur'an burada, o kadınların hepsinin, Yusuf'u, Potifhar'ın karısının arzularına uymaya ikna etmek için suç ortakları olduklarını göstermek amacıyla cem-i müennes siğası kullanır.

Bu ayet, Yusuf dönemindeki Mısır yüksek sosyetesinin durumuna ışık tutmakta ve onların aşırı derecede bir manevî çöküntüden geçmekte olduğunu göstermektedir. Çünkü bireysel ahlakın çok yüksek olmadığı bir toplumda, bir kadının arkadaşlarının kendisini öğüt verecekleri yerde, aşk ilişkilerini sürdürmeye teşvik etmesi mümkün ve hatta tabiidir. Ama böylesine yoldan çıkmış bir toplumda dahi olsa, hiçbir kadın bir erkeği kendi arkadaşlarından biriyle gayri meşru ilişkiler kurmaya ikna edecek kadar ileri gidemez. Ama burada tüm Mısır yüksek sosyetesini, Potifhar'ın karısının gayri meşru işine suç ortağı olmaya razıdır ve Yusuf'u bu büyük günahı işlemeye teşvik etmektedirler. Bu da, o dönemin Mısır sosyetesinin, yani esasında Mısır'lıları yöneten grubun içine düştüğü derin manevî sefaletin derecesini göstermektedir. Çıkış döneminde bir avuç İsrailoğlunun Firavun sürülerine karşı nihaî zaferini açıklayan ahlakî faktör budur işte.

Yusuf hapse atıldıktan sonra orada bazı mahpuslarla karşılaşır. Bunlardan ikisi gördükleri rüyaları anlatırlar ve Yusuf'tan bunları yorumlamasını isterler. Yusuf isteklerini yerine getirir. Buraya kadar Ahdi Atik'in kıssası, Kur'anninkyle uyum içindedir. Ahdi Atik'in üzerinde durmadığı, Yusuf'un bir mesaj sahibi olduğu, hapis arkadaşlarını

kendi tanrılarına tapmaktan vazgeçirip, Allahu Teâlâ'ya teslim olmalarını sağlamak için çalıştığıdır. Kur'an'ın anlattığına göre, hapis arkadaşları ona rüyalarının yorumunu sorduğunda, Yusuf şöyle cevap vermiştir: «Rabbimin bana öğrettiği bilgiyle, daha yiyeceğiniz yemek gelmeden size onu yorumlarım. Doğrusu ben Allah'a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir toplumun dinini bıraktım. Atalarım, İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir ortak koşmak bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfudur. Fakat insanların çoğu şükretmez.» dedi. «Ey mahpus arkadaşlarım, ayrı ayrı bir sürü uydurma rab mi iyidir, yoksa herşeyden üstün tek Allah mı?» Allah'ı bırakıp da taptığınız, sizin ve babalarınızın adlandırdığınızdan başka bir şey değildir. Allah onların doğru olduğuna dair hiç bir delil indirmemiştir. Hüküm vermek ancak Allah'a aittir; kendisinden başkasına değil, Ona tapmanızı emretmiştir. Bu dosdoğru dindir, fakat insanların çoğu bilmezler.» (Yusuf, 37-40).

Burada Yusuf, Kur'an tarafından manevî bir hareket önderi olarak tasvir edilmektedir. Kur'an Ahdi Atik'te söz konusu edilen ve Yakup oğullarının Goshen topraklarına nasıl yerleştikleri, orada nasıl büyük mülkler edindikleri gibi ayrıntıları bir kenara bırakır. Çünkü İsrailoğullarının tarihini anlatmak onun meselesi değildir. Onun ilgilendiği husus, geçmiş nesillerin manevî amelleri, ahlâkî öğretileri ve hayat biçimleridir. Yani bir bütün olarak bir milletin hayatını etkileyen ve onun kaderini biçimlendiren faktörlerdir, onu ilgilendiren, İbrahim'in zürriyetinden olan, Yakup, belirli bir hayat biçiminin numunesi olan ve halkının maddî ve manevî durumunu iyileştirmeyi düşünen Yusuf'a oranla, Kur'an'da ikinci planda yer tutar.

Yahudi tarihinde Yusuf'tan sonra gelen önemli şahsi-

yet Musa'dır. Kur'ân, Musa kissasını ve ilgili olayları birden çok bölümde ele alır, çünkü onun amacı, Yahudi tarihinin evrimini izlemek değil, okuyucularının dikkatini, toplu kötülüğün, manevî hayata, toplumların ve milletlerin kaderine nasıl etki ettiğine çekmektir. Bu konudaki ilk Kur'ân âyetinde, Musa kissasının yalnızca inananlar için yani manevî illiyet yasasına inananlar için anlatıldığı açıklanmaktadır. **«Inanan bir millet için sana Musa ve Firavun olayını olduğu gibi anlatacağız. Firavun yeryüzünde büyüklendi ve halkını fırkalara (partilere) ayırdı. İçlerinden bir topluluğu, oğullarını boğazlayıp, kadınlarını sağ bırakarak güçsüzleştiriyordu. Fesadçılardan biriydi. Biz ise yeryüzünde güçsüz bırakılmış (müstazaf) olanlara lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve varisler kılmak istiyorduk. Onları yeryüzüne yerleştirmek, Firavun, Haman ve her ikisinin askerlerine, çekinmekte oldukları şeyleri göstermek istiyorduk.»** (Kasas, 2 - 6).

Kur'ân'ın Firavun'a yönelttiği ilk suçlama, onun büyükleşmesidir, yani o kendi kendisini bir kanun koyucusu olarak saymakta ve ilâhî kanuna teslim olmamaktaydı. Bundan da önemlisi, kendisini halkına böyle kabul ettirmişti. Burada Kur'ân'ın ulusal çöküntünün başlıca nedenlerinden biri olarak, halkın herhangi bir ulusal önderi ya da başka bir otoriteyi kendi başına bir yasa koyucu kabul etmesini gördüğü sonucuna varabiliriz; çünkü bu insan otoritesine istediği biçimde sınırsız güç kullanmasını önlemek amacıyla sınırlamalar koymak isteyen ilâhî yasaya bağlılığı reddeder. Aşağıdaki Kur'ân âyetlerinde bu konuya daha da ışık tutulmaktadır :

«Firavun milletin ileri gelenleri, "Musa'yı ve milleti yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi koyveriyorsun?" dediler.» (A'raf, 127).

Er-Razl'nin yorumu şöyle¹¹ : «Alimler, Firavun'un halkı için büyük putlar mı yaptığı, yoksa onlara : «Ben en güçlü tanrıyım ve bu putların da tanrısıyım» diyerek, kendisine tapmalarını mı emrettiği konusunda ihtilâf etmişlerdir. Fakat Firavun, Yaraticının varlığını tanımayan bir tanrı tanımazdı ve dünyanın yıldızlarca idare edildiğini söylüyordu. Bundan dolayı kendisinin en güçlü tanrı olduğu iddiası, nimet ve lütufları onlara veren, yiyecek ve giyeceklerini sağlayan, onların koruyucusu ve rızık vericisi olduğu anlamındadır. Ardından, kendisiyle birlikte onlar için bir başka tanrı kılmadığını söylemesi, kendisinden başka birisine hizmet etmelerinin gerekmediği anlamındadır ve eğer inancı böyleyse o zaman yıldız biçiminde putları vardı ve yıldızlara tapanların inançlarına göre onlara tapardı.» der.

Bununla birlikte, Es-Suyuti¹², akla daha yatkın gelen bir şey söylüyor : Kur'ân'da adı geçen tanrılar putlar demek değildir. Bu Kur'ân âyeti şu gerçeğe işaret etmektedir : Firavun'un ileri gelenleri, Firavun'a tebaasının duyduğu saygı ve itibarı Musa'nın zedelemesine izin verilmesini hatırlatmışlardır.

«Firavun halkını fırkalara ayırmıştı» âyetiyle ilgili olarak iki yorum vardır : İbn Kesir'e göre.¹³ O, Mısırlıları değişik meslek gruplarına bölmüş ve onları devletin amaçları uğruna kullanmıştır. Zemahşeri¹⁴ bunun iki biçimde yorumlanabileceğini söyler : Birinci olarak, meslek grupları oluşturdu, bunlardan bazılarını yapı işlerinde, bazılarını tarlaların ekiminde ve geri kalanlarını da kazı işlerinde kul-

(11) ag.e., VI: 277 - 278.

(12) Es-Suyuti, a.g.e., III: 108.

(13) İbn Kesir, a.g.e., III: 379.

(14) Ez-Zemahşeri, Keşşaf, Kahire, H. 1354, III: 156.

landı. Böyle bir işte çalışmayanlardan ise, Zemaşşeri'nin cizye adını verdiği bir tür vergi alındı. İkinci olarak, bir takım grup ve hizipler oluşturdu ve bunların arasına düşmanlık tohumları ekti. Bu iki grup, Kıptilerle, İsrailoğullarıydı. Firavunların, bu iki ırkın birleşmesini ya da aynı inanca bağlanmalarını önlemek için her türlü yolu denemiş olması gibi bir tarihsel gerçek karşısında bu yorum daha makuldür. Firavunlar İsrailoğullarını yalnız alçatmakla kalmadılar, Mısırlılara onları küçümsemeyi de öğrettiler.

Daha sonra Kur'ân, «Biz ise müstazaflara (gücsüz ve kimsesiz bırakılmışlara) lütufta bulunmak ve onları örnekler (önderler) kılmak istiyorduk» der. Er-Razi¹⁵, Firavun, İsrailoğullarını gücsüz ve kimsesiz bir durumda bırakmak isterken Allah'ın onlara lütufta bulunmak istemesi mümkündür, der. Allah'ın «Onları önderler yapmak istedik» sözünün anlamı, onların hem bu dünyada, hem de âhirette en yüce mevkiyi elde etmelerini istemiş olması anlamına gelir. Er-Razi'nin naklettiğine göre, Mücahid, 'önderler' kelimesini «halkı salih amel işlemeye çağıranlar» olarak anlamakta, Katade ise 'önderler' kelimesinin, «yönetici ve idareci» anlamında olduğunu söylemektedir.

Es-Suyuti'nin naklettiği Hz. Ömer'in sözü¹⁶, âyete daha geniş bir yorum getirmektedir: O (Ömer), «Biz, müstazaflara iyilikte bulunmak istiyorduk âyeti gereğince valiler ve memurlar tayin ettim» der. Yani Allah'ın dileği, gücsüz ve kimsesizlerin toplumda onurlu bir yer elde etmesine yardımcı olmaktır. Bu nedenle Hz. Ömer vali ve memurlarını, ilâhî iradenin bu yönünü uygulamak amacıyla yok-

(15) Er-Razi, a.g.e., VI: 395.

(16) Es-Suyuti, a.g.e., VI: 120.

sul ve kimsesizlerden tayin etmiştir. Daha da ileri gidebilir ve bunun tarihte sık sık tekrarlanan bir olgu olduğunu iddia edebiliriz: Güçsüz ve kimsesizlere yardım edilmediği, acıları giderilmediği takdirde, İlâhî irade tarihe müdahale eder ve güçsüz ve kimsesizleri istenen düzeye çıkaracak güçleri yaratır. İşte Firavunlar tarafından güçsüz ve iktidarsız bırakılan İsrailoğullarına da böyle olmuştur. Allah onları, o feci kölelikten kurtaran bir peygamber göndermiştir.

Gerçek şu ki, tüm bu Kur'ân âyetleri, tarih felsefesi açısından çok büyük önem taşımaktadırlar. Kur'ân tarih filozoflarının yıllarca düşünüp taşıdıkları hususları bir kaç kelimede ifade etmektedir. Kısaca Kur'ân'ın anlattığı tarihsel değişim süreci, şu aşamalardan meydana gelir. Bir insan toplumu kendi başına buyruk olur ve peygamberler aracılığıyla vahyedilen Allah'ın kanununa teslimiyeti reddeder veya sahte bir sadakatle bunları pratikte ihlâl eder. Bu genellikle «dinsizliğin» veya temelinden bozulmuş bir dinin sonucudur. Böyle bir otorite, pratikte baskıcıdır ve toplumun beirlli kesimlerini aşağılamaya eğilimlidir. Böylelikle, büyük adaletsizlikler yaratılır ve insanlar birbirlerine yaklaştırılacağı yerde, yapay ayrımlarla bölünürler. Allah yaratıklarının dostça yaşamalarını, bir kardeşlik anlayışını, karşılıklı sevgi ve saygıyı geliştirmelerini ister. Ama tarihin akıntısı tersine dönmeye başlar. Bu noktada, Allah, iktidarı üzerinde ahlâkî ve dinî sınırlamaları kabul lenmek istemeyen bir otoritenin adaletsiz yönetimiyle bozulan dengeyi düzeltmek amacıyla bazı güçleri yaratarak tarihe müdahale eder. Genellikle halkın içinden büyük bir manevî ve ahlâkî güce sahip bir önder çıkar ve mevcut

düzenin (otoritenin) çok büyük ekonomik ve siyasal gücüne rağmen, buyruğundaki manevî güçlerin üstünlüğü sayesinde muhaliflerine karşı kesin bir zafer kazanır.

Yukarıdaki tarihsel değişim sürecinin açıklaması, çok geniş bir genellemedir ve tarih boyunca mutlaka ve her zaman geçerli bir evrensel tabiat yasası olarak ele alınmamalıdır. Başka faktörler de işin içine girebilir ve Allah'ın iradesiyle ortaya çıkan önder, arzuladığı ve hak ettiği başarıyı elde edemeyebilir. Yeni önderce başlatılan hareket bir azınlık hareketi olarak son bulabilir. Topyekün yenilgiye uğrayabileceği gibi siyasal ve ekonomik düzeyde herhangi bir değişiklik meydana getiremeden, insanın ruhi ve manevî bilincini uyandırmayı başarabilir. Her ne olursa olsun, yeni manevî önderin mesaj ve eylemi toplumda yankısını bulacak ve daha sonraki bir dönemde daha elverişli şartlarda meyve verecek ve arzulanan başarıyı gerçekleştirecektir.

Musa ve Firavun kıssasına dönecek olursak, Kur'an'ın kıssayı değişik bölümlerdeki anlatımı, bir iki ufak tefek vurgu farkları dışında aşağı yukarı aynıdır. Ama bu farklar bizim amaçlarımız için önemlidir. Bu nedenle biz, kıssayı Kur'an'da anlatıldığı gibi, farkları belirterek izleyeceğiz.

Yedinci Sürede (A'raf) Kur'an şöyle der : **«Şonra onların ardından, Firavun ve elebaşlarına Musa'yı âyetlerimizle gönderdik, ama onlar âyetlerimize zulmettiler. Bak, gör, fesadcıların sonu nasıl oldu?»** (A'raf, 103). Firavun Musa'dan risaletini ispat etmesini istediği zaman Musa ile Firavun arasındaki konuşmayı, Musa'nın yılanı dönüşen asasını yere atmasını anlattıktan sonra, Kur'an, Mısır'ın **ileri gelenleri Musa'yı, amacı, Mısırlıları yurtlarından çı-**

karmak olan bir büyücü olarak suçladıklarını ve Firavun'a kendi büyücülerini toplamasını öğütlediklerini söyler. Büyücüler toplandı, ancak Musa Mısırlı büyücülere galip geldi, bunun üzerine büyücüler secdeye kapandılar ve Musa'nın dinini kabul ettiler.

Kıssanın geri kalan bölümü şöyle anlatılmaktadır :
«Firavun şöyle dedi : “Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha? Şüphesiz bu halkı ülkeden çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Yakında göreceksiniz. Yemin olsun ki ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim. Sonra da hepinizi astıracağım.” Sihirbazlar da ona şöyle dediler : “Şüphesiz biz Rabbimize dönüyoruz.” Firavuna dediler ki, “Bizden, sadece bize gelen Rabbimizin âyetlerine iman ettiğimiz için intikam alıyorsun. Ey Rabbimiz. Bize bol sabır ver. Ve bizi müslüman olarak öldür.” Kavminin ileri gelenleri, Firavuna'a şöyle dediler : “Musa ve kavmini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve tanrılarını terketsinler diye mi serbest bırakıyorsun?” Firavun da dedi ki : “Oğlan çocuklarını öldüreceğiz, kadınlarını da sağ bırakacağız, elbette ki onların başında kahredici bir güce sahibiz.” Musa kavmine şöyle dedi : “Allah'tan yardım dileyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır.” Kavmi Musa'ya : “Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da eziyet gördük” dediler. Musa da onlara : “Umulur ki, Rabbiniz düşmanlarınızı yok eder ve sizi yeryüzünde onların yerine geçirir. Sonra da ne yapacağınıza bakar” dedi. Şüphesiz biz ders alsınlar diye, Firavun kavmini yıllarca kıtlık yılları ve meyve azlığı ile cezalandırdık. Onlara iyilik ve bolluk geldiği zaman : “Bu bize aittir” derler. Bir kötülüğe uğradıkları zaman da bunu Musa ve beraberindekilerin uğursuzluklarına yorarlar. İyi bilin ki, onların uğursuz saydıkları şey Allah katındandır.

Fakat çoğu bunu bilmezler. Firavun kavmi Musa'ya : "Bizi büyülemen için ne kadar mucize getirirsen getir, sana inanacak değiliz" dediler. Bunun üzerine onlara, açık âyetler olarak tufan, çekirge, haşerat, kurbağa ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular. Üzerlerine azap inince şöyle dediler : "Ey Musa, sana verdiği ahde binaen bizim için Rabbine duâ et. Eğer bu azabı bizden kaldırırsan, yemin olsun ki, sana iman eder ve İsrailoğullarını seninle beraber göndeririz." Ne zaman ki, varacakları bir süreye kadar üzerlerinden azabı kaldırdık, hemen yeminlerini bozmaya giriştiler. Bunun üzerine onları cezalandırdık. Âyetlerimizi yalanladıkları ve onlardan gafil oldukları için denizde boğduk. Hor görülen topluluğu da kutlu kıldığımız yerin doğularına ve batılarına varisler yaptık. Böylece sabrettikleri için, Rabbinin İsrailoğullarına o pek güzel vaadi yerine geldi. Firavun ve kşvminin yapmakta oldukları ve yükselttikleri şeyleri de yerle bir ettik.» (A'raf, 123 - 137).

Kur'ân aynı kıssayı, 10. Sûrede (Yunus) belirli bazı noktalara vurguda bulunarak tekrarlar :

«Bunlardan sonra da Musa ve Harun'u, Firavun ve topluluğuna âyetlerimizle gönderdik. Ama onlar büyüklendiler ve suçlu bir toplum oldular. Tarafımızdan onlara hak gelince : "Şüphesiz ki bu, apaçık bir sihirdir" dediler. Musa onlara şöyle dedi : "Allah katından size gelen bu gerçeğe dil mi uzatıyorsunuz? Bu sihir olabilir mi? Sihirbazlar asla başarılı olamazlar." Onlar da Musa'ya : "Atalarımızın üzerinde bulunduğu dinden bizi çevirmek için ve yeryüzünde büyüklük ikinizin olsun diye mi, bize geldin? Biz ikinize de iman etmiyoruz" dediler.» (Yunus, 75 - 78).

Ardından büyücüler çağrıldı ve asalarını attılar. Musa

şöyle dedi : «Bu yaptığınız sihirdir. Kuşkusuz Allah bunu bozacaktır. Muhakkak Allah fesatçıların işini düzeltmez. Şüphesiz Allah, suçlular istemese de hakkı sözleriyle gerçekleştirir.» Firavun ve ileri gelen adamlarının kötülüğünden korkarak, Firavun'un kavminden Musa'ya ancak az bir topluluk iman etti. Şüphesiz Firavun yeryüzünde büyüklük tasladı. Ve o aşırı gidenlerdendi. Musa kavmine : «Eğer Allah'a iman ediyorsanız ve teslim olmuşsanız, sadece ona güvenin» dedi. (Yunus, 81 - 84). «Musa şöyle duâ etti : "Rabbimiz, şüphesiz ki Sen, Firavun ve ileri gelenlerine dünya hayatında zinet ve mallar verdin. Rabbimiz, neticede bunlar yolundan saptırsınlar diye mi? Rabbimiz onların mallarını yok et, kalplerini katılaştır. Çünkü onlar can yakıcı azabı gözleriyle görmedikçe iman etmezler." (Yunus, 88).

Kıssanın yukarıdaki iki bölümü, bazı yeni gerçekleri gün ışığına çıkarmaktadır. İlk olarak, Musa'yı değerlendirirken Firavun ve ileri gelenleri yalnızca maddi terimlerle düşünüyorlardı. Örneğin, Musa'nın onları yurtlarından çıkarmak amacıyla, gelen bir büyücü olduğu bilçimindeki düşünceleri, Musa'ya yüklenen davanın niteliğinin tamamıyla yanlış olarak yorumlanmasaydı. Yukarıdaki yorumu, Musa'nın «yeryüzü Allah'ındır ve onu dilediğine miras bırakır» ifadesiyle karşılaştıırırsak, bu iki bakış arasındaki farkı görebiliriz. Firavun, ülke yönetiminin bir hak olarak, ülke halkına ait olması gerektiğini söyleyen çağdaş bir milliyetçi gibi düşünmektedir. Öte yanda Musa, yönetim ve egemenliğin, ahlâkî üstünlük fazileti sayesinde bunları hak eden herhangi bir gruba Allah'ın lütfettiği nimetler olduğunu söylemektedir.

Aşağı yukarı, Firavun'un benzeri bir tavrı şu Kur'an âyetinde yansıtılmaktadır : «Onlar şöyle dediler : "Ata-

larımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi çevirmek ve yer-yüzünün büyükleri olasınız diye mi geldiniz? Biz size inanmıyoruz" dediler.» (Yunus, 78).

Burada yine, Firavun ve elebaşları, sanki Musa onları din ve takva yoluna çağırmak için değil de, iktidarı ellerinden zorla almak için gelmiş gibi, siyasal iktidar mücadelesi açısından meseleye bakıyorlardı. Âyet bir gerçeği daha aydınlatıyor : Bunlar atalarının geleneklerine, alışkanlıklarına, örf ve âdetlerine öylesine bağlıydılar ki, ecdadlarından kendilerine kalan inanç ve geleneklere aykırı olabilecek herhangi bir şey ne kadar rasyonel ve doyurucu olursa olsun, asla kabul etmemektedirler. Bu iki faktör, yani kişinin dünyevî çıkarlara bağlılığı ve kötü şeylerle dolu olsa dahi, geçmişe sıkı sıkıya sarılmak, bir ulusun manevî ilerlemesiyle maddî ve manevî güçlerini korumasına karşı en büyük engeli oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Kur'ân, bir başka önemli açıklamada bulunuyor : «Âyetlerimiz (mucizelerimiz) gözlerinin önüne serilince : "Bu apaçık bir sihirdir" dediler. Gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, haksızlık ve büyükenmelerinden dolayı, onları bile bile inkâr ettiler. Bozguncuların sorunun nasıl olduğuna bak.» (Nemî, 13 - 14). Âyet şu önemli olguyu ortaya koyuyor : Dünyevî ihtişam arzusu veya kişinin öteki insanlar üzerinde nüfuzunu sürdürmesi, insanın nefsinin o derece elde eder ki, doğru olduğunu bile bile en sade gerçeğe dahi karşı çıkar öyleyse insanın gerçeği kabullenmesine engel olan her zaman zekâ ve yetenek yoksunluğu değildir. İnsanın iç benliği kabullense dahi, gerçeğe karşı insanı körleştiren, kendisinde belirli düşünce alışkanlıklarıyla tavırlarını geliştiren, gelenekler, örf ve âdetler yani bütün bir toplumsal çevredir. Başka deyimle, insanın doğuştan rasyonel ve gerçek yanlısı olan

tabiatı, alışkanlıkları ve âdetleri tarafından örtülmüştür. Burada da Firavun ve elebaşları Musa'nın mesajını içlerinden kabul etmektedirler, ama bütün hay huylarıyla birlikte imtiyazlı kişiler olarak muamele görmeye alıştıklarından dolayı, avam seviyesine düşmek ve insanlar arasında, insan olarak muamele görmek düşüncesine tahammül edemezlerdi.

İkinci olarak, her ne kadar Musa ve Harun, esasında İsrailoğullarına gönderilmişlerse de sadece onlara gönderilmiş demek değildi.¹⁷ Çünkü Kur'ân, «Mısırlılar ara-

- (17) Ahdi Atik'te Musa, yalnızca evrensel Tevhidi hareketin bir önderi olarak değil, fakat özellikle, bir etnik gruba, yani İsrailoğullarına gönderilmiş bir rîsalet sahibi olarak görünür. Ahdi Atik'te kıssa şöyledir : Musa ve Harun Firavuna gitmişler ve şöyle demişlerdir : «İsrail'in Tanrısı Rab şöyle der : 'Benim halkım gitsin ve sahrada benim için bayram etsinler'. Ama Firavun şöyle dedi : 'Sözünü dinleyip İsrail'i salıvereceğim Rab de kimmiş? Ben Rabbi tanımıyorum ve İsrail'i de göndermeyeceğim'. O zaman onlar şöyle dediler : «İbranilerin Rabbi bizi karşıladı, gidelim, dua edelim». (Huruç, 5: 1-2). Bu pasaj'daki «İsrail'in Tanrısı», «İbranilerin Tanrısı» gibi ifadeler, Ahdi Atik'in Musa'yı yalnızca İsrailoğullarına resulluk göreviyle yükümlüymüş gibi nitelediğini gösteriyor. Gerçekten yukarıdaki ifadeye göre Firavun «Rab de kimdir» diye sorduğunda Musa kendisinin ve halkının nasıl bir Rabbe kuluk ettiklerini anlatmaya dahi yanaşmaz. Oysa Kur'an'daki Musa Kıssası, Musa'yı ve Allah'ın farklı bir konumda ele alır. Firavun Tanrının kim olduğunu sorduğunda Musa şöyle cevap verir : «Rabbimiz, her şeye fıtratını veren ve sonra da doğru yolu gösterendir... Yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve gökten su indiren O'dur. «Biz gökten indirdiğimiz su ile çeşitli bitkilerden çiftler çıkardık. Onlardan hem siz yeyin, hem de hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz ki bunda, akıl sahipleri için nice deliller vardır. Biz sizi topraktan yarattık, ölümden sonra da oraya döndürürüz. Kıyâmet gününde de oradan tekrar

sında çok az insan Musa'ya iman etti, geri kalanı Firavun'un korkusundan dolayı ona inanmadı» demektedir. Buradan, İsrailoğulları dışından olan az bir grubun da Musa'yı izleyenler arasında olduğu anlaşıyor. Mısır'lı büyücülerin yenilgilerinden sonra Musa'nın dinine döndükleri ve Mısır tanrılarına tapmaktan kaçındıkları gerçeği bunu ispatlamaktadır. Kur'ân'a göre, aslında Musa'nın risaleti şahsen Firavun'a yöneltilmişti. Eğer Firavun küfüründen vazgeçseydi o da Allah'ın rahmetinden dışlanmamış olacaktı, çünkü Kur'ân, Allah'ın Musa ve Harun'a: «İkiniz de gidiniz, Firavun'a. O taşkınlık etti. Ona yumuşak söz söyleyiniz, olabilir ki, öğüt alır veya korkar.» (Tâhâ,

çıkarcacağız. Şüphesiz biz ona bütün delillerimizi gösterdik. Ama o, bunları yalanladı ve iman etmemekte direndi.» (Tâhâ, 50 - 56). Kur'an'a göre Musa'nın risaleti yalnız İsrailoğullarını değil, aynı zamanda Mısırlıları ve hatta Firavunu da kapsıyordu; Musa Firavun'un İslâm'a dönmesi ihtimalini dahi hesaba katmıştı. Bunun için de ona, kendisinin ve kendisini izleyenlerin nasıl bir Allah'a kulluk ettiklerini anlatmıştı. Ama, Ahdi Atik, Musa'nın risaletinin evrenselliği konusunda en ufak bir imada dahi bulunmuyor. Yine aynı nedenledir ki, Ahdi Atik'te, Musa'nın bir büyücü değil, Allah'tan ilham alan ve tüm insanlığa öğüt vermek üzere gönderilmiş bulunan bir peygamber olduğunu anlayarak, Musa'nın dinine dönen büyücülerden hiç söz edilmiyor. Ahdi Atik'e göre, başarısızlıklarının ardından büyücülerin, Firavun'a söyledikleri tek söz şudur: «Bu Tanrının parmağıdır.» (Huruç, 8: 19). Yani büyücüdür, Musa'nın Allah'ın yardımına dayandığını kısmen anlamışlardı. Ama bu anlama, Kur'an'da anlatıldığı üzere, onların İslâm'a dönmelerine neden olumuyor. Gerçekten Kur'an şöyle diyor: «Büyücülerin gönlünde iman öylesine derin bir etki yapmıştı ki, Firavun onları, fiziki işkenceden sonra, öldürmekle tehdid ettiği zaman, hiç aldırış etmediler ve hatta şöyle dediler: «Rabbimiz, bize sabır ver ve canımızı müslüman olarak al.» (A'raf, 126).

43 - 44) diye hitab ettiğini bildirmektedir. Böylelikle Kur'ân, her ne kadar Firavun kabul etmemiş de olsa, O'nun Musa'nın dinine dönme ihtimalini dışlamamaktadır.

Musa - Firavun kıssasının geri kalan bölümü Kur'ân'da şöyle anlatılır :

«Musa : “Ey milletim, Allah’a inanıyorsanız ve teslim olmuşsanız, O’na güvenin” dedi. “Allah’a güvendik; Ey Rabbimiz, zalim bir millet ile bizi sına, rahmetinle bizi kâfirlerden kurtar” dediler. Musa ve kardeşine : “Mısır’da milletinize evler hazırlayın, evlerinizi namazgâh edinin,¹⁸ namaz kılın” diye vahyettik. “İnananlara müjde et.” Musa : “Rabbimiz, doğrusu sen Firavun’a ve erkânına zinetler ve dünya hayatında mallar verdin. Rabbimiz, senin yolundan şaşırtmaları için mi? Rabbimiz, mallarını yok et, kalplerini sık; çünkü onlar can yakıcı azabı görmedikçe inamazlar” dedi. Allah : “İklnizin duâsı kabul edildi.. Dürüst hareket edin; bilmeyenlerin yoluna asla uymayın” dedi. İsrailoğullarını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri hak-

(18) İbn Kesir, «Mısır’da halkınıza evler hazırlayın» âyeti konusunda müfessirlerin ihtilâf ettiklerini söylüyor. Süfyan es-Sevri ve diğerlerine göre, İsrailoğullarına evlerinde mes-cidler (ibadet yerleri) yapmaları emredilmişti. Süfyan es-Sevri ve Mücahid, Ebu Malik, Rabi b. Enes gibilerinin bir başka yorumuna göre, İsrailoğulları Mısırlılardan korkmaktaydılar. Bundan dolayı namazlarını evlerinde kılmaları emredilmişti. Firavun ve mele’lerinin İsrailoğullarına karşı tavırları sertleştiği, baskıları yoğunlaştığı zaman böyle olmuştu. (İbn Kesir, a.g.e., II: 428 - 429).

Es-Suyuti’nin, Ebu’l Şeyh ve diğerlerine dayanarak naklettiği bir hadis meseleyi açıklığa kavuşturuyor: İsrailoğulları Firavun (ve onun yönetiminden) korkuncaya kadar, tapınakları dışında başka bir yerde (açıktan) namaz kılmamışlardır. Bundan dolayı evlerinde ibadet etmeleri ve namaz kılmaları emredilmişti. (Es-Suyuti, a.g.e., III: 314).

sızlık ve düşmanlıkla ardlarına düştüler. Firavun boğula-
cağı anda : "İsrailoğullarının inandığından başka tanrı ol-
madığına inandım, artık ben O'na teslim olanlardanım"
dedi. O'na : "Şimdi mi inandın? Daha önce başkaldırmış
ve bozgunculuk etmiştin" dendi. Senden sonrakilere de
bir ibret teşkil etmesi için, bugün sadece senin cesedini
çıkartıp (sahile) atacağız" dedik. Doğrusu insanların çoğu
âyetlerimizden habersizdir.» (Yunus, 84 - 92).

Kıssanın bu bölümünde anlatılmak istenen şudur :
Bir milletin karşı karşıya bulunduğu güçlerle çatışması-
nın sonucunu belirleyecek olan onun maddî kaynakları,
serveti ve refahı değil; inancı ve bunun ürünü olan ka-
rakter özellikleridir. Milletlerin başarılarında servetin bir
faktör olduğu genel inancının aksine, Kur'ân, Firavun'u ve
ileri gelenlerini çevreleyen dünyevî tantana dolayısıyla,
Onun kalbinin katılaştırıldığını, manevî ve siyasî gözünün
karartıldığını söylüyor. Esasında insanın bakışını bulanık-
laştıran ve hayatın yüce değerlerini algılamasını engelle-
yen şeyin, dünyevî servet ve ihtişamın bizzat tabiatı ol-
duğunu söylüyor. Kur'ân'ın yukarıda âyetlerde sözettiği
kalp katılaşması, insanın hayat ve onun şaşaasına bu ka-
dar aşırı sevgi besleyip, her türlü zulmü işlemekten, zen-
ginlik ve dünyevî mevkileri için gerekli sayılan her türlü
vahşeti yapmaktan çekinmeyecek kadar Allah'a karşı so-
rumluluklarından habersiz olmasından kaynaklanmaktadır.

Musa'nın "zenginlik ve ihtişamı, yoldan çıkması için
mi verdin" ifadesi, «Allah, Firavun'un yanlış yola gitme-
sini istemiştir» anlamına gelmez. Çünkü Kur'ân Musa'ya
açıkça şöyle der : «Ona (Firavun'a) yumuşak söz söyleyin,
umulur ki öğüt alır veya korkar.» (Tâ'hâ, 44) ve «Biz ders
alsınlar diye Firavun kavmini senelerce kıtlık yılları ve
meyve azlığı ile cezalandırdık.» (A'raf, 130).

Kendisi karşı görüşü benimseyen Er-Razi'nin¹⁹ belirttiği gibi, müfessirlerimizden bazılarının görüşü şudur : Musa Allah'a duâ ederek, Firavun'un kalbini bir daha inanmayacak şekilde katılaştırmasını istemiştir. Bu da Allah'ın yaratıklarına dilediğini yapabileceğini gösteriyor.

Firavun'u kötülük ve imansızlıktan kurtarmak umudunu yitiren Musa, buradâ onun zenginlik ve ihtişamıyla, bunların ona olan etkilerini kasdetmiş olabilir. Bu durumda, onun ifadesi, Allah'ın «gidiniz, Firavun'a öğüt veriniz» emriyle çelişmez.

Mısır'dan çıkarıldıktan sonra, Yahudiler Filistin'in yerlileriyle savaşmalarını isteyen Musa'nın emirlerine itaat etmediler. Kur'ân bu olayı şu âyetlerde anlatıyor :

«Musa, milletine, "Ey milletim, Allah'ın size olan nimetini anın : İçinizden peygamberler çıkarmış ve sizi hükümdar yapmıştır,²⁰ dünyalarda kimseye vermediğini size

(19) Er-Razi, a.g.e.. V: 21 - 22.

(20) İbn Kesir, tefsirinde, Kur'an'da geçen «Müluk» (krallar) kelimesini açıklamak için bir çok hadis nakleder. Bunlara göre İsrailoğulları arasında, karısı, evi ve hizmetçisi olan kişiye «kral» denmektedir. İbn Kesir, «O sizi krallar yaptı» âyetini açıklarken, Sa'di'den şöyle naklediyor : «Eğer kişi servetine, karısına, çocuklarına ve kendisine sahipse (yani köle değilse) kral otoritesine sahip demektir. «O size yaratıklarından başka birine vermediğini vermiştir» âyeti için de şöyle der : «İsrailoğulları Kıptiler (Mısırlılar) ve Rumlar v.s. gibi halklarla karşılaştırıldıklarında çağlarının en iyi toplumuydular.» (İbn Kesir, a.g.e.. II: 36 - 37).

Es-Suyuti de «kral» kelimesini açıklamak için benzer ve zaman zaman da özdeş hadisler nakleder. Ebu Said el-Hudri'den nakledilen hadislerden birinde «kral», yukarıda anlatılanlar yanında bir de (binek) hayvanı olan kişidir. (Rablerinden) korkan ve o ülkeye kapısından gir-

vermişti. Ey milletim, Allah'ın size yazdığı kutsal yere girin, ardınıza dönmeyin, yoksa kaybedenler olarak dönersiniz" demişti. "Ey Musa, orada zorba bir millet vardır, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyeceğiz, eğer çıkarlarsa biz de gireriz" demişlerdi. Korkanlar arasında bulunan, Allah'ın nimete erdirdiği iki adam : "Üstlerine kapıdan yürüyün, oradan girerseniz, şüphesiz galip gelirsiniz; eğer, inanıyorsanız, Allah'a güvenin" demişlerdi. "Ey Musa, onlar orada oldukça, biz asla oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin, gidin savaşın, biz burada oturacağız" de-

mek isteyen iki kişinin Yoşua ve Caleb olduğu söylenir. Ama Es-Suyuti, Said b. Cübeyr'den şöyle bir hadis nakleder : «Bu iki kişi düşmandan (Amalikahlardan) idiler, ama Musa'nın dinini kabullenmişlerdi.» Es-Suyuti'nin Dahhak'tan aldığı benzer bir hadise göre, bu iki kişi Musa'nın dininden olmalarına rağmen Amalikahların şehrinde yaşıyorlardı. Bu da akla yatkın görünüyor, çünkü İsrailoğullarının kapıdan girmeleri konusundaki işaret, düşmanın bazı sırlarını bildiklerini gösteriyor. Zalimlerin yeryüzünde 40 yıl dolaşmaları cezası ile ilgili olarak da Es-Suyuti şöyle bir hadis naklediyor : «Kasabalar, İsrailoğullarına yasaklanmıştı. Öyle ki hiç bir kasaba veya şehre girememişlerdi.» (Es-Suyuti, a.g.e., II: 269 - 271).

Er-Razi, Kur'an'daki «kral» kelimesine bir çok açıklamalar getirir. Razi'ye göre, Kur'an, «Allah sizleri özgür olarak yaratmış ve Kiptilerin tbaası olarak kaldıktan sonra, şimdi artık tamamıyla kendi kendinizin sahibi ve denetçisi oldunuz» demektedir. Er-Razi'nin geliştirdiği ikinci bir yoruma göre, her peygamber bir yönetici veya kraldır. Çünkü toplumun işlerini yürütmektedir ve onları yönetme gücüne sahipti. Dahası emirleri yerine getirir ki, bu da bir başka deyişle kral otoritesidir. Er-Razi, Dahhak'a göre, İsrailoğullarının evlerinin çokça suyu olan oldukça konforlu evler olduğunu söylüyor; bunlar çok zenzindi ve çokça da hizmetçileri vardı. Bundan dolayı onlara 'kral' denmektedir. (bkn. Er-Razi, a.g.e., III : 384-387)

mişlerdi. Musa : "Rabbim, ben ancak kendime ve kardeşime güç yetirebiliyorum, artık, bizimle, bu, yoldan çıkmış milletin arasını ayır" dedi. Allah, "Orası onlara kırk yıl haram kılındı, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar" dedi.» (Mâide, 20 - 26).

Bu âyetler, İsrailoğullarının, Mısır'dan çıktıkları dönemde disiplinli bir toplum olmadıklarını gösteriyor. Peygamberleri ve önderleri olan Musa'ya sürekli olarak itaatsizlikte bulundular. Musa'ya «Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz burada oturup seyredelim» biçimindeki cevapları, ulusal karakterlerindeki o muazzam bozukluğu ortaya koyuyor. Bu olay, kendilerini Mısır'ın boyunduruğundan kurtarmış bir öndere karşı saygısızlıklarını göstermesinin yanı sıra, ulusal varlıkları için oldukça ciddi bir mesele olan nankörlüklerinin de bir göstergesidir. Çünkü halkın iyiliği için yapılan bir hizmet, halkın gönlünde önder veya önderlerin kişiliğine bağlılığı yaratmazsa, o zaman bu halkı başlarına gelecek fâcialara karşı hazırlamak zorlaşacak demektir. Dinî bakımdan İsrailoğullarının davranışı, Musa'nın kendilerine anlattığı ülkü ve doktrinlere inançları olmadığını gösteriyor. İsrailoğulları, fizikî bakımdan kendilerinden üstün olan Amalikalılara yenilmekten korkuyorlar. Ama onlar, fizikî ve maddî üstünlüğün, Allah'a ve bir halkın uğruna mücadele verdiği amacın doğruluğuna imanlarının ürünleri olan disiplin, korkusuzluk ve fedakârlık gibi niteliklerle elde edilebileceğini unutuyorlar. İsrailoğulları, önderin niteliği, dinî inançları ve manevî nitelikleri bakımından, fiziksel olarak güçlü olsa da, İsrailoğullarının manevî karakterlerinden tümüyle yoksun olan Amalikalılardan üstündüler. Bütün bunlar, gerekli manevî idrake sahip olan ve halkı, Allah'a güvenerek Amalikalılara karşı savaşmaya çağıran iki kişi dışında İsrailoğulları ileri gelenlerince görmezlikten gelinmişti.

Şimdi Yahudi tarihinin, Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkarılışlarını izleyen olayları kapsayan dönemine gelmiş bulunuyoruz. Kur'an, İsrailoğullarının bu dönemdeki davranışları konusunda, örneğin, putatapıcılığa dönüşleri, ilahî emirlere ısrarlı itaatsizlikleri ve peygamberleri Musa'nın yönergelerini devamlı olarak reddetmeleri konusunda bir çok açıklamalarda bulunur: «Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimeti ve sizi bir zamanlar âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın. Kimsenin, kimseden faydalanamayacağı, kimseden bir şefaath kabul edilmeyeceği, kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden korkun. Size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlıyan, Firavun ailesinden sizi kurtarmıştık. Bu Rabbinizin büyük bir sınavıydı. Denizi yarıp, sizi kurtarmış ve gözlerinizin önünde Firavun ailesini batırmıştık. Musa'ya kırk gece²¹ vade vermiştik. Sonra onun ardından, kendinize zulmederek, buzağıyı tanrı edinmiştiniz.²² Sonra

-
- (21) Es-Suyuti, bu konuda Ebu'l Ali'ye kadar giden bir hadis nakleder: Musa dostlarını (halkını) terkedip de Harun'u kendisine vekil bıraktığı zaman Allah 40 gün tayin etti. Musa Sina dağında 40 gün kaldı ve orada Tevrat (levhalar halinde) kendisine vahyedildi. Allah ona yaklaştı ve konuştu. Musa dağdan indi. (Es-Suyuti, a.g.e., I: 69)
- (22) Er-Razi İsrailoğullarının tapınmaya başladıkları buzağı konusunda müfessirlerin genel olarak şöyle söylediklerini naklediyor: Musa halkını bırakıp da Sina dağına yöneldiğinde kardeşi Harun'a zalimlere uymamasını öğütlemiştir. Rivayete göre, o zaman, Kiptilerden ödünç aldıkları tüm giyecek ve zinetler İsrailoğullarındaydı. Harun, bu giyecek ve zinetlerin gayri meşru olduğunu ve bu nedenle Kiptilerden aldıkları şeyleri yakmalarını istedi. Er-Razi, altın buzağı kıssasına iki açıdan karşı çıkar; İlk olarak, her akıllı kişi putun hareket etmeyeceğini, duygu ve anlayış sahibi olmadığını bilir. İkinci olarak, daha önce Musevî öğretinin gerçekliği konusunda bunca doğrula-

bunun ardından şükredersiniz diye bağışlamıştık. Doğru yolda gidesiniz diye Musa'ya hakkı batıldan ayıran Kitabı vermiştik. Musa milletine, "Ey milletim, Buzağıyı tanrı olarak benimsemekle kendinize zulmettiniz. Yaratanınıza tevbe edin. (suçluları) kendiniz öldürün,²³ bu yaratana katında sizin için hayırlı olur; o daima tevbeleri kabul ve merhamet eden olduğu için tevbenizi kabul eder" demişti.» (Bakara, 47 - 54).

«Allah'ın İsrailoğullarını tüm diğer yaratıklara üstün kıldığı»nı anlatan Kur'ân âyeti konusunda, bu tercihin mutlak olmadığı bilinmelidir. Bunlar bazı açılardan başkalarına tercih edilmişlerdir. Örneğin, birbiri ardından dinî ön-

yıcı ve inandırıcı mucizelere tanık olmuş olan İsrailoğullarının, altından yapılmış bir buzağının, canlı bir buzağı gibi ses de çıkarsa, tanrıları olabileceğine inanmaları imkânsızdır.

Kıssanın Kitab-ı Mukaddes'de anlatılışı farklıdır. Ah-di Atik, Musa'nın Sina dağından dönüşü geciktiğinde, buzağıyı bizzat Harun, İsrailoğullarını inandırmak için yapmıştır, der. İslamî açıdan bu mümkün değildir, çünkü hiç bir peygamber böyle bir suç işlemez.

- (23) İbn Kesir bu olayla ilgili olarak, bir çok hadis aktarıyor: İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, buzağıya tapanlar oturtulmuştu, tapmayanlar ellerinde kılıçlarıyla ayakta duruyorlardı. Sonra karanlık çöktü ve bunlar birbirlerini öldürmeye başladılar. Karanlık dağılınca, yetmiş bin kişinin öldüğü anlaşılmış, ancak Allah, öldürenleri de ölenleri de bağışlamıştır. (İbn Kesir, a.g.e., I: 92 - 93).

Er-Razi'nin bu ayeti yorumu şöyle: Musevî şeriatta, mürted kişinin tevbesi ancak kendi kendisini öldürmesiyle tamamlanabilir. Er-Razi'nin anlattığına göre Kadı Abdül Cebbar, ayeti (buzağıya tapmaktan) tevbe edenlerin kendilerini de öldürmeleri gerektiği şekilde anlamının doğru olmadığını söylüyor. Bu yorumu tartışan Er-Razi, Musevî şeriata özel veya genel durumlarda mürted kişinin ölümüne izin verebileceği sonucuna varıyor.

derler, ve beraberlerinde kitap getiren bazı peygamberlerle nimetlendirilmişlerdir. O dönemde başka bir millet böyle bir ayrıcalık sahibi olmamıştır. Ama daha büyük askeri güce sahip olan ve daha büyük bir alana egemen olan çağdaş uluslar vardır. Bu nedenle İsrailoğullarına tanınan üstünlük izafidir. Er-Razi de bu görüştedir.²⁴ Yine, İsrailoğullarının üstünlüğü kendi çağlarıyla sınırlıdır. İbn Kesir'le Es-Suyuti de bu görüştedirler.²⁵ İbn Kesir²⁶ buna ilâveten, Allah'ın onlara tanıdığı üstünlük, kendi çağlarının dünyasına karşı bir üstünlüktür, çünkü tarihin her döneminin kendine özgü bir dünyası vardır, der.

Metin bir bütün olarak ele alındığında, Yahudileri daha sonra hüsrana uğratan, karakterlerindeki hastalıklara ışık tuttuğu söylenebilir. İlk planda kendilerini Firavun'un pençesinden kurtaran önderleri ve Peygamberleri Musa'ya olan inançları yeterince güçlü değildi. Oysa Musa, olağanüstü manevî gücü konusunda onlara o kadar delil getirmiş ve onların kurtarıcısı olmuştu. Musa'nın şahsına karşı bir bağlılıkları olduğu inkâr edilemez. Ama bu çok yapmacık bir bağlılıktı. Musa Sina dağına gittiğinde ve dönüşü geciktiğinde, eski düşünce biçimlerine döndüler, Musa'nın öğretilerini tümünden unuttular. Bu nedenle, Musa'ya ve inançlarının ilkelerine olan bağlılıkları pek derin değildi. Kur'an, dinî veya başka türlü bir hareketin devamı ve başarısı için bir tehlike kaynağı olan, Yahudi karakterindeki bu zayıflığa işaret eder. Çünkü bu hal, inançlarının ilkelerine derinden bağlanmadıkça, disiplinsizliğe düşmeleri ve inançlarının canlılığını ve genişleyici gücünü yitirmesi için her türlü ihtimal var demektir. Musa buzağıya

(24) Er-Razi, a.g.e., I: 336-337

(25) Es-Suyuti, a.g.e., I: 68

(26) İbn Kesir, a.g.e., I: 88-89

tapmaktan suçlu olan Yahudileri cezalandırmak zorundaydı ve günün şartlarına göre etkili olabilecek tek ceza tümünün öldürülmesiydi. Eğer bunlar bağışlanmış olsalardı, mikrop tüm topluma yayılabilecekti.

Şimdi Kur'ân'ın İsrailoğullarının davranışları konusunda yaptığı öteki açıklamaları ele alacağız. Kur'ân Yahudilere, Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlatmaya devam eder: „Ya Musa, “Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız” demiştiniz de gözleriniz göre göre, sizi yıldırım çarpmıştı.” Ölümünüzden sonra sizi şükredesiniz diye tekrar diriltmiştik. “Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin” dedik. Onlar bize değil, fakat kendilerine zulmediyorlardı. Şu şehre girin, orada dilediğiniz

(27) İbn Kesir'in anlattığı hadislere göre, kıssa, Musa'nın (Sina dağına) beraberinde götürdüğü yetmiş kişi hakkındadır. Onlar (Tanrının) sözlerini duymuşlar, ancak O'nu açıkça (yani yüz yüze) görmedikçe inanmayacaklarını söylemişlerdir. Bu yüzden onları bir yıldırım çarpmış ve yerle bir etmiştir. Musa onların başında ağlayarak kalmış ve İsrailoğullarına döndüğünde olayı onlara nasıl anlatacağım diye Allah'a yakarmış. (İbn Kesir, a.g.e., I: 93)

Er-Razi'ye göre bu olay, İsrailoğullarının buzağıya tapmaları dolayısıyla cezalandırılmalarından sonraki veya önceki dönemle ilgili olabilir. Er-Razi, Muhammed b. İshak'a göre, Musa Sina dağından döndüğünde halkının buzağıya taplığını gördü ve kardeşi ile Samari'ye söylemesi gerekenleri söyledi, diyor. Sonra buzağıyı yaktı ve küllerini denize attı. Ondan sonra İsrailoğulları arasından salih, yetmiş kişi seçti. Kendi istekleri üzerine Tanrının Musaya konuşmasını dinleyecekleri Sina dağına gittiler. Ama ondan sonra da Tanrıyı açıkça (yüzyüze) görmedikçe inanmayacaklarını söylediler. Bunun üzerine Allah da onları helak etti.

gibi bol bol yiye, secde ederek kapısından girin “bağışla” (hattatun) deyin, biz de yamalmalarınızı bağışlarız, iyilere daha da arttırırız” demiştik. Ama zulmedenler, kendilerine söylenmiş olan sözü başka sözle değiştirdiler. Biz de, zalimlere, yoldan çıkmalarından dolayı, gökten azap indirdik. Musa, milleti için su aramıştı. “Asanla taşa vur” dedik, ondan oniki pınar fışkırdı, herkes içeceği yeri bildi. Allah’ın rızkından yiye, için, yalnız yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. “Ey Musa, bir çeşit yemeğe dayanamayacağız, bizim için Rabblne yalvar, bize yerden çıkan sebze, hıyar, sarmısak, mercimek ve soğan yetiştirsin” demiştiniz de “Hayırlı olanı daha düşük şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin, şüphesiz orada istediğiniz vardır” demişti. Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu, Allah’ın gazabına uğradılar. Bu Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi; bu karşı gelmeleri ve taşkınlık etmelerindendi.» (Bakara, 55 - 61).

İsrailoğullarının girmeleri istenen kasaba konusunda müfessirlerin görüşleri farklıdır. Bazıları bunun Kudüs bazıları ise Arha olduğu görüşündedirler. Ama İbn Kesir, bu açıklamayı kabul etmez.²⁸ Hatta Er-Razi’nin ifade ettiği gibi, bu kasabanın Mısır olduğunu sananların görüşü en uzak ihtimaldir, der.

İsrailoğullarının ‘hatta’ (yukarıdaki âyetlerde secde diye çevrilen) demeleri konusundaki Allah’ın emriyle ilgili olarak müfessirler, bu kelimenin Arapça ‘düşürmek’ ya da ‘düşmesine sebep olmak’ anlamındaki bir başka kelimeden türetildiği konusunda görüş birliğindedirler. İsrailoğullarından, günahlarının kendilerinden uzaklaştırılması, yani gaf-

(28) İbn Kesir, a.g.e., I: 98-99

letleri ve amellerinin bağışlanması için Allah'a duâ etmeleri istenmiştir, demek oluyor. Ama onlar bu kelimeyi, 'buğday' anlamına gelen 'hinta' kelimesiyle değiştirdiler, böylece günahlarının bağışlanmasını isteyecekleri yerde daha çok buğday ve ekmek sağlaması için duâ etmiş oluyorlardı.

Bütün bu âyetler, İsrailoğullarına, Allah'ın onlara verdiği nimetleri ve kendilerine verilen nimetler karşılığında davranışlarının, eda etmeleri gereken şükrü göstermediği olgusunu hatırlatıyor. Onlar yalnızca disiplinden yoksun olmakla, Peygamberleri ve önderlerinin emirlerine itaatsiz kalmamakta, örneğin, bir şehre Allah'a teslimiyet ve duâ halinde girmeleri istendiğinde, buğday ve ekmek isteyerek girmektedirler. Bu âyetlerde daha da açık olan husus, tüm acılarına, güçlüklerine ve Musa'nın sürekli talimat ve öğretilerine rağmen, Yahudilerin, Peygamberin anlattığı ruhi ve manevi bakışı kazanamamış olmalarıdır. Hayata bakışları, tümüyle maddeci bir bakış olarak kalmıştır. Tekrar tekrar mevcut durumdan memnuniyetsizlikleri ve Musa'nın kendilerini kurtarmış olduğu eski durumlarına dönme istekleriyle Musa'yı rahatsız ediyorlardı.

Kur'ân Yahudilere ilahî nimetleri ve Allah'ın onlara da rahmetini hatırlatıyor. Geçmişte nasıl yanıldıklarını ve dinlerini emirlerini ihlâl ettiklerini hatırlatmalarını istiyor. «Sizden kesin söz almıştık.²⁹ Tûr dağını yükselterek

(29) Yukarıda değinilen ahid (sözleşme) konusunda Er-Razi, şöyle diyor: Bu Kuran ayetlerinde geçen ahdi, müfessirler farklı biçimlerde yorumlamışlardır. Bir yoruma göre, bu radaki ahid, insan zihnine, tabii olarak bahşedilen Yaratıcının varlığı, resullerinin ve nebilerinin gerçekliği lehindeki delillere delalet etmektedir. İkincisi Abdurrahman b. Zeyd. Eslem'in yorumu: Musa, elinde levhalarla Sina da-

tepenize dikmiştik. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar olabilmemiz için, size verdiğimiz kitaba kuvvetle sarılın, onda bulunanları hatırdan tutun, demiştik. Bundan sonra yine yüz çevirdiniz. Eğer Allah'ın size bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, muhakkak zarara uğrayanlardan olurdunuz. İçinizden cumartesi günü azgınlık edenleri elbette biliyorsunuz. Onlara "aşağılık birer maymun olunuz" dedik,³⁰ bunu çağdaşlarına ve sonradan geleceklere bir ceza örneği ve Allah'ı karşı gelmekten sakınanlara öğüt olsun diye yaptık. Musa milletine: "Allah muhakkak bir sığır boğazlamanızı buyuruyor" demişti. "Bizi alaya mı alıyorsun?" dediklerinde de: 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım' dedi. "Rabbine bizim adımıza yalvar da, onun mahiyetini bize bildirsin" dediler. O, "Onun ne pek kart, ne pek körpe,

ğünden dönünce, İsrailoğullarına bunun Allah'ın kitabı olduğunu anlatmış, ancak, ancak, onlar Allah'ı gözleriyle görmedikçe kabul etmeyeceklerini söylemişlerdi. Bu yüzden Allah onları, helak etmiş, ama daha sonra yeniden diriltmiştir.

Kur'an'da anlatılan bu yüzçevirmeleri konusunda Er-Razi şöyle der: İsrailoğulları Tevrat'ı bozdular ve uygulamada onun emirlerine uymadılar. Daha sonra da peygamberleri öldürmeye ve onların emirlerine uymamaya başladılar. (Er-Razi, a.g.e., I: 370-371)

- (30) İbn Kesir Mücahid'den bir hadis naklediyor: "Allah onları maymuna döndürdü, ayetini lafzi anlamda anlamamak gerekir, çünkü onlar maymun olmamışlardır. Kur'an onların ruhlarının bozulduğunu anlatmak istiyor. Ama İbn Kesir, Mücahid'in yorumuna katılmıyor. (İbn Kesir, a.g.e., I: 105-107)

Es-Suyuti'nin Hasan'dan naklettiği hadise göre, Sebt'i (Cumartesi yasağını) çiğneyen İsrailoğullarından geriye kimse kalmamıştır. Münzer yoluyla, İbn Abbas'tan naklettiği bir başka hadis, Kur'an'da geçen 'hasiyn' kelimesinin 'alçalmış, anlamına geldiğini açıklıyor. (Es-Suyuti, a.g.e., I: 75-76)

İkisi arası bir sığır olduğunu söylüyor, size emrolunanı yapın" dedi. "Rabbine bizim adımıza yalvar da, ne renk olduğunu bize bildirsin" dediler. O, "Onun, bakanların içini açan parlak sarı renkli bir sığır olduğunu söylüyor" dedi. "Rabbine bizim adımıza yalvar da, mahiyetini bize bildirsin, çünkü sığırlar bizce birbirine benzemektedir. —Allah dilerse— biz şüphesiz doğruyu bulmuş oluruz" dediler. "Yeri süpürüp, ekini sulayarak boyunduruk altında ezilmemiş, kusursuz, alacasız bir sığır olduğunu söylüyor" dedi. "Şimdi gerçeği bildirsin" deyip sığırı boğazladılar; az kalsın boğazlamayacaklardı.» (Bakara, 63 - 71).

Yukarıdaki âyetler İsrailoğullarının karakterlerine oldukça güzel ışık tutmaktadırlar. İlkın, onlar, sık sık ihlâl ettikleri ilahî emirleri gözetme konusunda dikkatli değillerdi. Buna bir örnek olarak Kur'ân, Cumartesi gününe karşı saygısızlıklarını göstermektedir. Müfessirlerin anlattıklarına göre, Cumartesi günü balık tutmamaları emredilmişti. Ama onlar balıkları Cumartesi akşamı sahile doğru sevkedip, sabah kalkarak tutuyorlardı. Böylece ilahî emri hileyle değiştirmeye çalışıyorlardı. Görünüşte yasak çiğnenmiyordu. Ama esasında emir göz göre göre ihlâl ediliyordu. İsrailoğulları böylelikle kendi kendilerini aldatma yoluna başvurmuş oluyorlardı. Yahudilerin yaptığı gibi, böylesi tuzaklarla Allah'ın emirlerine karşı hile yapmak, Allah'a ve onun her şeyi kuşatan ilmine tümüyle inan edilmediğini göstermektedir. Allah'ın her şeyi gördüğüne ve onun, insan kalbinin derinliklerine nüfûz edebildiğine gerçektan inanan bir toplum, asla bu tür hilelere başvurmaz. İsrailoğulları şunu unutuyorlardı : Allah, bizden emirlerden kaçınmak amacıyla göstermelik bir itaat değil, samimi bir çaba beklemektedir. Gerçekte itaatsiz olduğu haldè, yapmacık bir itaat gösterisinde bulunan bir toplumun psi-

kolojik ve ruhî durumu onları samimiyetsiz, sahtekâr ve ikiyüzlü yapar. İsrailoğullarından kurban etmeleri istenen sığır kıssası, dinlerini ciddiye almadıkları ve peygamber önderleri Musa'nın emirlerini uygulamada gözardı edebilmek için akla hayale gelen her türlü bahâneyle başvurduklarını gösteriyor. Burada Musa'nın nasıl bir sığırın kurban edilmesi gerektiğini defalarca açıklamasına rağmen, İsrailoğullarının ikna olmadığını ve sonunda da istemeye istemeye ona itaat ettiklerini görüyoruz.

Kur'ân'ın ele aldığı Yahudi tarihinin ikinci aşaması monarşinin başlama dönemidir. Her zaman olduğu gibi Kur'ân, ayrıntılara girmez, ama Yahudi kabilelerini başlarına bir kral gerektiği düşüncesine götüren sebeplerin kısa bir öyküsünü anlatır: «Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. "Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız?" demişti. "Memleketimizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldık. Neden Allah yolunda savaşmayalım?" demişlerdi. Ama savaş onlara farz kılınca, az bir kısmı müstesna, yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir. Peygamberleri onlara: "Allah size şüphesiz Talut'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan lâyık iken, ve ona malca da bir bolluk verilmemişken, o nasıl bize hükümdar olabilir?" dediler. "Doğrusu Allah size onu seçti, bilgi ve vücut bakımından gücünü artırdı" dedi. Allah hükümdarlığı dilediğine verir. Allah her şeyi kaplar ve bilir.» (Bakara, 246 - 247).

Kur'ân'ın, İsrailoğulları monarşisinin kurulmasına varan durumu anlatmadaki başlıca amacı, yöneticilik ve krallığın bazı manevî nitelikleri gerektirdiği ve bunları insanlara bahşederken, ırk - aile, kan - kabile ve servet - dünyevi

refah'a Evren'in gerçek hakimince değer verilmediği olgusunu okuyucularının gözleri önüne sermektir. Öte yanda Kur'an, insanların fiziksel güç ve bilgi nitelikleriyle yöneticilik olmak isteyen bir kişi için gerekli olan noktalara da değinir. Kur'an, çoğu müfesssrlerce fizikî güç olarak anlatılan **cism** kelimesini kullanmakla birlikte, burada önemli olan kişinin cismi ihtiraslarını denetleyebilmesidir. Kur'an, yoksul olduğu gerekçesiyle Talut'un krallığa lâyık olmadığını düşünen İsrailoğullarının maddeci tavırlarını şiddetle kınamakta ve toplumsal sorumluluğu gerektiren işlerde nitelik olarak insan fıtratındaki ruhsal unsurlara daha bir ağırlık verilmesini öğütlemektedir. İbn Kesir bu âyetten yöneticinin bilgili ve salih amel sahibi olması yanında fizikî bakımdan da güçlü ve kendi kendini denetleyebilen bir kişi olması gerektiği sonucunu çıkarıyor.³¹

-
- (31) Tevrat'ta olay anlatılırken, Kur'an'da olduğu gibi krallığın ve yöneticilerin genel nitelikleri konusunda bir açıklama yoktur. Ahdi Atik şöyle der : «Şimdi İsmail halkı topluca Mispa'ye Rabbin huzuruna çağırdı; ve o İsrail halkına dedi İsrail'in tanrısı Rab şöyle söylüyor : Ben İsrail'i Mısır'dan çıkardım ve sizleri Mısırlıların, size zulmeden tüm kralların ellerinden kurtardım; ama siz bugün sizi bütün acılarınızdan ve âfetlerinizden kurtaran Tanrı'nıza karşı geldiniz. Ve 'Hayır' başımıza bir kral dik dediniz. Şimdi bu nedenle, kendinizi kabilelerinizle Rabbe takdim ediniz. Sonra, İsmail tüm İsrail kabilelerini yakınlıktırdı ve Bünyamin'in kabilesi tutuldu. Bünyaminin kabilesini aileleriyle yakınlıktırdığında Matrî kabilesi tutuldu. Nihayet Matrî kabilesini teker teker yakınlıktırdı. Kaysoğlu Talut tutuldu. Ama onu aradıklarında bulunamadı. Bunun üzerine Rabden «adam buraya gelir mi?», diye sordular ve Rab «Yakalayın, o kendini yükün arasına saklamıştır», dedi. Sonra koşular ve onu oradan getirdiler. Ve o, insanlar arasında durduğunda en uzunlarıydı. Ve İsmail tüm halka şöyle dedi : «Rabbin seçtiğini görü-

Şimdi Kur'ân şu âyetlerde, Talut'la Onun Calut'a karşı zafer kazanması olayını anlatmaya devam ediyor:

«Talut ordusuyla birlikte ayrıldıktan sonra, "Doğrusu Allah sizi bir ırmakla deneyecektir,³² ondan içen benden

yor musunuz? Halk arasında onun gibisi yoktur. Ve tüm halk bağırdı: «Yaşasın kral!» (İsmail I, 10: 17-24)

Buradan da anlaşılacağı gibi, Ahdi Atik, Talut'un onları kurtaramayacağını düşünenlerin görüşlerine hiç değinmiyor. Oysa Kur'an, kişinin halkına hükmedebilmesini veya onlara önderlik etmesini belirleyen şeyin kişinin zenginliği ve serveti değil, fiziki gücü ve (insanların işleri konusunda) bilgisi olduğunu belirtiyor.

Es-Suyuti, İsrailoğullarının, ne peygamberliğin verildiği Levi kabilesine ne de krallığın irsi olduğu Yuda kabilesine mensup olmadığı için Talut'un tâyinine karşı çıktıklarını anlatan hadisler naklediyor. Vehb b. Münebbih'e kadar varan hadislerden biri Kur'an'da değinilen bilgiyi savaş (san'atı) bilgisi olarak yorumluyor. Bu hadislere göre, İsrailoğulları tarafından yurtlarından sürülen halk Amalikalılarıdır. (Es-Suyut, a.g.e. I: 316)

El-Alusi, Allah'ın ona hikmet verdiği ve cisimce gücünü artırdığı biçimindeki Kur'anî açıklamanın, önemli bir ipucu olduğunu, zihni ve ruhi niteliklerin yalnızca fiziki niteliklerden önde geldiğini, önce hikmetten, sonra ise cisimden sözedildiğini ifade eder. (El-Alusi, a.g.e., II: 167)

- (32) Er-Razi, İsrailoğullarının imtihana çekilmelerini, tanık oldukları delillere ve mucizelere rağmen peygamberlerine ve yöneticilerine karşı koymalarına yormaktadır. Bu nedenle Allah, asıl savaş başlamadan önce savaşın gerçek yükünü taşıyanlarla, taşımayanları bir birinden ayırdetmek istemişti, çünkü savaş devam ederken savaş alanını terketmek, başlamadan terketmekten çok daha vahim sonuçlar doğurur. Ona göre bir başka neden de onları zorluklara alıştırmaktı.

Er-Razi, ayrıca, «çok az bir kısmı müstesna ondan içtiler» âyetinin önemi üzerinde durur. «Bu İsrailoğulları savaşın yükünü üstlenme konusunda oldukça isteksizdirler» der. Bu nedendir ki çoğu nehirden içtiler ve sava-

değildir, onu tatmayan —eliyle sadece bir avuç avuçlayan müstesna— şüphesiz bendendir" dedi. Onlardan pek azı hariç, sudan içtiler. Kendisi ve kendisiyle beraber olanlar ırmağı geçince, "Bugün Calut ve ordusuna karşı koyacak gücünüz yok" dediler. Kendilerinin Allah'a kavuşacağını bilenler ise : "Nice az topluluk çok topluluğa —Allah'ın izniyle— üstün gelmiştir, Allah sabredenlerle beraberdir" dediler.³³ Calut ve ordusuna karşı çıktıklarında "Rabbimiz, bize sabır ver, sebatımızı artır, inkâr eden millete karşı bize yardım et" dediler. Onları Allah'ın izniyle bozguna uğrattılar. Davud Calut'u öldürdü. Allah Davud'a hükümranlık ve hikmet verdi ve ona dilediğinden öğretti. Allah'ın insanları birbirleriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu.³⁴ Fakat Allah âlemlere lütûfkârdır.» (Bakara, 249 - 251).

şa katılma hakkını yitirdiler. Bunlar geriye bırakıldı, ama Allah'ın emrine itaat edenlerin (yani nehirden içmeyen veya çok az içenlerin) kalpleri ve imanları güçlendirildi ve nehri emin bir şekilde geçtiler. (Er-Razi, a.g.e., II: 398 - 399)

El-Alusi, yaratıcılarıyla karşılaşacaklarını umanların, Calut ve ordularından korkanlara oranla çok daha samimi oldukları görüşündedir. Aynı şekilde onların imanları, ötekilerinkinden hem çok değişik, hem de çok derindi. Bununla birlikte bu, Calut ve ordularından korkanlar tümüyle samimiyetten yoksundu veya imansızdı demek değildir, çünkü İsrailoğulları arasında iman ve samimiyetin değişik dereceleri vardı. (El-Alusi, a.g.e., II: 171)

- (33) İbn Kesir bu âyeti şöyle açıklar : İsrailoğulları arasındaki önderler ve bilge kişiler, Allah'ın vaadinin gerçek olduğu, yardım ve zaferin sayısal üstünlük veya azlıktan değil, Allah'tan geldiğini anlatarak, ordunun geri kalan kısmına cesaret vermeye çalışmışlardı. (İbn Kesir, a.g.e., I: 303)

- (34) Er-Razi bu âyeti birkaç şekilde tefsir eder : İlkin, Allah'ın bazı insanları, ötekiler aracılığıyla küfürden kurta-

Yukarıdaki âyetler, toplumsal grupların birbirleriyle çatışmalarında hayatlarına egemen olan faktörler açısından, Kur'ân'ın bakış açısı konusunda önemli ipuçlarını içermektedirler. İlk, çatışma olgusuna, yani, evrensel ve ebedî barış diye bir şey olmadığına ve tarih süreci içinde savaşların, kargaşaların ve çatışmaların kaçınılmaz olduğuna değiniliyor. Daha doğrusu Kur'ân fesadın ve kargaşalıkların ortadan kaldırılması ve barışın tesisi ancak ve ancak grupların çatışmalarıyla mümkündür diyor. Ama bu, bütün savaşların ve çatışmaların gerekli ve adil olduğu anlamına gelmez, ancak bunların bir bölümü böyledir. Bu, çatışmalara konu olan sorunlara bağlıdır. İkinci olarak, güncel bir çatışmada, savaşanların inanç ve ahlâkı, tek başına fizikî ve maddî unsurlardan çok daha önemlidir. Talut ordusundaki İsrailoğullarının çoğunluğu, düşmanın sayısal üstünlüğünü görür görmez umutsuzluğa düşmüşlerdir. Ama Allah'a gerçekten inanmış olanlarla, âhiretin varlığına gönülden inanmış olanlar gerçeği görmüşlerdi. Onlar düşmanın fizikî gücü karşısında korkmadılar, arkadaşlarına îman ve

rabileceği, anlamına gelir» der. Bu kurtarıcı ve savunucular peygamberlerle dini önderlerdir, çünkü din lehinde deliller getirerek insanların küfre kaymasını önleyenler onlardır. Kur'an'ın «Bu sana indirdiğimiz Kitaptır... ki Onunla insanları karanlıktan aydınlığa çıkaralım» (Ma'ide 16) dediği gibi.. İkinci olarak, Allah'ın bazı insanları başkaları aracılığıyla günahlardan ve dince hoş görülme-ye-ye şeylerden koruyacağı anlamına da gelebilir. Bu durumda savunucular ve kurtarıcılar insanlara iyiliği emreden, kötülükten sakındıranlardır. Kur'an bu konuda şunları söylüyor: «Sizler insanlar arasından çıkarılmış en iyi ümmetsiniz. İnsanlara iyiliği emreder, kötülükten sakındırırız» (Âl-i İmran, 110). Üçüncü olarak, şu anlama da gelebilir: «Eğer Allah, bazı insanları ötekilerinin fesatları ve kötülüklerinden korumamış olsaydı, dünya fesada boğulmuş olurdu.» (Er-Razi, a.g.e., II: 302 - 303)

kararlılıkla düşmanın yenilebileceğini, çünkü Allah'ın inanlarla ve azmedenlerle birlikte olduğunu, savaşta ibreyi sağa ve sola kaydıran sayısız faktörün bulunduğunu anlatırlar. Çünkü son karar, bütün güçlerin gücü olan, onun maddî gücü olmadan hiç bir maddî gücün işe yaramadığı Allah'ın elindedir. Bundan dolayı, Kur'ân burada, gruplar ve milletler arasında meydana gelen çatışmalardaki dinî ve ahlâkî öğeler üzerinde duruyor.

Kur'ân, aynı zamanda sayısal güce güvenmeyi de şiddetle kınar. Çatışmada önemli olan, nicelik değil, niteliklidir. Yine Kur'ân'ın en büyük ağırlık verdiği nitelik kararlılıktır. Ama kararlılık ancak belli bir grubun, uğrunda mücadele verdiği amacın doğruluğuna olan sarsılmaz inancından doğar. Büyük güçlükler karşısında, ancak mücadele ve savaşma idealine sahip olanlar ve bu idealin doğruluğuna sarsılmaz bir inançla bağlı olanlar, durabilirler. Yalnızca ani kazançları uğruna savaşan, inkârcı bir grup veya ordu, daha küçük ve güçsüz bir grup tarafından —bu grup doğruluğuna kesin olarak inandığı bir ideale sahip olduğu takdirde— rahatlıkla yenilebilir.

Şimdi de Süleyman'ın ihtişam ve servetinin ardından, Davud'un yükselişine tanık olan krallık dönemine gelmiş bulunuyoruz. Kur'ân, Talut'la Calut arasındaki savaşı anlatırken Davud'dan söz eder ve şöyle der : «Allah'ın izniyle kâfirlerl bozguna uğrattılar. Davut Calut'a öldürdü. Allah, Davud'a hükümlerlik ve hikmet verdi.³⁵ Ve dilediği

(35) Er-Razi, bu âyetin tefsirinde şöyle diyor : Bazı müfessirlere göre âyetin açık anlamı Davud'un Calut'u öldürür öldürmez kendisine krallık ve peygamberliğin verildiğidir. Çünkü Allah'ın Davud'a hikmet ve hükümdarlık vermesi Calut'u öldürmesinin hemen ardından zikredilmektedir. Ama müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü paylaşmazlar. On-

şeyleri ona öğretti.» (Bakara, 251). Müslüman müfessirlerin çoğunluğuna göre, buradaki «hikmet»in anlamı peygamberliktir. Çünkü Davud, Peygamber (İsmail'den sonra) ve kraldı (Talut'tan sonra). Böylece İsrailoğulları tarihinde peygamberlikle krallık ilk kez bir kişide toplanmış oluyordu.

Kur'ân genellikle, Davud'la Süleyman'ı bu ikisinin hükümdarlıklarının yakın olmasından dolayı, birlikte zikreder. Örneğin peygamberlerle ilgili sûrede (Enbiya) Kur'ân şöyle der : «Davud ve Süleyman da milletin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında³⁶ hüküm veriyorlarken, Biz onların hükmüne şahiddik. Süleyman'a bu meselenin hükmünü bildirmiştik. Her birine hüküm ve ilim verdik. Davud'la beraber tesbih etsinler diye bağları ve kuşları buyruk altına aldık. Bunları Biz yapmıştık. Ona, sizi savaşta korumak için, zırh yapma sanatını öğrettik, artık şükreder misiniz? Bereketli kıldığımız yere doğru, Süleyman'ın emriy-

lar Davud'un Calut'a karşı zafer kazanmasından 7 yıl sonra İsrailoğullarına hükümdar olduğu görüşündedirler.

Hikmet'e gelince : Bunun hayatı tanzim etmek gayesiyle herşeyi yerli yerine koymaktan ibaret olduğunu, bunu da ancak bir peygamberin yapabileceğini söylüyor. Bu bakımdan, hikmetin burada peygamberlik anlamına gelmesi mümkündür. (Er-Razi, a.g.e., II: 301 - 302)

- (36) İbn Kesir'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre, Davud, tarlada yayılan koyunların tarla sahibinin malı olması biçiminde bir karar verdi. Bunun üzerine çobanlar, beraberlerinde birkaç köpek de bulunan koyunları çıkardılar. Süleyman onları görünce «Ben olsaydım, başka bir karar verirdim» dedi. Davud bunu duyunca, Süleyman'dan nasıl bir karar vereceğini sordu. Süleyman şöyle cevap verdi : «Koyunlar, (geçici olarak) tarla sahibine verilmeli, böylece koyunların sütleriyle birlikte varsa eğer kuzuları ve diğer şeyleri tarla sahibinin olmalı ve koyunların sahibi tarlayı sahibinin yararına, ekin, içinde koyunların

le yürüyen şiddetli rüzgârı,³⁷ onun buyruğuna verdik. Biz her şeyi biliyorduk. Dalgıçlık yapan ve bundan başka işler de gören şeytanlardan³⁸ da onun buyruğuna verdik. Onların hepsini gözetliyorduk.» (Enbiya, 78 - 82).

yayıldıkları duruma gelinceye kadar ekip - biçmeli ve tarla sahibi tarlayı alıp koyunları sahibine vermelidir.

İbn Kesir'in Mesruk'tan rivayet ettiği bir başka hadis pek az bir farkla aynı olayı anlatmaktadır. (İbn Kesir, a.g.e., III: 186)

(37) İbn Kesir ve El-Alusi gibi müfessirler, Süleyman'ın rüzgârlara nasıl hükmettiğini gösteren hikâyeler anlatırlar. (İbn Kesir, a.g.e., III: 178 ve El-Alusi, a.g.e., 17: 77). Biz bu hikâyeleri olduğu gibi alacak değiliz, ancak, Kur'an âyetlerinden anlaşıldığına göre Süleyman rüzgârlar üzerinde bir denetime sahipti. (El-Alusi, a.g.e., 17: 78)

(38) Er-Razi, bu âyeti açıklarken, Yahudilerin her zaman kötü büyüye ilgi duyduklarını ve başkalarını da ilgilendirdiklerini söylüyor. Er-Razi «Şeytanların, Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında söylediklerine uydular» âyetiyle ilgili olarak da şunları söyler : Bu âyet İslâm peygamberinin zamanında yaşayan Yahudiler veya Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde yaşayıp da sihre inanan Yahudilere hitap edebilir. Çünkü Yahudilerin çoğu Süleyman'ın peygamberliğini inkâr ettiler ve onu yalnızca dinle ilişkisiz bir yönetici olarak kabul ettiler. Bu nedenle, Süleyman'ın çağdaşı olan Yahudilerin, emrindeki sihir gücüne dayanarak bir hükümdarlık kurduğuna inanmış olmaları imkânsız değildir.

Er-Razi, müslüman alimlerin «şeytan» kelimesinin anlamı konusunda görüş birliği içinde olmadıklarını söylüyor. Bunların çoğu bununla kötü ruh (şeytanî) cinlerin kasdedildiğini söylerken, kelâmcılar bundan maksadın kötü huylu insanlar olduğunu söylüyorlar.

Öte yandan Er-Razi, Kur'an'da geçen, «şeytanlar» kelimesinin kötü huylu insanlar olduğunu sananların şu kısası anlattıklarını ilâve ediyor : Süleyman, özel bir lütf olarak aldığı bir çok ilimlerin (kayıtlarını), bu ilimlerin bilgileri kendisiyle birlikte yok olsa da, gömülü bu-

Burada yine Kur'ân, yönetici olarak tayin edilecek kişi için, gerekli görülen iki manevî niteliğe dikkat çekiyor : **Hüküm ve İlim**. Evet, müfessirlerimiz anlattığı gibi, hikmet sahibi bir kişinin hükmüne her zaman doğru olması gerekmez, çünkü yanlış yapmak da insana özgü bir şeydir. Bir kaç yanlış hikmet sahibinin hikmetini ortadan kaldırmaz, kaldıramaz. Yine hüküm verme, uygun kullanılması için bilgiye bağlı olan bir niteliktir. Çünkü bilgi bizzatı, hükmün uygulanmasını gerektirir. Bununla birlikte, bilgi olmadan ilim olmaz. (Burada Knowledge ve Information kelimeleri kullanılıyor. çev.). Bundan dolayı alim olan kişi, yalnızca hüküm sahibi değil, aynı zamanda bilgi sahibidir de. Olgunluğuna peygamberlerde ulaşılan bilgi ve hüküm sahibi kişiler, her halükârda tarihin akışını daha fazla etkilemişlerdir. Kur'ân, Davud ve Süleyman'daki hüküm ve bilgi niteliklerine değinirken, yalnızca peygamberliği değil, fakat aynı zamanda, bilgi ve hüküm sahibi kişilerin olayların akışını daha çok etkileyebildikleri olgusunu anlatmak istiyor. Herhangi bir uygarlığın tekerleklerini yürüten, makinalar ve teknoloji değil, insan davranışlarına biçim veren düşünce ve inançlardır. Herhangi bir ulus veya toplumun hizmetinde olan makinalar ve teknoloji, nihai olarak o toplumun inançlarının ve hayat tavırlarının bir ürünüdür.

İlhan hazine kalır umuduyla. tahtının altına saklamıştı. Bir süre sonra münâfıklardan bir grup, Süleyman'dan geriye kalan kitaplara epeyce sihirsels yazılar katmıştı. Sıradan insanlar bütün bunların Süleyman'ın eseri olduğunu, iktidar ve şerefini de bunlar sayesinde kazandığını sanmışlardı.

Bu nedenle, Süleyman'ın ölümünden sonra halk tahtının altındaki kitaplarını çıkarıp da, içeriğinin Süleyman'a ait olduğunu sandıkları zaman, Süleyman'ın hükümdarlığı konusunda bazı dedikodular olmuştu. (Er-Razi, a.g.e., I: 428).

Kur'ân, Babil halkına sihir belleten, iki melek ile ilgili olarak da Süleyman'dan söz eder: «Onlar, şeytanların Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında söylediklerine uydular. Oysa Süleyman kâfir değildi, ama insanlara sihir öğreten şeytanlar kâfir olmuşlardı. Babil'de Melek denilen, Harut ve Marut'a" bir şey indirilmemişti. Bu ikisi "Biz sadece imtihan ediyoruz, sakın inkâr etme" demedikçe kimseye bir şey öğretmezlerdi. Halbuki bu ikisinden, koca ile karısının arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça, onlar kimseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zarar verecek, faydalı olmayacak şeyler öğreniyorlardı. And olsun ki, onu satın alanın ahiretten bir nasibi ol-

(39) Er-Razi, Allah'ın sıradan insanlara sihri öğretmeleri için o iki meleği neden gönderdiği konusunda üç türlü açıklama getiriyor :

1 — O günlerde büyücüler çoğalmışlar ve çeşitli büyü dalları geliştirmişlerdi. Bu büyücüler aynı zamanda peygamberlik iddiasında da bulunmuşlar ve halkın da kendilerini öyle kabullenmesini istemişlerdir. Bundan dolayı Allah bu iki meleği, peygamberlik iddia edenlerle tartışabilmelerini sağlamak amacıyla, insanlara sihri öğretmeleri için göndermişti.

2 — Mûcizenin sihrin antitezi olduğu yolundaki bilgi, sihrin değil ancak mûcizenin niteliğinin bilgisinden kaynaklanmaktadır. Ama insanlar, sihrin niteliğinden habersizdirler. Bu nedenle onların mûcizenin niteliğini anlamaları zordur.

3 — İnsanın, Allah düşmanları arasında ayrılık yaratmasını sağlayan sihrin, o günlerde caiz kabul edilmesi mümkündür. Bu sihirler, Allah dostlarının aralarındaki ihtilâf ve çekişmeleri unutup birleşmelerine neden olmuşlardır. Onun için Allah bu iki meleği, insanlara bu amaçla sihir öğretmeleri için gönderdi. Ama onlar öğrendikleri bu sihri başka bir amaç için kullandılar. Allah dostları arasında ayrılık yarattılar.

madığını biliyorlardı. Kendilerini karşıladığında sattıkları şeyin ne kötü olduğunu keşki bilselerdi.» (Bakara, 102).

Bu âyetlerde Kur'ân, çok önemli olaylara değiniyor. İlk olarak, Yahudilerin Süleyman'a atfettikleri bazı kitapları kullandıkları anlaşıyor. Ama bu kitaplar, Kur'ân'a göre, Süleyman'a lütfedilen bilgi yanında, başka bir çok şeyi de içeriyordu. Çünkü kötü düşünceli kişiler, bu kitapları ellerine geçirmişler ve ona bolca sihirsel bilgiler katmışlardı. Bu nedenle, gerçekten bu kitaplar, Süleyman'ın sorumlu olmadığı çok fazla batıl şeyi içeriyordu. Bir çok Yahudi de bunlara uyuyor ve gereğini yapıyordu. Şimdi sihir yapmak katıksız ve açık bir küfrü oluşturduğundan, bu kitapları bozuk biçimde yazmaktan sorumlu olanlar inkârcılardı, Süleyman değil. Kur'ân Süleyman'ın şeref ve makamını yüceltir, oysa Tevrat'a göre Süleyman, puta tapıcılık gibi iğrenç bir cürümden dolayı suçludur.⁴⁰

-
- (40) Ahdi Atik'e göre, «Süleyman, pederi Davud'un kanunları doğrultusunda yürüyerek, Rabbi severdi, ancak yükseklerde kurban keser ve buhur yakardı. Gibeon büyük tepe olduğu için, kral kurban kesmek için oraya gitti. Süleyman o mezbahada bin baş yakılmış hayvan adadı.» (Kral-lar, I, I: 3 - 4). Yine, «Şimdi kral Süleyman birçok yabancı kadını sevdi: Firavun'un kızını ve Movabiye'yi, Amoniye'yi, Edomiye'yi Sidaviye'yi ve Hittiye'leri sevdi. Bunlar o taifelerdendiler ki, bunlar hakkında Rab İsrailoğullarına, «siz onlarla evlenmeyiniz, onlar da sizinle evlenmesinler, zira kalplerinizi kendi tanrılarına çevirirler» diye söylemişti. Süleyman bunlara sevgiyle bağlandı. Yedi yüz karısı, üç yüz de odalığı vardı. Karıları onun kalbini saptırdılar. Süleyman yaşlandığında, karıları onun kalbini başka tanrılara çevirdiklerinden, pederi Davud'un kalbi gibi onun kalbi Tanrısı Rabbe sadık değildi. Bunun üzerine Süleyman Sidavilerin Tanrısı Astarut'a ve Amoni-lerin mekruhu Milkom'e tabi oldu. Ve Süleyman Rabbin katında kötü olanı işleyerek, pederi Davud gibi tümüyle

Kur'ân, böylelikle, Yahudilerce ona karşı ileri sürülen tüm batıl suçlamalardan, yani putlara taptığı, Allah'ın emirlerine uymadığı ve sihirde uzman olduğu, yöneticiliğini de sihir vasıtasıyla elde ettiği, gibi suçlamalardan Süleyman'ı temize çıkarır. Kur'ân bu âyetlerde, aynı zamanda Yahudiler arasında, muhtemelen Babillilerle ilişkileri dolayısıyla, belirsiz olan uygulamalara değinir. Ve bu uygulamaları inkârcılık olarak mahkûm eder. Sihrin kötüye kullanılmasındaki manevî zararlar bir yana, sihir en kötü hurafelerin kaynağıdır. Sihir, esasında her türlü gerçek bilgiyle bilimsel ilerlemenin düşmanıdır. Tüm bu yalancı bilimlere kulak asmayarak, insan dikkatini fizikî tabiat düzleminde hukuk ve nizama yönelten Kur'ân, insan enerjisini fizikî dünyanın fethi için azad etmiştir.

Rabbe tabi olmadı. O zaman Süleyman Moabilerin mekruhu Kimyoş'a ve Amoniler'in mekruhu Muluk'e Kudüs'ün doğusundaki dağda yüksek bir yer inşa etti. Ve tanrılarına buhur yakıp, kurban kesen yabancı kadınların hepsi için bunları yaptı. Ve Rab Süleyman'a kızdı, zira ona iki kez görünerek, başka Tanrılara tabi olmamasını tenbih eden, İsrail'in Tanrısı Rabden yüz çevirmişti. Bunun üzerine Rab Süleyman'a dedi: «Bunu yaparak ahdimi ve sana tenbih ettiğim kanunlarımı korumadığın için, hükümdarlığı senden koparıp, kuluna vereceğim.» (Krallar I, 11: 1 - 11).

II. KISIM

YAHUDİLERİN HAYATLARI KONUSUNDA KUR'ÂN'IN GENEL AÇIKLAMALARI

Kur'ân'ın Yahudiler konusundaki tavrını anlayabilmek için, Hz. Muhammed'in zuhurundan önce, Yahudilerin hasımlarına karşı kendilerine zafer getirecek bir peygamberin zuhur edeceğini beklediklerini hatırlamak gereklidir. Rivayete göre, düşmanlarına karşı savaşlarda, Yahudiler bu olguyu onlara hatırlatır ve içinde bulundukları bu kötü durumun geçici olduğunu, bekledikleri peygamberin kendilerini zafere ulaştıracağını belirtirler. Ama umutlarını bağladıkları Peygamber zuhur edince, hemencecik karşı çıktılar ve onu ezmek isteyen müşriklerle elele verdiler. Kur'ân, şu âyette buna değinliyor :

«Onlara, Allah katından ellerinde bulunanı tasdik eden bir kitap gelince, —ki onlar daha önce kâfirlere karşı kendilerine yardım edilmesini bekliyorlardı— evet kendilerine bildikleri gelince, onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerinedir.» (Bakara, 89).

Muhammed Ali (Lahor'lu)'ye göre,¹ Yahudilerin zuhuru gözledikleri peygamber Tes. 18 : 15 - 19'da zikredildi : Yahudilerin "hâlâ mevud (vaadedilmiş) peygamberi bekledikleri gerçeği konusunda John I, 25'e bakınız" diye ilâve eder. «Eğer sen ne İsa ,ne İlyas ne de peygamber değilsen, neden seni vaftiz ediyor?» John I : 23'deki «o peygamber» Tes., 18 : 15 ve 18'deki mevud peygambere atıfta bulunmaktadır. Bu da onların, üç ayrı peygamber beklediklerini açıkça gösteriyor. Ameller 3 : 21 - 23'de, Tes., 18 : 18'de sözü edilen peygamberin, İsa'nın vefatından sonra beklendiğini göstermektedir.»

Er-Razi,² Yahudilerin Araplara, beklenen peygamberin nerede doğacağını sorduklarını söylüyor. Hatta onun niteliklerini anlatırlar, zuhuru gözlerlerdi. Er-Razi'ye göre, âyetler ayrıca, Benî Kureyza ve Benî Nadir'in (iki yahudi kabilesi) beklenen peygamber aracılığıyla, Evs ve Hazrec'e (iki Arap kabilesi) karşı zafer kazanma umutlarına da değiniyor. Bir başka görüşe göre, âyet, kendi kitaplarında, İslâm Peygamberinden söz edildiğini gören ve Araplara, şu şu nitelikleri haiz bir kişinin aralarında doğup doğmadığını soran, yahudi alim ve hukukçularına işaret etmektedir. Er-Razi, Yahudilerin İslâm peygamberine itirazları konusunda, üç görüş ileri sürer : **İlkin**, Yahudilerin bekledikleri peygamberin, İsmail soyundan çıkmayacağına inanmış olmaları mümkündür. Bu nedenle karşı çıkmışlardır. **İkinci** olarak, böyle bir kabullenme durumlarını ters biçimde etkiliyebilirdi. **Üçüncü** olarak, İslâm peygamberinin münhasıran Araplara gönderilmiş olduğu gibi bir inanca sahip olabiliyorlardı.

(1) Mevlana Muhammed Ali, The Holy Quran, Labor, 1951, s. 41-42; not, 132.

(2) Er-Razi, a.g.e., I: 414 - 415,

İşte ancak böyle bir temel ile, yahudilerin seçilmiş ırk anlayışı ve bunun sonucu olan kendini beğenmişlik duygusunu anladıktan sonra, Kur'an'ın, Yahudilerin inançları ve ahlâkî alışkanlıkları konusundaki genel değerlendirmelerini incelemek yerinde olacaktır.

Yahudilerin dinî inançları konusundaki Kur'an'ın ilk önemli değerlendirmesi, onların, Yahudilik dışında kurtuluş olmadığına inanmaları üzerinedir: «Derler ki, "Yahudi veya Hristiyan olun ki hidayete erebilesiniz." De ki, "Hayır, biz İbrahim'in yoluna uyarız, dosdoğru olan³ ve müşrik olmayan İbrahim'in"» (Bakara, 135). Aynı iddia şu âyet-

- (3) Birinci ayette geçen «hanif» kelimesini açıklayan Er-Razi, bunun İbrahim dinine teslim olan kişiye delâlet ettiğini söyler. İbrahim'in özel bir şariat ile geldiği biliniyor, der. Örneğin yılda bir kez Mekke'ye hac ziyaretini, sünnet olmayı ve öteki âdetleri o kurumlaştırmıştır. Er-Razi'ye göre, Araplar İbrahim'in dinî sistemini kabullenmişler ama daha sonraları ona şirk unsurları katmışlardı. İşte bundan dolayı Kur'an İbrahim'den «müşrik olmayan hanif (dosdoğru)» biri olarak söz ediyor. (Er-Razi, a.g.e., I: 502)

Es-Suyuti'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre, hanif diye, Mekke'ye hac ziyareti yapana denirmiş. Öte yandan Muhammed b. Ka'b ise, hanif'in anlamı, «doğru, dosdoğru»dur diyor. Kaşif'e göreyse, «samimi kişi» demek. (Es-Suyuti, a.g.e., I: 140)

İkinci âyetle ilgili olarak Er-Razi, şöyle söylüyor: Yahudiler ve Hristiyanlar müslümanları yanıltmaya, kurtuluşun yalnızca kendi dinlerine bağlananlara ait olacağını iddia ederek, onları şüpheye düşürmeye çalıştılar. Öte yandan, müslümanlar kurtuluşun ancak, Allah'ın iradesine teslim olmak ve O'nun emirlerine itaat etmekle elde edilebileceği biçiminde bir karşı iddiada bulunmuşlardır. Aslında bunun anlamı, Yahudi ve Hristiyanların kendi hayat biçimlerin değiştirmedikçe, Allah'a teslim olup salih bir hayat yaşamadıkça kurtuluşu bekleyemeyecekleridir. (Er-Razi, a.g.e., I: 451)

te daha açık olarak anlatılıyor: «Derler ki, "Yahudi ve Hristiyan olanlar dışında kimse Cennet'e giremeyecektir." Bu, onların kuruntularıdır. De ki, "Getirin delillinizi, doğruysanız eğer." Hayır kim iyilik ederek kendini Allah'a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Onlara korku yoktur, onlar mahzun olmayacaklardır, de.» (Bakara, 111 - 112). Kur'an burada, dinî tekellülükler, kurtuluş için bir inanca bağlı olmanın yeterli olduğu ve ahlâkî iyiliğin bu konuda bir etkisi olmadığı yolundaki yanlış anlayışlarından dolayı Yahudi ve Hristiyanlara çatmaktadır. Yahudi ve Hristiyan tekellülüküne karşı, her ikisinin de ortak atası olan ve onların çoğu inançlarını paylaşmayan, aksine doğruluk sahibi, Allah'tan korkan İbrahim'in dini getirilmiştir. Yahudilerin, zamanla, İbrahim akidesine yabancı olan, Tanrı hakkında beşerî kavramlar geliştirdiklerini söylemek hiç de yersiz olmayacaktır. Aynı şekilde Hristiyanlar da tamamıyla yepyeni bir doktrin olan üçleme'ye inanmışlardı. İslâm'ın zuhur ettiği dönemde, İbrahimî Tevhid dini, şuraya buraya serpilmiş bir kaç kişi dışında hemen hemen ortadan kalkmıştı.

Yahudilerin bir başka iddiaları da günahları yüzünden âhirette de dünyada da azaba uğramayacaklarıydı. Böyle bir azap olsa da kıymetsiz bir şey olacaktı. «Ateş bize ancak bir kaç gün dokunacaktır. De ki, "Allah'tan bir vaad mi aldınız? O takdirde Allah vaadinden caymayacaktır." Yoksa bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?» (Bakara, 80).

Bu âyetin tefsirinde⁴ Es-Suyutî bir hadîs nakleder: Hadîste yahudilerin bir gün toplanarak, Peygamberle, ateşin kendilerine bir kaç gün dışında dokunmayacağını söy-

(4) Es-Suyutî, a.g.e., I: 84.

ledikleri ve bu bir kaç günü da 40 gün olarak belirledikleri anlatılır.

Anlaşıyor ki, Yahudiler, ahlâkî karakterlerini mahveden, kendini beğenmişlik ve dinî gurur hastalığına müptelâ idiler. Din, başka şeyler yanında her amelin bir karşılığı olduğu, samimi tevbe ile kendi kendini düzeltme dışında başka hiç bir şeyin bizi amellerimizin sonucu olan cezadan kurtaramayacağına olan inançtan ibaret olduğu için, bu inançta herhangi bir zayıflama, toplumun manen çökmesine yol açar. İşledikleri kötü ameller dolayısıyla hiç bir ceza görmeyeceklerine, görecekseler de bunun önemsiz olacağına inanmaları nedeniyle, o günün Yahudi toplumunun başına gelen de buydu. Kur'ân'ın buna cevabı şöyle : İnsan, ister iyi isterse kötü olsun, amellerinin sonuçlarından kaçamaz; ceza ve mükâfat, dalma kişinin bir bütün olarak amellerinin niteliği ve davranışlarıyla orantılıdır.

Yahudilerin kurtuluşu kendi halklarına özgü görmeleri, aynı zamanda hayata karşı aşırı bağılıklarının da kınandığı şu âyetlerde anlatılıyor :

«De ki, “Eğer ahiret yurdu, Allah katında, başka insanlara değil de, sadece size tahsis edilmişse ve bu iddianızda samimiyse, ölümü istesene.” Yaptıklarından dolayı ölümü asla isteyemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilir. Muhakkak ki, sen onları hayata diğer insanlardan ve hatta Allah'a şirk koşanlardan daha da düşkün bulursun. Her biri ömrünün bin yıl olmasını ister. Oysa uzun ömürlü olması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yaptıklarını görür.» (Bakara, 94 - 96).

Yahudiler, ırksal, tarihsel, dinsel bakımlardan, İbrahim, İshak ve Yakup gibi peygamberlerle ilişkili olduklarından

bu bağlantının kendilerini, Allah'ın azabından kurtaracağını sanıyorlar. İşte bu nedenledir ki, Araplara karşı bir üstünlük iddiasında bulunmuşlar ve kendilerine çok özel bir üstünlüğün verildiği inancına kapılmışlardır. Araplardan bir bölümü, Yahudilere ait olduğunu sandıkları üstünlük karşısında duraklamışlar ve İslâm'ın mesajını şüpheyle karşılamışlardır.⁵

Burada Kur'ân, Yahudilere, ahiret yurdunun gerçekten kendilerinin olacağını sanıyorlarsa, ölümü hayata tercih etmeleri gerektiğini söylüyor,⁶ çünkü ahiret yurdu, ölüm sancılarında duyacakları fizikî acının çok ötesindedir. Ama esasında onlar herkesten çok hayata bağılıdırlar. Billiçaltılarında bir korku yatmaktadır. Çünkü dinlerinin öngörmüş olduğu ahlâkî ölçüleri gözetmediklerinden, amelleri, hem dinî hem de ahlâkî açıdan kınanmaya açık olduğundan dolayı, Allah'ın azabından kaçamayacaklarını bilmektedirler. Bu nedenle hayata ve onun zevklerine bağılıdırlar, ölümden

(5) Er-Razi, a.g.e., I: 419.

(6) Es-Suyuti, (a.g.e., I: 89), bu Kur'an âyeti konusunda iki hadis nakleder: Ebu'l Ailye'den gelen hadis şöyle: Yahudiler ve Hıristiyanlar kendilerinden başka hiç bir kimsenin cennete giremeyeceğini ve kendilerinin Allah'ın oğlu ve sevgilisi olduklarını iddia ettiler. Bu nedenle Allah, «Eğer ahiret yurdu kıyâmette yalnızca onlara aitse ve bunda samimi iseler, ölümü temenni etsinler. âyetini indirmiştir. Ama onlar ölümü temenni etmediler. İbn Abbas'a kadar varan bir başka hadis ise şöyle: Allah peygambere «Eğer onlar gerçekten cennetin mü'minler dışında, yalnızca kendilerine has olduğuna inanıyorlarsa o zaman ölümü tercih etmelerini» söylemiştir. Ama Yahudiler peygamberin bu meydan okumasına kulak vermediler ve yapmaları istenen şey de hiç hoşlarına gitmedi. Bunun üzerine âyetin son bölümü nazil oldu: «Ellerinin önceden sunduğu şeyler nedeniyle asla bunu istemeyeceklerdir.» (Hûd, 95)

de korkmaktadırlar. Bu da âhiret yurdunun, yalnızca kendi toplumlarına ayrıldığı iddialarını yalanlamaktadır.

Şimdi Yahudilerin ahlâkî karakterleri ve kendilerine sunulan ilâhî ölçülerden sâpmaları konusunda Kur'an'ın izahlarını ele alıyoruz. Kur'an'ın Yahudilere karşı ileri sürdüğü açıklamalardan birisi, onların kendilerini Allah tarafından öngörülen disiplini kabullenecekleri yerde, kendi arzu ve isteklerinin peşinde olmalarıdır. Bunun sonucu olarak, peygamberlerine vahyedilen mesajlara ve bu peygamberler aracılığıyla kendilerine ulaştırılan ilâhî emirlere karşı cahilce davranmışlardır. Bu nedenle Kur'an, kendilerine lütfedilen ilâhî nimetleri hatırlatarak şöyle diyor : **«And olsun ki, Musa'ya kitap verdik, ondan sonra da ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruh'ül Kudüs'le destekledik. Size bir peygamber nefsinizin hoşlanmadığı bir şey getirdikçe, büyüklük taslayarak bir kısmını yalancı sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz?»** (Bakara, 87).

Burada Kur'an açıkça, peygamberlerinin kendilerine getirdiği vahye karşı isteksiz olduklarını, çünkü bunların kendi arzularına muhalif olduğunu belirtiyor. Bundan dolayı, ya peygamberlerine vahyedilenin doğruluğunu reddettiler ya da güçleri yettiği takdirde onları öldürdüler. Müslüman müfessirler, Kur'an'da adı geçen peygamberlerin her zaman yeni bir şariat getirip getirmediği konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Er-Razi,⁷ Musa'dan sonra, Kur'an'ın en önemli peygamber olarak sözettiği, İsa'ya gelinceye kadar aradaki peygamberlerin Musa'ya vahyedilen şariata uyduklarını ve onu uyguladıklarını, onların görevlerinin Musa'nın şariatını değiştirmek ve yenilemek.

(7) Er-Razi, a.g.e., I: 412.

değil, onun uygulanmasını sağlamak olduğu görüşündedirler. Musa şeriatının büyük bir bölümü ortadan kaybolduğu için yalnızca İsa yeni bir şeriatla yükümlü tutulmuştu.

Er-Razi, ayrıca, peygamberleri öldürme alışkanlıklarının ya kendi geniş tarihlerine ya da kendisini öldürmek istedikleri İslâm peygamberine karşı takındıkları tavra işaret ettiğini söylüyor. Er-Razi, İslâm peygamberinin ölümünden kısa bir süre önce yanındakilere, «Hayber'in fet-hinden sonra yahudi düşmanlarından biri tarafından yemeğine katılan zehirin etkisinin henüz tümüyle ortadan kaldırılamadığını» söylediğini de hatırlatıyor.

Kur'ân'ın Yahudilere karşı bir başka ithamı da, onların Kitabın bir bölümüne inanıp da, öteki bölümlerini inkâr etmeleridir. (Bkn., Bakara, 85). Kur'ân bu açıklamayı, kendi dindaşlarından bazılarını yurtlarından çıkarmalarıyla ilgili olarak yapıyor. Ama sürgün edilen yahudiler esir olarak ellerine düştüğü takdirde serbest bırakmaları gerekiyordu. Böyle yapmaları emredilmişti, onlar emrin bu bölümüne uymuşlar ama dindaşlarının fizikî güçle yurtlarından sürgün etmemelerini isteyen diğer emirlere kulak samamışlardı. Sonuç olarak, arzularına ve çıkarlarına uygun düşen ya da kendilerine kolay gelen kurallara uyuyorlardı. Ama işlerine gelmeyen veya arzularına ve çıkarlarına karşı olan kuralları tümüyle gözardı ediyorlardı. Böylesi bir tavır, toplumda yer etmiş derin bir ruhsal hastalığı göstermektedir. Çünkü bu, disipline boyun eğmediklerini, kendilerini rahatsız eden her kuralı çiğneyeceklerini ortaya koymaktadır. Ancak dalma rahatlarını düşünen, toplum, devlet ve din kurallarına uymanın doğurduğu güçlüklerden çekinenler, kendileriyle çatışmaya girebilecek her türlü güç önünde diz çökmeye mahkûm bir toplum haline gelirler.

Kur'an'ın yahudiler konusundaki tavrı, dinî ve ahlâkî davranışları konusunda önemli açıklamaları da içeren aşağıdaki âyetlerde açıklığa kavuşmaktadır :

«Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetli hatırlayın ve ahdimi^a yerine getirin, ki, Ben de yerine getireyim. Yal-

- (8) Mevlana Muhammed Ali'ye göre, bu kelimelerde, müslümanlar düşman tarafından yakalandıkları takdirde, Yahudilerin onlara fidye vermelerini gerektiren ilk andlaşma maddelerine âtîf yapılmaktadır. Andlaşmayı açıkça çiğnemediler, ancak müslümanları Medine dışına çıkarma konusunda düşmanla işbirliği ettiler. «Kitabın bir bölümüne inanıp öteki bölümlerini inkâr etme» ile Yahudilerin bu davranışına âtıfta bulunuluyor. Bununla birlikte, çoğu müfessirler burada, Medine'de yanyana yaşayan iki Yahudi kabilesi Kureyza ve Nadir'in, iki rakip Medine kabilesi olan Evs ve Hazrec'le yaptığı ittifaka değiniliyor. Evs ve Hazrec birbirleriyle savaşa tutuştuklarında, müttefikleri de savaşa katılmakta ve böylece bir Yahudi kabilesi ötekileri öldürmekte ve hapsetmektedir. Ama daha sonraları Yahudi mahpusların salıverilmeleri için, kanunlarının mahpuslara saygı duyulmasını emrettiği ve dindaşlarıyla müttefiklerinin onuru uğruna savaştıkları gerekçesiyle para toplamaktadırlar. Ayetin sonunda tehdit edildikleri ceza ve alçaklığa, Medine'deki üç yahudi kabilesi, andlaşmayı ihlâl etmeleri ve müslümanları Medine'den dışarı atabilecekleri umuduyla İslâm düşmanlarıyla gizli ittifaklara girmeleri dolayısıyla üç cezaya da tanık olmuşlardır. (The Holy Quran, Lahor, 1951, s. 39 - 40)

El-Alusi, Allah'ın Yahudilerden üç konuda ahid aldığını söylüyor : İlkin, birbirlerini öldürmekten vazgeçeceklerdi. İkinci olarak, birbirlerini yurtlarından sürmeyeceklerdi. Üçüncü olarak da mahpuslara fidye vereceklerdi. Ama ahdi çiğneyerek birbirlerini öldürdüler ve sürgün ettiler. Ama mahpuslara fidye verilmesi konusunda ahdi yerine getirdiler. Aynı müfessir âyetin şu anlama gelebileceğini de söylüyor : Yahudiler, İslâm peygamberinin geleceği önceden bildirilen Kitabın bu bölümüne inanmamışlardır. (El-Alusi, Tefsir, Kahire, I: 313).

nız benden korkun. Elinizde bulunan Tevrat'ı tasdik ederek indirdiğimiz Kur'an'a inanın. Onu ilk inkâr edenler sizler olmayın. Âyetlerimi hiç bir değere karşılık değiştirmeyin ve yalnız Benden korkun. Hakkı batıla karıştırmayın. Bile bile hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte rükû edin. Kitabı okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına mı iyiliği emrediyorsunuz? Düşünmez misiniz?» (Bakara, 40 - 44).

Burada Kur'an, Yahudi karakterinin üç özelliğinden söz ediyor : İlk olarak, bunlar kendilerine verilen hakkı çok küçük bir değere değiştiler. İkinci olarak, gerçeği batılla karıştırmayı, kitabın bazı bölümlerini gizlemeyi alışkanlık edinmişlerdi. Üçüncü olarak, başkalarını doğruluğa yöneltmek istedikleri halde kendileri iyi ve doğruyu gözetmiyorlardı.

İlâhî mesaj karşılığında düşük bir değer almaları konusunda ilk açıklama, vahyedilen Kitab'ın bazı bölümlerini uygulamaktan kaçınmak veya maddî çıkarları ve arzularıyla zihinleri dolu olduğundan bunları pek önemsememeleri olarak anlatılmıştır. Rivayete göre yöneticilerinden bazıları, bazı gerçekleri halktan gizlemeleri karşılığında din alimlerine servet ve makam yağıdirmışlardır. Bazı alimler buradan çıkarak, Allah'ın Kitabı veya öteki ilimlerin öğretilmesi karşılığında, müslümanlardan ücret alınmaması gerektiğini ileri sürmüşler, bazıları ise, pek iyi bir şey olmasa da, müslüman alimlerin tümüyle ücret almalarının yasak olmadığı görüşündedirler.⁹ Eş-Şevkani,¹⁰ bu âyet

(9) El-Alusi, a.g.e., I: 245.

(10) Eş-Şevkani, Feth'ul Kadir, Kahire, H. 1349, I: 60.

Bazı müfessirler bu âyeti şu anlamda yorumlamışlardır : (Din bilgisinin) bir başkasına öğretilmesinde hiç bir karşılık alınmamalıdır. (Es-Suyuti, a.g.e., I: 64).

alimlerin sıradan halka anlatmakla yükümlü oldukları Allah'ın emirlerini gizlemelerini yasaklamaktadır, diyor.

Aslında âyet, ne biçimde olursa olsun kanunlardan kaçınmayı yasaklamaktadır. Çünkü halkın kendilerine ege-men olan kanunları yorum veya başka hile yollarıyla göz-ardı etmeye çalıştıkları bir toplumda, namuslu düşünceye ve dürüst bir hayatın temellerine zarar veren bir zihnî ta-vır gelişir.

Batılı Hak'la karıştırmamaları veya hakkı gizlememe-leri konusundaki ikinci ifadeye gelince; bu, Kitab'a, ya-bancı unsurları sokma girişimi olarak anlatılmıştır. Belki bundan kasıt, Allah'ın vahyini unutturacak kadar Yahudi-lerin zihnini meşgul eden sözlü hukuktur. Semavî kitaplar halka öyle bir tarzda anlatılmalıdır ki, Kitaplar daha da anlaşılmaştırılacağı yerde, şüpheli noktalar açıklığa ka-vuşturulmalıdır.¹¹ Gerçeği saklamanın bir başka yorumu da şöyle: Din alimlerinden, halk için zorunlu olan Kitaptaki hükümleri açık açık anlatmaları istenmektedir. Bunu yap-madıkları takdirde, çok önemli bir ilâhî emri yerine getir-memiş olacaklar ve bu nedenle de açıklanması gereken bir gerçeği saklamaktan suçlu duruma düşeceklerdir.

Âyetin yorumu ne olursa olsun, çok önemli bir nok-taya değindiği ortadadır: Ahlâkî dürüstlük, kanunî kaç-a-mak yollarından çok farklı bir şeydir. Gerçeğe bağlı olan ve ahlâken de dürüst olan bir insan, ne şerî emirlere uymamak için bahane arar, ne de kanunun uygulanmasın-dan doğacak güçlüklerden kendini kurtarmak için zorlama yorumlar yapar. Şerî emirlerin getirdiği güçlüklerden ka-çınma alışkanlığının yaygınlaştığı yerde, toplumun çözül-

(11) El-Alusi, a.g.e., I: 296.

(12) Eş-Şevkani, a.g.e., I: 61.

mesine neden olacak olan disiplinsizliğin de doğması muhtemeldir.

Yukarıdaki âyetlerde Yahudilerle ilgili olarak, Kur'an'ın değindiği bir başka nokta da şudur: Bunlar başkalarına erdem ve iyiliği telkin ederken, kendileri erdemin gereklerini unutmaktadırlar.

Bu âyetin tefsirinde Es-Suyutî¹³ İbn Abbas'tan bir hadis nakleder: Âyet Medine Yahudileriyle ilgili olarak nazil olmuştur. Çünkü Yahudilerin bazıları müslüman olan akrabalarına (yani müslümanlığa dönmüş yahudilere) ve kendileriyle iyi ilişkiler içinde oldukları öteki müslümanlara, onların tabi oldukları dine ve Peygambere indirilen emirlere bağlanacaklarını, bu emirlerin adli olduğunu söylemişlerdi. Başkalarına bu şekilde tavsiyelerde bulunmuşlar, ancak kendileri tersini yapmışlardır.

Eş-Şevkanî'nin naklettiği bir hadise göre âyet¹⁴ başkalarını salih amele çağıran, ama kendileri bunun gereklerinden gafil olan müslüman vaiz ve hatiplere işaretle bulunmaktadır. Mirac gecesinde böylesi kişilere verilecek azap peygambere gösterilmiştir. Eş-Şevkanî'nin naklettiği bir başka hadise göre, başkalarına dürüstlüğü öğretip de kendisi dürüst olmayan alim, başkalarına ışık saçan ama kendisi bu yanma süreci içinde tükenen lâmbaya benzer. Eş-Şevkanî'nin naklettiği üçüncü bir hadiste şöyle deniliyor: «Allah dilese bileceği (öğreneceği) şeyi bilmeyen kişiye yazıklar olsun; ama bilip de yapmayan kişiye yedi kez yazıklar olsun.»

Kur'an'ın buradan çıkarmak istediği ders şu: Söyle-

(13) Es-Suyuti, a.g.e., I: 64.

(14) Eş-Şevkanî, a.g.e., I: 65.

diğınızı siz de yapmalısınız, aksi takdirde çabanız boşa gidecektir. Aslında âyetin çok geniş bir uygulama alanı vardır. Örneğin, çağdaş zamanlarda demokrasi pratikte, onu yıkanlarca savunulmuştur, kuvvet kullanmama ilkesini, başkalarına karşı saldırgan savaşlar açan veya açmaya çalışanlar savunmuşlardır ve aynı şekilde dinin gereklerini yerine getirme niyeti olmayan halklar ve gruplar dine karşı sahte bir bağlılık gösterisinde bulunmuşlardır. Bütün bunlar bilinçli ve bilinçsizce başkalarını aldatmak için yapılmıştır. Bunun sonucu, buna alışmış olan toplumda ikiyüzlülüğün gelişmesi eğilimini doğurmuş olmasıdır ve ikiyüzlülük gerçek sevgisini, dürüst yaşamayı(yani adaletin, iyi davranış ve dürüstlüğün gereklerine göre yaşanmış bir hayatı) yok eder.

Yahudi toplumunun müptelâ olduğu ahlâkî zayıflıklardan biri de başkalarıyla yaptığı anlaşmalarını ve sözleşmelerini ihlâl etme alışkanlığıdır. Kur'ân buna şu âyetlerde değiniyor: «**And olsun ki sana apaçık âyetler indirdik. Onları sadece yoldan çıkmışlar inkâr eder. Onlar her ne zaman bir ahidde bulunmuşlarsa, içlerinden bir takımı onu bozmamış mıdır? Zaten onların çoğu inanmazlar. Ellerinde olanı doğrulayan bir peygamber Allah katından onlara gelince Kitap verilenlerden bir takımı, bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın Kitabını arkalarına attılar.**» (Bakara, 99 - 101).

Bazı müfessirlere göre, bu âyetlerde bir yana itildiği söylenen ahidle Kitab'ın arkaya atılması, Hz. Peygamberin gelişiyle ilga edilmiş olan, Tes., 18 : 18'deki peygamberliği tanımayan İsrailoğullarına işaret etmektedir.¹⁵

(15) Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., s. 44; d.not : 143.

Bununla birlikte El-Alusi¹⁶'nin Ata'dan naklettiği hadise göre, âyet, İslâm peygamberiyle (Medine'de) antlaşma yapan ve sonra da antlaşma hükümlerini ihlâl eden Yahudilere (Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza) işaret etmektedir.

Eş-Şevkani¹⁷ şöyle der: «Burada geçen "Allah'ın Kitab'ı" ifadesi, geleceği vad edilen peygamberin özelliklerini açık açık anlatan Tevrat'ı kasetmektedir. Kur'an'ın kasedilmesi de muhtemeldir, çünkü Kur'an Yahudilerin elindeki gerçeği (Tevrat'ı) doğrulamaktadır, ama onlar Kur'an'ı bir yana bırakmakta, yani ona inanmamaktadırlar. "Sanki bilmiyorlarmış gibi" sözler de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü Yahudiler, Tevrat'tan İslâm Peygambere inanmaları gerektiğini biliyorlardı.»

Er-Razi'ye göre,¹⁸ Kur'an'ın ahdi anlatış biçimi (onlar ne zaman bir ahid yaparlarsa, onlardan bir bölümü bunu bir yana bırakır) Yahudilerin düzenli bir alışkanlığı haline geldiğini ve tümüyle yeni bir şey olmadığını gösteriyor. Bunların ataları da ahdi bozmaktan suçluydular. Er-Razi'nin üzerinde durduğu bir başka nokta da şudur: Kur'an, "onlardan bir bölümü Kitab'ı bir yana bıraktılar" derken, burada kasedilen kitap, Yahudi toplumunun tümüyle karşı çıktığı Kur'an olamaz. Olsa olsa, geleceği vaadedilen peygamberin niteliklerini ve belirtilerini gösteren Tevrat'tır. «Sanki bilmezlermiş gibi» ifadesine gelince; bu, yalnızca yahudilerin Kitab'ı bir yana bırakan grubun Tevrat'ın bilgisine sahip olan bir grup olduğunu gösteriyor.

Âyet, hangi özel olay veya olguya işaret ederse et-

(16) El-Alusi, a.g.e., I: 335.

(17) Eş-Şevkani, a.g.e., I: 101.

(18) Er-Razi, a.g.e., I: 436 - 437.

sin, genel önemi açıktır: Kur'ân müslümanların anlaşmalarını titizlikle gözetmeleri gerektiği konusunda ısrar eder: **«Ve söz verdiklerinde sözlerini yerine getirenler.»** (Bakara, 177). Vaadlerini yerine getirmemek veya başkalarıyla yaptığı anlaşmaları bozmak bir millet için büyük bir ah-lâkî eksikliktir. Böyle bir alışkanlık onu başkalarının gözünde düşürmekle kalmaz, dost ve müttefik kazanmasını da zorlaştırır.

Kur'ân, Yahudilerin çeşitli verilerle ortaya koydukları açgözlülüklerini defalarca kınamıştır. Örneğin Nisa Sûresinde şöyle der: **«Yahudilerin zulmetmeleri ve bir çok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, yasaklandıkları halde faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınan temiz şeyleri haram kıldık. Onlardan kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık.»** (Nisa, 160 - 161). Bu âyeti tefsir eden Er-Razi,¹⁹ şöyle diyor: Günahlar iki ana kategoriye ayrılabilir: Allah'ın yaratıklarına karşı adaletsizlik (haksızlık); dine karşı ihmal ve kayıtsızlık. Birinci bölümle ilgili olarak Kur'ân, onların insanları Allah'ın yolundan alıkoyduklarını söylüyor. Buna bir de gayrî meşru yollarla para kazanma alışkanlıklarından doğan bir servet düşkünlüğünü eklediklerini belirtiyor.

Kur'ân şu âyetlerde Yahudilerin hayatları ve alışkanlıkları konusunda benzer açıklamalarda bulunmaktadır:

«Onlar çokça yalan dinlerler. Sana gelmeyen başka bir kavme çokça kulak verirler. Bunlar kitabın sözlerini asıl yerlerinden değiştirirler. Kendilerine uyanlara «Bu size

(19) a.g.e., III: 341.

verilirse alın, verilmezse kaçının" derler.»²⁰ (Mâide, 41).

Bu âyetler Peygamber dönemindeki bir olaya işaret ediyor. Rivayete göre, toplumsal mevkileri yüksek Hayberli Yahudi bir erkekle, Yahudi bir kadın zinadan suçlu bulunurlar. Hayber Yahudileri, bunların toplumdaki yüksek mevkileri nedeniyle, Tevrat'ta bu suç karşılığında öngörülen cezayı vermek istemezler. Dava İslâm Peygamberine getirilir. Peygamber, Kur'ân'daki recm cezasını vermeye kalktığında, bunu reddederler. (Recm cezası Kur'ân'da değil, hadislerde mevcuttur. Çev.). Bunun üzerine peygamber davayı, Yahudi kitapları konusunda üstün ilim ve derin bilgi sahibi olarak bilinen İbn Sevrî'e'ye havale eder. O da İslâm Peygamberince verilen aynı cezayı verince, Yahudiler bunu kötüye kullanırlar. Zinanın cezasını dayak cezasına indirirler. İşte «sözlerin yerini değiştirmek» olayı budur.

Es-Suyuti'ye göre²¹ «onlar yalan dinleyenlerdir» âyeti Medine Yahudilerini; «Sana gelmeyen başka bir kavme kulak verirler» âyeti Fedek Yahudilerini kastediyor. «Sözleri asıl yerlerinden değiştirirler» âyeti de, Fedek Yahudilerinin, Medine Yahudilerine, peygamber dayak cezası verdiği takdirde kabul edeceklerini, recm cezası verdiğinde ise, bundan kaçınacaklarını söylemelerini kasetmektedir.

Âyet Yahudilerin ruhanileri veya alimlerince uydurulan her şeyi kabullenme alışkanlığı içinde olduklarını anlatmak istiyor.²² («İşitme», «kabullenme» olarak çevrilmiş ve Yahudi ruhanilerinin uydurmaları da Allah'a karşı yalan olarak telakki edilmiştir.) Bir başka anlamı da şu olabilir :

(20) a.g.e., III: 403.

(21) Es-Suyuti, a.g.e., II: 282.

(22) Er-Razi, a.g.e., III: 404.

Bunlar İslâm peygamberinin sözlerini, onun kullandığı kelimeleri veya ifadeleri değiştirerek veya kendi kafalarından onlara bir şeyler katarak peygambere yalan atmak için dinlemektedirler. Eğer ilk yorum kabul edilecek olursa, Yahudiler her şeyi kutsal kitapları şeriatın lafız ve özüne bakmaksızın diledikleri gibi yorumlayan din alimlerinin yargısına bırakmakla suçlanmaktadırlar. İkinci yoruma göre, peygamberin sözlerini tahrif etmekle ve hiç söylemediği sözleri ona atfetmekle suçlanıyorlar. Bunlara yöneltilen bir başka suçlama da Kutsal Kitapların düzenini, diledikleri anlamı çıkarabilmek amacıyla, değiştirmeleridir. Bütün bunlar da gösteriyor ki, Yahudilerde pek az bir dürüstlük ve gerçeklik kalmıştı, yavaş yavaş dinlerinin kendilerinden istediği disiplinden uzaklaşmışlardı, çünkü herhangi bir hukuk veya ahlâk sistemi kişisel durumlara uyacak veya yanlış yorumlarla geçici isteklere uydurulacak biçimde eğilip bükülürse, bu sistem insanları örgün ve disiplinli bir grup halinde bir araya getirme veya toplumun diğer üyelerinin refahını dikkate almaksızın kişinin kendi arzu ve çıkarlarını elde etme yönündeki tabii eğilime yararlı sınırlamalar getirebilme kapasitesini yitirir.

Şu âyetlerde Kur'ân, konuya devam ediyor :

«Onlar yalana çok kulak veren ve çok haram yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse, aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiç bir zarar veremezler. Eğer aralarında hükmedersen adaletle hükmet. Şüphesiz Allah adaletli davrananları sever. Allah'ın hükmü yanlarında bulunan Tevrat'ta yazılı olduğu halde, nasıl oluyor da senin hüküm vermeni istiyorlar? Sonra da verdiği hükümden yüz çeviriyorlar. Onlar mümin değillerdir. Şüphesiz biz içinde nür ve hidayet bulu-

nan Tevrat'ı indirdik. Allah'a teslim olan peygamberler Yahudilere onunla hükmederlerdi. Rablerine samimi olarak kulluk edenler ve alimler de Allah'ın Kitabından kendilerinden korunması istenilenle hükmederlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna şahit idiler. İnsanlardan korkmayın, Benden korkun. Âyetlerimi az bir değere değışmeyln.» (Maide, 42 - 44).

İbn-i Mesud'a göre âyette geçen, suht (rüşvet) kelimesi, yetki sahibi kişilerin hakkı yenmiş bir tarafa adalet vermek için veya bir kişiye ait olan şeyi ona iade etmek için alınan hediyelerdir.²³ İbn Mesud'a «bazılarının 'suht'u hüküm verme de dahil, herhangi bir konuda rüşvet almak olarak anladıkları» söylenince böyle bir hareketin küfürle eşanlamlı olacağını söyledi. Çünkü Kur'ân, «Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen kâfirdir» buyuruyor. Mesruk'un rivayetine göre, kendisi Hz. Ömer'e, suhtun (adaletle aykırı olarak) verilmiş bir hükmün temel dayanaklarıyla ilgili olup olmadığını sormuş, o da olumsuz cevap vermiş ve suhtu şöyle anlatmış: «Herhangi bir kişi, bir yöneticinin yanında yüksek bir mevki sahibi olur ve yöneticinin yardımını talep eden bir başka kişi de ona yaklaşır, ondan bir karşılık almadıkça muhtaç kişiye yardım etmemek.»

Bazı müfessirler²⁴ yukarıdaki açıklamaları temel alarak şu sonuçlara varmışlardır: İsrailoğulları arasında iktidarda olan kişiler davayı ispat edemese bile, kendilerine rüşvet verebilecek olan taraftan yana hüküm verirlerdi. Bazıları yahudi hukukçularının, zenginlerden para aldıklarını ve onların inançlarına göre, yani kendi hayat tarzı

(23) Es-Suyuti, a.g.e., II: 283 - 288.

(24) Er-Razi, a.g.e., III: 405.

anlayışlarına göre yaşamalarına izin verdiklerini söylerler. Yahudiler arasında, hüküm vermesi konusunda peygambere tanınan hakka gelince : Yahudiler kendi kutsal kanunlarına göre alacakları cezadan daha azını vereceği umuyla ona dava getirirlerdi. Önüne getirilen davalarda peygamber karar vermek ya da vermemekte serbestti. Yahudilere, yanlarında Tevrat'ın açık hükümleri olduğu ve davaları onun hükümlerine göre karara bağlama hususunda isteksiz iseler, o zaman bunun, kendi hukuk düzenlerine karşı yalancıkdan bir bağlılık içinde olduklarını ve gerçekte ona inanmadıklarını gösterdiği anlatılmıştır. Yukarıya alınan âyetin son bölümü, Yahudilere bir uyarı niteliğindedir : Kendi ataları, İsrailoğullarının peygamberleri, din adamları ve Yahudi hukukçuları Tevrat'ı toptan uygulamışlar, davaları ona göre karara bağlamışlar, Tevrat'ı bozma ve sapmadan korumuşlardır. Bu âyetten bazı müslüman alimler, hükümlerinin ortadan kaldırıldığı konusunda açık deliller olanların dışında, İslâm öncesi Semavî kitapların da müslümanları bağladığını iddia etmişlerse de genel görüş şöyledir : Âyet, peygamberin Tevrat'a göre hüküm verdiği çok özel bir zina davasıyla ilgilidir. Oysa Tevrat'ı muhafaza etmeleri gerekenler onun hükümlerini ihlâl etmişlerdir. Çünkü Yahudiler arasında Tevrat'ı bilenler yani din adamları ve hukukçular, Allah korkusundan çok aralarındaki zenginlerin saldırısından korkmaktadırlar. Kur'ân Yahudi hukukçuların bu zayıflığına atıfta bulunmaktadır.

Kur'ân, Yahudi halk arasındaki ahlâkî çöküntü ve dinî önderliğin bu çözölmeyi durdurma konusundaki kesin başarısızlığı üzerinde duruyor : «Onların çoğunun günaha, düşmanlığa ve haram yemeye koşuştuklarını görürsün. Bu yaptıkları ne kötü bir şeydir. Rablerine hakkıyla kuluk edenler ve din alimleri, onları yalan söylemek ve

haram yemekten menetmeli değiller miydi? Bu işledikleri ne kötü bir şeydir.» (Mâide, 62 - 63).

Bu âyetler Yahudilerin zamanla görevlerini yerine getirmediklerini ve servet elde etmek amacıyla adil ve meşru olmayan yollarla birbirleriyle yarış ettiklerini gösteriyor. Daha da kötüsü dinî önderlerin bu suçları denetlemek ve halkın gayri meşru kazanç sağlamasını önlemek için hiç bir şey yapmamış olmalarıdır. Kur'ân, Yahudi alimleri ve din adamlarının bu başarısızlığını, vazifeyi ihmal kabul etmekte ve Yahudilerin ahlâkî çöküntülerinin esas sorumluluğunu dinî önderlerin omuzlarına yüklemektedir. Kur'ân'a göre her ne şekilde olursa olsun, suçun ve kötülüğün yayılmasını denetlemek amacıyla gerekli tedbirleri almak, toplum önderleri için zorunludur. Eğer bunu yapmazlarsa, içinde bulundukları toplumun **elite'i** (seçkini) olarak toplumun ahlâkî çöküntüsünün sorumluluğunu omuzlamak zorundadırlar.

Es-Suyutî, tefsirinde²⁵ Hz. Ali'nin bir hutbesini nakleder : «Sizden önce helâk edilenler günahı açıkça ve uzun bir süre din adamları ve hukukçularınca engellenmeden işledikleri için helâk edilmişlerdir. Öyleyse, halka iyiliği emredin ve kötülükten menedin.» Aynı şekilde Es-Suyutî, İbn Mace ve Ebu Davud'dan bir hadîs nakleder : Hadîse göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur : «**Aralarında açıkça günah işleyen bir kişiyi, ondan başka etkili ve güçlü olanların onu engellemediği bir toplum, mutlaka azaba uğrayacaktır.**»

Yahudilerin bu ahlâkî zayıflıklarını Kur'ân şu âyette tekrar eleştiriyor : «**İsrailoğullarından inkâr edenler, Da-**

(25) Es-Suyuti, a.g.e., II: 296.

vud'un ve Meryem oğlu İsa'nın²⁶ lisaniyla lânetlendiler. Bu, onların isyan etmeleri ve aşırı gitmelerindendi. Onlar yaptıkları kötülüklerden birbirlerini menetmiyorlardı. Yaptıkları şey ne kötüydü.» (Mâide, 78 - 79).

Bu âyeti tefsir eden Es-Suyuti Hz. Peygamberden bir hadis²⁷ naklediyor : Allah, halkın bir bölümünün yaptığı kötü işler dolayısıyla toplumun tümünü cezalandırmaz, an-

(26) Bu âyeti tefsir eden Lahorlu Mevlana Muhammed Ali, şöyle diyor : «Burada kullanılan lânetlenme ilâhî rahmetten uzaklaştırılma anlamındadır. Peygamberlerin ikisi de Yahudileri, yollarını düzeltmedikleri takdirde taşkınlıklarının yakında başlarına gelecek olan ilâhî cezayı gerektirdiği konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Her ikisinin dönemlerinin ardından Yahudilerin başlarına büyük felâketler gelmiştir. Babil krallarının helâki ve Titus'un yaptığı yıkımda olduğu gibi...»

Er-Razi'ye göre, Davud'un lânetlediği İsrailoğulları Sebt (Cumartesi günü) balık tutmak suretiyle Sebt yasasını çiğneyenlerdir. İsa'nın lânetlediği kimselerse, İsa'dan gök sofrası indirilmesini isteyen, İsa'nın dua ederek onlara gökten bir sofrayı indirilmesini sağladığı halde hâlâ ona inanmayanlardır. (Er-Razi. a.g.e., III: 535)

Es-Suyuti, yukarıdaki âyetle ilgili olarak İbn Mesud'un rivayet ettiği şu hadisi veriyor : «Sizden önce İsrailoğulları arasında, kötülük yaptıkları zaman başkalarının engelleyen insanları vardı. Ama ertesi gün, onları engelleyen adam, zalimlerle birlikte otururdu. bir önceki gün onların kötülük işlediklerini görmemiş gibi, onların yemeklerine katılırdı. Allah bunu görünce birbirlerinden nefret etmelerini sağladı. Ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle onları lânetledi. Bunun sebebi itaatsizlikleri ve taşkınlıklarıydı. Muhammed'in hayatı ellerinde olana and olsun ki, siz halka iyiliği emredecek, onları kötülükten menedecek ve zalimlerin elinden (kötülük yapma gücünü) alacaksınız ve onu iyilik yapmaya teşvik edeceksiniz, yoksa Allah sizi birbirinizden nefret ettirecek ve onları (Yahudileri) lânetlediği gibi sizi de lânetleyecektir. (Es-Suyuti, a.g.e., II: 305)

cak onlar kötülüğü açık açık gördükleri ve yeteri kadar da güçlü oldukları halde, bunları düzeltmeye çalışmadıkları takdirde Allah, hepsini cezalandırır.

Kur'ân'ın öteki âyetlerinde Yahudiler kendilerine gereksiz yere hareket özgürlüklerini çok kötü biçimde sınır-
layan, ikincil kurallar ve düzenlemeler yüklemekle eleştiril-
rilirler : «**Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülüğü men-
eder. Temiz şeyleri onlar için helâl, murdar şeyleri de
haram kılar. Onların üzerlerindeki ağır yükleri ve kendil-
lerini bağlayan bağları kaldırır.**» (A'raf, 157).

Er-Razi'ye göre,²⁸ Kur'ân'ın sözettiği yükler ve engel-
ler Musevî şeriatın onlara yüklemiş olduğu zorluklara de-
lâlet etmektedir. (Yahudi alimlerinin ortaya koyduğu ikin-
cil kurallar değil). Örneğin, tevbe nişanesi olarak bir ki-
şiyi öldürmek ve suçlunun bedeninden bazı uzuvlarını ko-
parmak. Bütün bu zorluklar kendi şeriatını (hukuk siste-
mini) (uygulanması) kolay diye niteleyen ve bir geniş gö-
rüşlülükle (belli sınırlar içinde) uzlaşma ruhuyla karakte-
rize eden İslâm Peygamberince giderilmiştir.

Öte yandan Es-Suyutî,²⁹ âyete değişik bir yorum ge-
tiren iki hadis nakleder : İbn Abbas'a kadar varan bu ha-
dislerden birine göre, yük ve engeller Yahudilere helâl
olanlar dışında bir çok şeyin haram kılındığı ahidlere de-
lâlet etmektedir. Said b. Cübeyr'e kadar varan bir başka
hadis ise, yük ve engelleri Yahudilere öngörülen ibadet
alanı içinde yüklenen zorluklar olarak yorumlamaktadır.

Kur'ân, Yahudilerin ve Hristiyanların kitaplarındaki
ilâhî emirleri gözetmemeleriyle ahlâkî eksikliklerini bir bir

(27) Es-Suyutî, a.g.e., II: 302.

(28) Er-Razi, a.g.e., IV: 299.

(29) Es-Suyutî, a.g.e., III: 135.

anlatmaktadır : «Eğer Kitap ehli iman etmiş olsaydı, onlar için, çok iyi olurdu. Onlardan bazıları mü'mindirler, ama çoğu fasıktırlar.» (Âl-i İmran, 109). Aynı şekilde Kur'ân şöyle diyor : «Eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından kendilerine indirileni tatbik etselerdi, üstlerinden ve ayaklarının altından rızıklandırıldıkları nimetleri yerlerdi. Onlardan bir kısmı ılımlı bir ümmettir. Bir çoklarının yaptıkları da ne kötü bir şeydir.» (Mâide, 66).

Es-Suyuti'nin naklettiği ve Cübeyr'e kadar giden bir hadiste³⁰ Hz. Peygamber şöyle diyor : «Bilgi yok olmak üzeredir.» Cübeyr, «Biz, Kur'ân okuduğumuz ve bunu çocuklarımıza da öğrettiğimiz halde nasıl böyle bir şey olabilir?» diye sorar. Hz. Peygamber şöyle cevap verir : «Allah'ın emirlerini gözetmedikleri için, Yahudiler ve Hristiyanlar kendi dinî kitaplarını okumuşlar ama bu onları kurtarmış mıdır?» Sonra da şu âyeti okur : «Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i gözetseledir.» (Mâide, 66).

Müslüman müfessirler³¹ bu âyetlerden şunu anlıyorlar : Yahudi ve Hristiyanlar için Tevrat ve İncil'in gözetilmesi, Kitaplarda zuhuru önceden anlatılmış olan Hz. Muhammed'in peygamberliğine de imanı gerektirmektedir.

(30) Es-Suyuti, a.g.e., II: 297.

(31) Es-Suyuti'nin yukarıda adı geçen eserinin II: 297. sayfasında, Mücahide kadar giden hadise bakınız. Aynı şekilde Muhammed Ali'nin tefsirinin 261. sayfasındaki 717 no.lu dipnot : «Eğer onlar Peygamberin gelişi konusunda açık delilleri içeren, Tevrat ve İncil'i gözetseledir, Kur'an'a da inanmış olacaktı. Yukarıdan yemek mânevi lutfu delâlettir, ayaklarının altından yemek ise dünyevi rızık ifadesi etmektedir. Yani her ikisinden de bolca edineceklerdi. İslâmın en amansız düşmanlarına karşı benimsediği hoşgörülü tavır dikkate değer. İslâma karşı derin düşmanlıklarına rağmen, Yahudi ve Hristiyanlardan bir bölümü orta yolu tutanlar olarak nitelenmektedir.»

V. BÖLÜM

KUR'ÂN'IN HIRİSTİYAN TARİHİ ÜZERİNE YORUMLARI

Kur'ân, Hıristiyan tarihi üzerine yorumlarına, Yahudi ve Hıristiyanların, insanlık tarihinde özel bir yerleri olduğu iddialarını reddederek başlıyor. «Allah gerçekten Adem ve Nuh'u, İbrahim ve İmran'ın' soyundan gelenleri alemlere üstün tutmuştur.» (Âl-i İmran, 33). Bazı hadiseler göre, İmran? (Mesen oğlu), Meryem'in babası olduğundan dolayı, Kur'ân burada Hz. İsa Mesih'in ailesini,

-
- (1) Mevlana Muhammed Ali'ye göre. Kur'ân'da geçen. "İmran", İncil'deki Amran'la aynıdır. Musa ve Harun, Amran'ın torunlarıdır. Musa İsrail Hukukunun kurucusu; Harun da İsrail ruhanîlerinin başı olmuştur. (a.g.e., Not : s. 138).
 - (2) Er-Razi, İmran ailesi konusunda müfessirlerin ihtilâf ettiklerini söylüyor : Acaba İmran, İbrahim oğlu, İshak oğlu, Yakup oğlu, Levi oğlu, Kahis oğlu, Yaşar oğlu ve Musa ile Harun'un babası olan Amran mı. yoksa, Masan oğlu ve Meryem'in babası Amran mıdır? Eğer birinci görüş kabul edilecek olursa, İmran ailesi, Musa ve Harun ve onlardan sonra gelen peygamberler oluyor. Ancak ikinci görüş tercih edilirse, Allah'ın, Meryem'i, babasını ve oğlunu, kendi mesajını yaymaları için seçtiği anlamına gelecektir. (Er-Razi, Mefatih'ul Gayb, Kahire, H. 130. II, 440 - 441).

Hız. İsa gibi Allah elçisi olan Muhammed'in gerçek durumunu belirlemek için, İslâm peygamberinin soyundan geldiği İbrahim ailesi içine almaktadır. Aslında Kur'ân, Hız. İsa'nın, tarihte emsalsiz bir yeri olduğu inancında değildir. Eğer Allah onun ailesini belli bir amaç için seçmişse, İbrahim'in soyundan gelen Muhammed'e, Kureyş'li sahabelerin ailelerini de aynı amaç için seçmiştir. Yani Kur'ân, Allah'ın İsa aracılığı ile tarihe ani bir müdahalede bulunduğu biçimindeki Hristiyan iddiasını reddediyor. Kur'ân, Allah'ın rehberliğinin Hız. Adem'le başlayıp Hız. Muhammed'le biten kopuksuz bir süreç olduğu, bundan dolayı Hız. İsa'nın veya halkının özel bir yeri olmadığı, Hız. İsa'nın ancak, Allah'ın mesajını insanlara iletenler zincirinde bir halka olduğu görüşündedir.

Kur'ân, İbrahim ve Amran (Kur'ân'daki İmran) gibi belirli aileleri seçtiğinden söz ederse de, bu sözün anlamı «Seçilmiş erdemliler» gibi Hristiyanî ifadelerle aynı anlamı vermez. «Seçilmiş erdemliler» anlayışını ortaya atan St. Paul'dü. Çünkü o, Yahudilerin tarih açısından belirli bir önceliğe sahip oldukları kanaatından kurtulamamıştı.³ Ama Kur'ân, herhangi bir toplum veya ulusun böyle bir önceliğe sahip olmasını kabul etmiyor. O, İbrahim ve Amran soyundan gelenlerin yalnızca özel bir görev için seçildiklerinden söz eder. Bunun anlamı Allah'ın İbrahim ve Amran'ın soylarından birbiri ardına peygamberler gönderdiğidir. Kur'ân'da yalnızca soyları dolayısıyla, bütün bir millete Allah'ın özel muamele edeceği yolunda en ufak bir işaret yoktur.

Dahası, St. Paul seçimi saf nimetle ilişkilendiriyor. St. Paul «Öyleyse şimdi de inayetle seçilmiş bir kalıntı

(3) Salo Wittmayer Bason, A. Social and Religious History of the Jews, New York, 1952, s. 80.

vardır» diye yazıyor. Ama bu inayettir, çalışmakla bir ilgisi yoktur. Yoksa inayet inayet olmazdı ki.»⁴

St. Paul'ü yetkili ağız olarak kabul edecek olursak, Hristiyan anlayışında Tanrının seçimi, çalışmadan tamamen bağımsızdır. Bu yalnızca bir inayet meselesidir ve Paul'e göre, eğer çalışmayla ilişkili olsaydı o zaman inayet inayet olmayacaktı. Kur'an'ın düşüncesi ise şu: Allah ancak, çalışmasıyla kendini belli edenleri seçer. «Rabbi İbrahim'i bir takım emirlerle denemişti. O, "soyumdan da" deyince, "zalimlere benim ahdim erişmez" buyurmuştu.» (Bakara, 124).

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, Allah'ın İbrahim'i seçmesi, sadece inayet değil, O'nun ilâhî emirleri yerine getirebilmesindendi ve İbrahim kendi soyu için de aynı şeyi isteyince, Allah, İbrahim soyundan zalimleri seçmeyi reddetmişti. Demek ki Kur'ânî seçim düşüncesi inayeti dışlamasa da, esas olarak çalışmayla bağlantılıdır. Esasında Kur'an, inayet-amel ayırımını Hristiyanî biçimde ele almamaktadır. Her ikisi de birbirleriyle bağlıdır. Kur'an bunu şu âyette açıklıyor: «Allah inananları ve salih amel işle-

-
- (4) St. Paul'ün Romalılara Mektubu'na bakınız: «Dalların bazıları kırılmışsa ve sen yabani filiz, zeytin ağacının zenginliğini paylaşmak üzere onların yerlerine aşılanmışsan, öteki dallara karşı gururlanma. Gururlanacak olursan, unutma ki sen kökü değil, kök seni taşımaktadır. "Dallar kırılmıştı, ben de oraya aşılanırım" diyeceksin. Doğru. Onlar inançsızlıklarından dolayı kırılmışlardı, sen ise imanla ayakta duruyorsun. Öyleyse, gururlanma ve korku içinde ol. Tanrı tabii dallara acımazsa, sana da acımayacaktır... Eğer sen doğuştan yabani bir zeytin ağacından kesilip de tabiata aykırı olarak iyi zeytin ağacına aşılanmış olsaydın, bu tabii dallar kendi zeytin ağaçlarına geri nasıl aşılanacaktı?» (Paul'ün Romalılara Mektubu, II. 17-24).

yenleri yeryüzünün varisleri kılacağını vaadetmiştir.» (Nûr, 55). Yani iman ve amel dünyevî yöneticiliğin temel şartı oluyor. Bu da Allah'ın inayetinin insan amellerinin salihliğine bağlı olduğunu gösteriyor. Aksine, tarih genellikle, insanın kendi kararları ve eylemlerinden oluşur. Her zaman için geriden iten gizli bir el bulunur. Allah'ın eli, tarihe hükmünü yazmaktadır. Ama, saf inayetin ima edebileceği keyfilik düşüncesinden uzak olan bu hükümler, insan eylemlerinin bir sonucudur.

Meryem ve İsa'nın önemlerini belirten bu giriş niteliğindeki açıklamalardan sonra Kur'ân şöyle diyor: **«İmran'ın karısı⁵: "Ya Rabbi! Karnımda olanı sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur, doğrusu**

-
- (5) Mevlana Muhammed Ali şöyle yazıyor: 'İmraate' kelimesi, kadın ve zevce anlamlarına gelir. «İmraate İmran» ifadesini, İmran ailesinden bir kadın olarak anıyorum, çünkü genellikle, büyük bir atanın adı, kendinden sonra gelen ulusu ifade etmek üzere kullanılır. İsmailoğulları için Kedor'la, İsrailoğulları için İsrail'in kullanılması gibi. Bu yorum, Amran torunlarının seçimi konusundaki önceki âyetlerde söylenenlerle de tam bir uyum içindedir. Genel ifadeye özel bir örnek verilmiştir. İkinci örnek, Amran'ın torunlarından biriyle, yani «iki ebeveyni tarafından da ruhani torunu olan» Yahya ile ilgilidir. (Dib. Diç. Cambridge University Press) Her ne kadar Meryem'in ebeveyni konusunda birşey bilmiyorsak da, üç oniki yaşları arasında tapınağa verildiğini anlatan onun hakkındaki tek hadis, ruhani bir sınıfa mensup olduklarını gösteriyor. Bir başka yerde Musa'nın kızkardeşi olarak değil, 'Harun'un kızkardeşi' (19/29) deniliyor, çünkü ruhaniyet Harun'un torunlarına özgür bir ayrıcalıktır. Semitik dillerde eb (baba), ümm (anne) ah (kardeş) ve uht (kızkardeş) gibi kelimeler öylesine geniş bir anlamda kullanılır ki, mutlaka gerçek bir anne, baba,

İşiten ve bilen ancak sensin" demişti.» (Âl-i İmran, 34). Ama yine de, bir kız çocuğu doğunca, anne, bunun kabul edilip edilmeyeceği konusunda endişelenmişti. (bkn., Âl-i İmran, 36).

Kızının Tapınağa adanmasının kabul edilip edilmeyeceği konusunda, Meryem'in annesinin şüpheye düşmesi üzerine iki açıklama vardır: İlk olarak, Tapınağa adanan kişi tapınağı terkedemezdi ve orayı silip süpürmek, onu gözetmek zorundaydı. Ama bir kadın tabîi olarak hayız zaafiyetine müptelâdır, bu nedenle de Tapınakta hizmet edenlerde aranan niteliklerden yoksundur.⁶

Er-Razi'nin yaptığı bir başka tefsire göre⁷ Tapınakta hizmet eden kişi ruhanilerle ve Tapınağın öteki hizmetçileriyle sık sık ilişki kurmak zorundadır ve bu da bir kadın için istenen bir durum değildir. Ama buna rağmen, ruhaniler Meryem'i Tapınağın hizmetine kabul ettiler. Çünkü Meryem, onların dinî liderleri olan ve Tapınakta namazları kıldıran İmran'ın kızıydı.

Ruhanilerin, Meryem'i, Tapınağa hizmetçi olarak kabul etmeleri konusunda beklenmeyen kararlarına değinen Kur'ân, şöyle diyor: **«Rabbi onu güzel bir kabulle karşıladı. Güzel bir bitki gibi yetiştirdi; O'nu Zekeriya'nın himayesine bıraktı.» (Âl-i İmran, 37).** Meryem'in halası, Yahya'nın

kardeş ve kızkardeş anlamına gelmeyebilir. Peygamber bir hadisinde kendisinden «atam İbrahim'in duâsı» diye söz etmektedir. İsa'ya aynı zamanda «Davud'un oğlu» diye de hitap edilmektedir. (Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., dn. s. 412).

(6) Es-Suyuti, Dürr el-Menzur, II, 18.

(7) Er-Razi, a.g.e., II, 443.

annesi, Zekeriya'nın⁸ hanımı olduğu için, onu korumada oldukça başarı göstermişti.⁹ Meryem böylece Tapınağın hizmetine adandı ve erginlik çağına erişince bir çocuk doğuracağı bildirildi: «Melekler demişti ki, "Ey Meryem! Allah sana kendinden bir sözü, adı Meryem oğlu olan İsa Mesih'i, dünya ve âhirette şerefli ve Allah'a yakın kılınanlardan olarak müjdeler. İnsanlara beşikte iken de yetişkin iken de konuşacaktır ve o iyilerdendir." Meryem, "Rabbim bana bir insan dokunmamışken nasıl çocuğum olabilir?" demişti. Melekler de şöyle dediler: "Allah dileğini böyle yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona "ol" der ve olur." Ona Kitab'ı, Hikmet'i, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek, İsrailoğullarına şöyle diyen bir peygamber kılacak: "Ben size Rabbinizden bir âyet getirdim... Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmekle beraber size yasak edilenlerin bir kısmını helâl kılmak üzere'..." (Âl-i İmran, 45 - 50).

İslâm alimleri genellikle, İsa'nın sıradan insanlar gibi doğmadığı konusunda her ne kadar görüş birliği içindeyse de, Kur'an'ın, bu konudaki âyetlerinin, İsa'nın doğumunun olağanüstü niteliğini belirtmek amacıyla olup olmadığı açıkça anlaşılmıyor. Bu görüşü benimsemeyen pek az alim vardır.¹⁰

(8) Es-Suyuti, a.g.e., II, 18.

(9) Luka dışında İncil yazarlarından hiç biri Meryem ile Zekeriya arasındaki ilişkiye ışık tutmazlar. Ancak uka'nın ifadesi de Kur'an'ınkilerden önemli ölçüde farklılık gösterir.

İsa'nın doğumu ile ilgili olarak, Kur'an'ın ifadesine gelsek; görürüz ki, O, Meryem'in ahlâken şüpheli olduğunu iddia eden Yahudilere karşı onu temize çıkarmaktadır.

(10) Bazı müfessirler, Hz. İsa'nın doğumuyla ilgili Kur'an âyetlerini tamanıyla tabii ilkelerle açıklıyorlar.

Er-Razi, İsa Mesih'in olağanüstü doğuşuyla ilgili bazı ilginç açıklamalarda bulunuyor. Vahab'tan naklettiği hadi-

Ama yine de Kur'ân'ın amacı, İsa'nın gayri meşru bir çocuk olduğunu iddia eden Yahudilere karşı O'nun yüce mevkilini doğrulamaktır. Aynı biçimde Meryem'i de ahlâksızlıkla suçlamışlar ve İsa'nın peygamberliğini reddetmişlerdir. Kur'ân bu konuya şu âyetlerde değiniyor: «Çocuğu alıp kavmine getirdi. Onlar: "Meryem! Utanılacak bir şey yaptın. Ey Harun'un kızkardeşi! Baban kötü bir adam değildi, annen de iffetsiz değildi." dediler. Meryem çocuğu gösterdi. "Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?" dediler. Çocuk: "Ben şüphesiz Allah'ın kuluyum. Bana Kitap verdi ve beni peygamber yaptı; nerede olursam olayım beni kutlu kıldı. Yaşadığım sürece namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti".» (Meryem, 27-31).

Yukarıdaki âyetlerde Kur'ân'ın vurguladığı ikinci nokta ise, Mesih'in Yahudilikten kopuşu.başlatmadığıdır. Aksine o Têvrat'ı kabul etmiş ve onun gerçekliğini tasdik etmiştir. Kur'ân da İsa'nın Musa şeriatını ilga etmediğini iddia etmektedir. Onun yaptığı, Musa şeriatının Yahudilere yüklediği sınırlamalardan bazılarını gevşetmesidir. Sorunun bu yönüne değinen Mevlânâ Muhammed Ali şöyle diyor :

se göre, Meryem İsa'ya hamile kaldığında, Yusuf de onunla beraberdi. İkisi de Mescid'e hizmet ettiler ve çağdaşlarından hiç kimse hangisinin daha müttaki ve dindar olduğuna karar vermedi.

Meryem'in hamile kaldığını ilk öğrenen ve bu garip olaydan büyük utanç duyan kişi Yusuf'tu. Onu suçlamak istediği zaman, onun iffetini, dindarlığını ve bir an olsun gözünün önünden ayrılmayışını hatırlardı. Onu temize çıkarmak istediğinde ise hamile kalışı kafasını karıştırdı.» (Er-Razi, a.g.e., V, 35-36).

«Musa'nın getirdiği şeriat tüm İsrail peygamberlerince aynen kabul edilmiş, ama eksiklikleri giderilmiş, zaman zaman da çağın ihtiyaçlarına uygun değişiklikler yapılmıştır. Incillerden herhangi birini, özellikle de dağdaki Hutbeyi okuyanların görebileceği gibi, bu değişimler özellikle, İsa'nın öğretilerinde belirginleşmişti.»¹¹

Şimdi de İsa Mesih'in sözde çarmıha gerilişiyle yeniden diriltişi konusuna gelmiş bulunuyoruz. Kur'ân, bunların ikisini de reddediyor ve İsa'nın haç üzerinde ölmediğini belirtiyor. O, İsa'nın hayatının ayrıntılarına girmiyor. İsa, Musa şeriatının gerçekliğini tasdik etmiş, O'nun Yahudilere getirdiği sınırlamalardan bazılarını gevşetmiş, gerçeği anlattığı kişilerin bunu kabullenmeyeceklerini anlayınca, beraberindeki küçük gruba Allah yolunda kendisine yardım etmeleri çağrısında bulunmuş onlar da bu çağrıya karşılık vermişlerdir. Yine de Yahudiler genellikle, ona karşı yalnızca duygusuz değil, aynı zamanda sert biçimde muhaliftiler. «**Ve (Yahudiler) tuzak kurdular. Allah (da) tuzak kurdu. Ve Allah tuzak kuranların en iyisidir.**» (Âl-i İmran, 53). Anlaşıldığına göre, Yahudiler İsa'yı çarmıha gererek öldürmeyi plânlamışlardı, ama Allah onların plânını mahvetti ve İsa'yı kurtardı. Kur'ân anlatıyor: «**Allah demişti ki, "Ey İsa, Ben seni eceline yetireceğim. Seni kendime yükselteceğim, inkâr edenlerden seni tertemiz ayıracam, sana uyanları Kıyamet gününe kadar, inkâr edenlerin üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır. Ayrılığa düştüğünüz konularda aranızda hükmedeceğim.**» (Âl-i İmrân, 55).

Bu İsa Mesih'in sonu konusundaki soruyu yeniden gündeme getiriyor. İncil Yahudilerin onu çarmıha gererek

(11) Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., dn. s. 432.

öldürdüklerini belirtiyor. Kur'an'sa, çarmıha gerildiğini de yeniden diriltildiğini de redediyor. Ama İsa'nın ölümüne varan olayların İncil'deki anlatımı her Ahdi Cedid yazarına göre¹² bazı önemli noktalarda değişiklik gösterir. Kur'an'ın anlatımı ise çeşitli müfessirlerce değişik biçimde yorumlanmıştır. Müslüman müfessirlere göre, İsa ölmemiş ancak şu anda yaşamakta olduğu semaya cismen yükseltilmiştir¹³ ve kâinat helâk olmadan bir süre önce yeryüzüne inecektir. Ama sanırız, bu görüş, Kur'an'da geçen bazı kelimelerin yanlış biçimde yorumlanmasına dayandırılmış olmalıdır ve Hz. Ali ile Muaviye arasındaki içsava-

(12) Matta'nın ifadesine göre, Hz. İsa Yahudilerce yakalandığı zaman, baş papaz ve tüm (Yahudi) Konseyi ona karşı yalancı şahit aradılar ve bir çok yalancı şahit ortaya çıktı. Ondandır, 'Tanrının oğlu İsa olup olmadığını da' sorular. İsa 'Siz öyle söylediniz' diye cevap verdi. (Matta, XXVI, 56 - 64). Luka ise, İsa'ya karşı herhangi bir yalancı şahit aranmasından veya şahitlik edilmesinden söz etmez. Matta ile aynı görüşte olan Mark'a göre, İsa'ya Mesih olup olmadığı sorulduğunda 'Benim' cevabını vermişti. John da İsa'ya karşı bir şahit aranmasından veya şahitlik yapılmasından söz etmez. (John, XVIII, 19 - 21).

(13) Hasan'dan naklen İbn Cerir ve ötekilerin rivayet ettikleri bir hadiste : Kur'an'ın 3/54. âyetinde kullanılan 'müteveffike' kelimesinin 'Ben yeryüzündeki dönemi (veya kalış süresini) tamamladım' anlamına geldiği söyleniyor. Yine Hasan'dan naklen rivayet edilen bir başka hadis aynı kelimeyi 'Ben seni uyutacağım' anlamında yorumlamaktadır. Hadise göre İsa göğe uykudayken çıkarılmıştı. (Es-Suyuti, a.g.e., II, 36).

Er-Razi, 'müteveffike' kelimesinin epey değişik yorumlarını yapıyor. Bunlardan birinde Tanrı İsa'ya 'Sen seni ölü gibi yapacağım' demişti, çünkü Tanrı onu göğe çıkaracağından yeryüzüyle olan her türlü ilişkisi kesilmişti ve bu şekliyle de bir ölüden farksızdı, deniyor. (Er-Razi, a.g.e., II, 465).

şın ardından, Abbasiler döneminde İslâm devletini sarsan yaygın huzursuzluk ve siyasal kargaşalıklardan ızdırap duyan müttakî müslümanların duygularını yansıtmaktadır. Bu şartlar altında halk bir kurtarıcının zuhurunu gözlemiş ve bunun da Mehdi olarak ortaya çıkacağını sanmıştır. Yaygın anlayışa göre dünya fazla kalamazdı ve son yaklaşmıştı. Bu anlayış ile, Babil'e sürgün edildikleri dönemde Yahudiler arasında yaygın olan ve acılarından kendilerini kurtaracak bir Mesih'in zuhurunu beklemlerine neden olan zihni durum arasında yakın bir benzerlik olduğu görülüyor. Ama, Hz. İsa, geçici kurtuluş düşüncesini ruhsal kurtuluş düşüncesine dönüştürdü ve bir Mesih bekleyen Yahudilerin çoğunluğunu hayal kırıklığına uğrattı.

Çağdaş bir Kur'an müfessirinin ortaya attığı teoriye göre, İsa çarmıha gerilmiş ancak orada ölmemişti. Cese-dini öğrencilerinden biri almış, yaralarını tedavi etmişti. Öğrenci hayatının bundan sonraki bölümünü İsa ile birlikte gizlenerek geçirmişti.¹⁴

El-Alusi'ye göre, Kur'an'da geçen ve «Allah demişti ki : Ey İsa! Seni ben öldüreceğim.» (Âl-i İmran, 55) âyetinde geçen «müteveffike» kelimesi şu anlama geliyor : «Ben senin hayat süreni tamamlayacağım, seni yatağında öldürecek ve düşmanlarının sana galip gelmesine ve seni öldürmesine izin vermeyeceğim.» Burada İsa'nın düşmanlarından kurtarılacağına değiniliyor.¹⁵ Benzer biçimde,

(14) Kur'an'ın, Hz. İsa'nın çarmıhta öldüğünü reddi konusunda yorum yapan Mevlana Muhammed Ali, «salabuhu» kelimesi, İsa'nın çarmıha gerildiğini değil, çarmıhta bekletilerek öldüğünü reddeder» der. «Salabuhu» kelimesi, «onu belirli, bilinen bir tarzda öldürdüler» anlamına gelir.

(15) El-Alusi, Ruh'ul Maani, Kahire, El-Muniriye Press, II, 179.

«Onu öldürmediler, onu haça gererek de öldürmediler, am: onlara öyle göründü.» (Nisâ. 157) âyetini tefsir eden, El-Alusî, Ebu Ali El-Cübarî'ye göre Yahudilerin başkanları bir adamı tuttular sonra onu öldürdüler ve kırk yılın ulaşamayacağı kadar yüksekçe bir yerde onu çarmıha gerdiler, der. Adamın derisi parçalandı. Sonra Yahudiler sıradan halk yanlış izlenim edinsin diye, «İsa'yı öldürdük» dediler. Çünkü İsa'nın içinde yaşadığı evi çevirmişler ama içinde onu bulamamışlardı. O zaman, sıradan Yahudînin İsa'nın gerçekliğine inanmasından korkmuşlardı. Bundan dolayı bu tuzağa başvurdular.»¹⁶

Müslüman müfessirlerin ortaya attıkları görüşleri bir araya getirerek şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Müslümanlar arasında İsa'nın diri olarak göğe çıkarıldığı konusunda icma varsa da, bu görüş Kur'ân tarafından açıklıkla desteklenmez. Çünkü Kur'ân'ın kullandığı kelimeler, aynı şekilde bir başka tarzda yorumlanmaya da müsaittir. Özellikle, 'rafaahu' kelimesi, mutlaka cismen yükseltilmeye delâlet etmez. «Onu yüceltti» anlamına veya «Allah'ın O'nu tabîi bir ölümle öldürmesiyle eşanlamda olabilecek olan «O'nu kendisine yükseltti» anlamına da gelebilir.

Kur'ân'ın bazı nedenlerle İsa'nın ölümü çevresindeki esrarı açıklamadığı tahmin edilebilir. (Burada 'esrar' terimini dinî anlamda değil, tamamıyla tarihî anlamında kullanıyoruz.) Ama Kur'ân, İsa'nın çarmıhta öldürüldüğünü veya üçüncü gün diriltildiğini kesinlikle ve açıklıkla reddeder. İsa'nın sonunu karşılayış biçimi ve yeniden doğuşu konusundaki İncil'in ifadeleri her halükârda tabîi değildir. İsa'nın vaadedilmiş Mesih olduğuna inanan havarilerinden çoğunun, Cennet'in yakın olduğu ve bunu İsa'nın var ede-

ceği düşüncesiyle bağlantılı bir bekleme anlayışının üstesinden gelemedikleri anlaşıyor. Ama İsa öldüğünde veya yok olduğunda yine bu bekleme duygusunu yenemezlerdi ve yeniden dirilişiyle onlara yeni bir hayat ve ruh veren İsa'yı gerçekten gördüklerini sanmışlardı.

İncil'de geçen ve Hz. İsa'nın söylediği rivayet edilen bazı ifadeler (eğer doğru kabul edilecek olursa) ya Melekutussemavatta kendini ilân edecek veya onun zuhurunu müjdeleyecek büyük bir olayın yakın olduğu duygusunu doğurmuş olmalıdır. Luka, «Ama size söylüyorum ki, burada duran bazıları var ki Tanrının hükümdarlığını görmeden önce ölümü tatmayacaklardır» der. (Luka, IX, 26 - 27) Ve yine, «Ve aynı zamanda, insanoğlunun beklemediğimiz bir anda gelişine, hazır olmalısınız.» (Luka, XII, 40). Hz. İsa'nın ölümü havarilerini bir boşluk duygusuyla doldurmuş olmalı. Bu boşluk çok süremezdi. Onlar boş durmamalı ve İsa'nın mesajını anlatmalıydılar; ama nasıl? Ruhlar meyustu. Onları harâkete geçirecek bir şey gerekiyordu ve bu Hz. İsa'nın varlığını hissettikleri bir görüş ve görüşler dizisinde ortaya çıkmıştı. Artık yeni bir ruhla doluydular.

Kur'ân, ne kadar iyi ve büyük olursa olsun bir kişinin ölümü veya bir kaç izleyicisinin önüne kısa bir süre için hayali bir zuhurunun tarihsel sürece müdahale edebileceğini veya onu değiştirebileceğini kabul etmez. Kişi tek başına, fikirleri ve eylemleri dışında tarihe pek etki edemez. Kur'ân tarihi, düşüncelerden ve kişilerden etkilenen ama, idealler uğruna sürekli bir mücadele sonunda meydana gelmeyen veya gökten şimşegin inişi gibi aniden oluveren bir biçim değişikliğini kabul etmeyen daimi bir süreç olarak görür. Bunu Kur'ân, peygamberin inkârcılara karşı verdiği savaşlarla ilgili olarak açıkça belirtir.

Peygamberin öldürölme ihtimaline değinen Kur'an şöyle der : «Muhammed ancak bir resöl (elçil)dür. Ondan önce de resölle geçmişti. O ölür veya öldürölürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen Allah'a hiç bir zarar veremez.» (Âl-i İmran, 144). Buradaki Allah'a zararın, Allah'ın yoluna zarar olduğı anlaşıyor. Kur'an şunu demek istiyor : İslâm'ın ölköleri peygamber yaşasa da ölse de her halükârda gerçekleştirilecektir. Çünkü peygamber, gerçeğın tüm kemâliyle fıskıracağı tohumları ekmiştir. Bu nedenle, Hz. İsa hayatında ne idiyse, neler yapmışsa; haravileri onun idealleri uğruna neler yapacaklarsa, tüm bunlar, tarihsel sürece çok daha fazla katkıda bulunacaktır. Ama ölü bir adamın çok kısa bir süre için hayalî zuhurunun tarihe etki edebileceğı veya onun akışını değıştirebileceğı akıllalmaz bir şeydir, çünkü kişı düşönceleri, eylemleri, iradesi ve mücadelesi dışında hiç bir şeydir. Ama bu soyut düşöncelerin, kişı veya kişilerin aracılığı olmadan tek başlarına tarihi sürökeleyebileceğı anlamına da gelmez. Kişı yine de ne düşöndüğünü, nasıl düşöndüğö ve düşöncelerini hayata nasıl aktardığı dışında, tarih açısından önemsizdir.

İşte bu nedendir ki Kur'an, Hz. İsa'nın tanrılığını reddeder, çünkü ilâhi varlık tarihte her zaman işbaşındadır. Ama Hz. İsa dünyaya belirli bir amaç için gelmiş ve onu yerine getirdikten sonra da geçip gitmiştir. Onun düşönceleri hareket etmektedir, dünya sürecini sürekli olarak da hareket ettirecektir. Ama bunda onun hiç bir özel ayrıcalığı yoktur. O da tüm insanlar gibi bir insandı; Kur'an, Hz. Muhammed örneğinde olduğı gibi, Hz. İsa hakkında da bu gerçeğı defalarca vurgulamaktadır. O'nu ilâhi ölçünün bir parçası yapmak, tarihe her an egemen olduğunu iddia etmekle özdeştir. Bu da hiç bir insan için mümkün değildir. Bu ayrıcalık yalnızca, insan kaderine biçim ve-

ren Yaratıcıya aittir. Tek bir an dahi insanlığı yaşamış olan bir varlık —ki İsa devamlı bunu yaşamıştır— sadece bu olgu dolayısıyla, tarihin akışını sonsuza kadar etkileyebilme ihtimalinden uzaktır. Ancak onu yaşatacak olan, içerdikleri gerçek oranında düşünceleri ve ortaya koyduğu örnektir. Şimdi Kur'ân'ın Hz. İsa'nın tanrılığı konusunda neler söylediğini görelim :

Bu konuda karşılaştığımız ilk âyet şöyle diyor : «Ey Kitap Ehlî! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir rahmettir. Allah'a ve peygamberine inanın ve "Üçtür" demeyin. Vazgeçin, bu hayrınızadır. Allah ancak bir tek tanrıdır, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Vekil olarak Allah yeter. Mesih de gözde melekler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük tasalarsa, bilsin ki, O hepsini huzuruna toplayacaktır.» (İsrâ, 171 - 172).

Bu parçanın önemi, Hz. İsa'yı küçümseyip onu reddeden Yahudilerle, O'nu tanrı mesabesine çıkaran Hıristiyanların aşırı tutumlarını reddederek, Hz. İsa ile Tanrı arasındaki en doğru ilişkiyi kurmasındadır.

Yukarıdaki âyette Hz. İsa «O'nun Meryem'e ulaştırdığı kelimesi idi» şeklindeki Kur'ânî ifadeyi, Hz. İsa'nın Allah'ın kelimesi olduğu şeklindeki Hıristiyanî anlayışla karıştırmamak gerekir. El-Alusî, Allah'ın kelimesi (Kur'ân, Çev.) nasıl insanlar için rehberse; «O'nun kelimesi» de insanlara Yolgösteren'le eşanlamdandır, diyor. El-Cübaî de bu ifadeyi aynı anlamda alıyor. El-Alusî'nin¹⁷ yaptığı bir

başka yoruma göre, «kelime» Melekler aracılığıyla Mer-yem'e, bir çocuk doğuracağı yolundaki güzel haberin bildirilmesi anlamına geliyor. Er-Razi'ye¹⁸ göre «kelime» burada emir (buyruk) anlamındadır. Çünkü Hz. İsa, annesinin, normal bir kadın gibi hamile kalması sonucu değil, Allah'ın emriyle meydana gelen Adem gibi, dünyaya gelmiştir. Mevlana Muhammed Ali'ye¹⁹ göre, 'kelime' burada, Kur'an'da kullanıldığı biçimiyle «haber»le özdeştir. Hz. İsa'ya haber denilmektedir, çünkü Allah'tan sevinçli bir haber olarak doğmuştur. Bir hadiste Peygamber (Muhammed)'in, İbrahim'in duâsının yerine gelmesi için geldiğini belirtmek amacıyla kendisinden 'atam İbrahim'in duâsı' biçiminde söz etmesi gibi.

Yukarıdaki pasajda 'rahmet' olarak çevrilen 'Ruh' kelimesiyle ilgili olarak El-Alusi,²⁰ Cübaî'nin şu görüşünü naklediyor: Hz. İsa'ya ruh (can veya tin) denilirdi, çünkü insanlar can ve ruhtan nasıl hayat alıyorsa, onunla aynı şekilde hayata bağlanıyorlardı. El-Alusi, ruh'un 'acıma'dan daha geniş bir anlama gelen 'rahmet' demek olduğunu, bunun nimet, şefkat ve babacan himayeyi de içine aldığı söylüyor. Bununla ilgili olarak da şu Kur'an âyetine atıfta bulunuyor: «Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir milletin, babaları veya oğulları veya kardeşleri veya akrabaları dahi olsa, Allah'a ve peygambere karşı gelenlere sevgi gösterdiklerini görmezsin. Allah imanı bunların kalplerine yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir.» (Mücadele, 22). Burada Kur'an, samimi müslümanların kalplerini kendinden bir ruh ile güçlendirdiğini söylüyor. Hz. İsa da bu anlamda Tanrının ruhuydu. Çünkü

(18) Er-Razi, a.g.e., III, 246, not : 652.

(19) Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., not : 652.

(20) El-Alusi, VI, 26.

Tanrı kötülükle mücadelede onu desteklemişti. El-Alusî, «ruh» kelimesinin iki muhtemel anlamını daha veriyor: Biri, Meryem'in çocuğu olacağı yolunda Allah'tan aldığı vahiy olabilir, öteki de sır anlamına gelebilir. Bu takdirde, Hz. İsa Tanrının sırlarından biridir demek olur.

Hz. İsa için kullanılan «Ruh» kelimesi konusunda Er-Razi'nin²¹ açıklaması şöyle: Bu kelime genellikle mutlak saflığı ve temizliği göstermek için kullanılır. Hz. İsa, anesl Meryem hiç bir erkekle cinsî ilişki kurmadan dünyaya geldiği için, Kur'ân Allah'ın ona verdiği yüksek rütbeyi anlatmak üzere «ruh» kelimesini kullanıyor. İkinci olarak İsa, ruhen çöküntüye uğramış bir toplumda hayatın fışkırmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Kur'ân Hz. İsa'ya Ruh diyor. Er-Razi, bu görüşünü desteklemek için şu âyeti getiriyor: **«İşte sana da buyruğumuzla bir Ruh (Kitap) vahyettik.»** (Şûrâ, 52).

Aynı kelimeyi ele alan Mevlana Muhammed Ali,²² «ruh» kelimesine 'ruh' anlamı verilse dahi, bu, İsa'yı insan olmanın ötesine götürmez, demektedir. Çünkü Adem için de **«Onu tamamladım ve O'na ruhumdan üfledim.»** (Hicr, 29) deniliyor. Kur'ân'a göre aslında her insana Allah'ın ruhundan üflenmiştir. **«Sonra onu tamamladı ve ona ruhundan üfledi ve sizlere kulaklar, gözler ve kalpler verdi.»** (Secde, 9).

Yukarıdaki müzakereden de anlaşıldığı üzere Kur'ân, Yahudilere karşı, Allah'ın büyük peygamberlerinden biri olarak, Hz. İsa'nın yüce mevkiini belirtmede nasıl titizlik gösteriyorsa, Hristiyanların üçleme doktrinini ve Hz. İsa'nın tanrılaştırılmasını veya Allah'ın oğlu mevkiine çıkarıl-

(21) Er-Razi, III, 346.

(22) Mevlana Muhammed Ali, not : 653.

masını da reddetme konusunda aynı titizliği göstermektedir. Kur'ân'da geçen «kelime» ve «ruh» gibi ifadeler Hıristiyan din adamları için çok farklı bir öneme sahiptir. Bütün bunların Hz. İsa'nın lehine söylenebileceğini belirttikten sonra, Kur'ân, melekler nasıl tanrının kulu olmakta tereddüt etmezlerse Hz. İsa'nın da Allah'ın kulu olmakta tereddüt etmeyeceğini açıklamaktadır. Er-Razi'ye göre,²³ bu âyetle meleklerden söz edilmesi şunu gösterir: Eğer Allah insan akli veya basiretiyle bilinmeyen bazı şeyleri Hz. İsa'ya anlatmışsa melekler de aynı şekilde başka birinin bilemeyeceği şeyleri bilebilir. Eğer Hz. İsa olağanüstü bazı güçlere sahipse, melekler de insan gücünün ötesindeki bir çok şeyi başarabilirler demektir. Ama eğer, bütün bunlara rağmen melekler kendi hesaplarına hiç bir güç veya bilgi sahibi olmaksızın Allah'ın mütevazî kulları ve araçları olarak kalıyorlarsa, Hz. İsa'nın da aynı düzeyde olması gerekir.

Kur'ân şu âyetle bu anlayışa değiniyor: «Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler and olsun ki, kâfir olmuşlardır. De ki "Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmeyi dilerse kim, O'na karşı koyabilir?" Göklerin, yerin ve arasındakilerin hükümrânlığı Allah'ındır. Dilediğini yaratır. Allah her şeye kâdirdir (gücü yeter).» (Mâide, 17).²⁴

(23) Er-Razi, III, 347.

(24) Bu âyeti açıklayan Mevlana Muhammed Ali şöyle der: «Bunun anlamı, İsa Mesih'in, annesinin ve yeryüzünde bulunan herkesin ölümü tattığıdır; Onun için İsa Mesih bir insandı, Tanrı değildi, eğer Tanrı olsaydı ölmezdi.» (Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., not : 677).

Er-Razi'ye göre bu âyetin önemi, İsa'ya, annevi ve diğer insanlarla, insan olmak bakımından aynı statüyü vermesindendir. (Er-Razi, a.g.e., III, 382 - 383).

Er-Razi,²⁵ bu âyetin tenasühe ve Allah'ın Hz. İsa'da tecellî ettiğine inananlara işaret ettiğini söyler. Hristiyanlar Hz. İsa Allah'ın oğludur derken, O'na Allah gibi inanmakla aynı duruma düşmektedirler, çünkü Allah'ın Hz. İsa'da tecessüm ettiğine inanmaktadırlar. Ama Kur'ân, İsa'nın tanrılığını reddetme konusunda oldukça ısrarlıdır ve bir insan olarak öteki insanlardan farklı olmadığını açıkça bildirir.

Aynı konu şu âyette yeniden gündeme gelir : «And olsun ki, "Allah, ancak Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. Oysa Mesih, "Ey İsrailoğulları, Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir. Zalimlerin yardımcısı yoktur" dedi. And olsun ki, "Allah üçten biridir" diyenler kâfir olmuştur. Oysa Tanrı ancak bir tek Tanrıdır. Dediklerinden vazgeçmezlerse and olsun onlardan inkâr edenlere elem verici bir azap dokunacaktır... Meryem oğlu Mesih, sadece peygamberdir, ondan önce de peygamberler geçmiştir. Onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi.» (Mâide : 72 - 75).

Er-Razi'ye göre,²⁶ bazı müfessirler, Kur'ân'ın Hristiyanlar arasındaki belirli bir grubun inancına işaret ettiği görüşündedirler : Bunlara göre Tanrı, İsa ve Meryem, birlikte Allah'ın üç kişisini oluştururlar. Skolastiklerin Hristiyanlardan aktardıklarına göre, Tanrının özü birdir, ancak, Baba, Oğul ve Ruh'u'l - Kudüs üçlüsünden oluşur, ama bütün bu üçler, bir disk biçiminde olan dalgalar saçan güneş gibi birdirler. Onlara göre Baba Öz, Oğul Kelime

(25) Er-Razi, III, 382.

(26) a.g.e., III, 434.

ve Ruhu'l - Kudüs de Hayat'tır. Daha sonra Tanrının sözü olan kelimenin, suyun şarap veya sütle karışması gibi İsa'nın bedenine karıştığına inanırlar.

Er-Razi'ye göre, «İsa ve annesinin yemek yedikleri» konusundaki Kur'ânî atıf, şu iki şeyden birini gösterir: İlkin, bir anneden doğan her kişi, icad edilmiş olarak kabul edilmelidir. İcad edilmiş olan bir varlık da yaratılmış ve ölümlü olmalıdır. İkinci olarak, eğer İsa ve Meryem yaşamak için yemeğe gereksinim duyuyorlarsa, kendileri dışında bir şeye gereksinim duyuyorlar demektir, oysa Tanrı kendinden başka bir şeye gereksinim duymaz ve kendi kendine yeterlidir.

Mevlana Muhammed Ali'ye göre, Kur'ân bu âyetlerde Hıristiyanların üçleme doktrinine değiniyor: «Meryem'in adı üçleme doktriniyle bağlantılı olarak hiç bir zaman söz-konusu edilmemiştir» diyor. «Ancak Hıristiyanlar, özellikle de Katolikler, Tanrının annesi olarak Meryem'e ilahî bir özellik yüklediklerinden dolayı, Kur'ân onu da Hz. İsa ile birlikte, bir fanî olarak anar.»²⁷

Şu âyetlerde Kur'ân, Hıristiyanların ibadet konusu olarak Meryem'i İsa ile birlikte anlatıyor: «Allah, "Ey Meryem oğlu İsa! Sen mi insanlara: 'Beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin' dedin?" demişti de, "Haşa, hak olmayan sözü söylemek bana yaraşmaz; eğer söylemişsem şüphesiz sen onu bilirsin, ben senin içinde olanı bilmem, doğrusu görülmeyeni bilen ancak sensin" demişti. "Ben onlara sadece, 'Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" diye bana emrettiğini söyledim. Aralarında bulunduğum müddetçe onlar hakkında şahiddim,

beni ıralarına aldığında onları Sen gözlüyordun. Sen her Şeye Őahidsin.» (Mâide, 116 - 117).

Mevlana Muhammed Ali'ye göre, Meryem'in burada tanrı olarak anılması Meryem'i Allah'ın kiŐilerinden biri olarak kabul eden üçlemeye değil, Roma Kilisesinde görüldüğü gibi, Meryemcilik'e işaret etmektedir.²⁸ Âyet aynı zamanda İsa'nın tabii bir ölümle öldüğünü de ispat ediyor.²⁹ Bununla birlikte öteki müfessirler, Hz. İsa'nın bu dünyadaki hayat süresini tamamlamasından sözettiği biçimindeki genel yorumu benimsiyorlar. Ama Mevlana Muhammed Ali'nin «ama sen beni öldürdüğünde, onlar üzerinde gözetleyiciydin» şeklindeki çevirisi, gramer bakımından doğrudur. 'Teveffa' kelimesi Arapça'da 'öldürmek' anlamına geliyor; bu durumda «teveffeyteni» ifadesi, «Sen beni öldürdün» anlamına gelecektir. Ama müfessirler genellikle, bu kelimenin Hz. İsa ile ilgili olarak Kur'an'da kullanılan başka bir anlamını benimserler. «Teveffa» aynı zamanda 'tamamlamak' anlamına da gelir. Bu bakımdan, bunlar, 'teveffeyteni' ifadesini, 'benim hayat süremi ta-

(28) Mevlana Muhammed Ali, «Hristiyanlarca Tanrı olarak kabul edilen Meryem'in bu şekilde anlatılmasından, bazı Hristiyan Kur'an münekkidleri, Kur'an'a göre, üçlemenin, Tanrı, İsa ve Meryem gibi üç şahıstan olduğu görüşünü çıkarırlar. Ama bu kesinlikle, yersiz bir sonuçtur» diye yazar. (Mevlana Muhammed Ali, a.g.e., Not : 751).

(29) Mevlana Muhammed Ali şöyle diyor : «Bu âyet, İsa'nın tabii bir biçimde öldüğü ve Şimdi gökte diri olmadığı konusunda inandırıcı bir delildir. Burada İsa, havarileri arasında kaldığı sürece, onların durumuna tanık olduğunu ve onların ilâhlık inancına sahip olduklarına raslanmadığını söylüyor. Bu ifadenin mantıki sonucu, bu batıl ilâhlık doktrininin, Hristiyanlık inancına, onun ölümünden sonra, «Sen beni öldürdün»den sonra sokulduğudur.» (a.g.e., not : 752).

mamladın' şeklinde çevirirler. İsa Mesih'in ölümüyle ilgili olarak Kur'ân'da geçen kelime ve ifadeler açıkça ortaya koymasa da, onlar Hz. İsa'nın göğe çıkarıldığına inandıkları için, bu çeviriyi tercih ederler. Öte yandan Kur'ân'ın kullandığı kelime ve ifadeler Hz. İsa'nın tabii bir ölümle öldüğünü açıklıkla ortaya koymasa da, Kur'ân'ın, müslüman müfessirlerin çoğunluğunun verdiği yorumdan çok, bu yana ağırlığını koyduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ama yine de Hz. İsa'nın ölümü veya göğe yükselmesi sorunu bir yana bırakılırsa, Kur'ân'ın tartışmasız terimlerle üzerinde ısrarla durduğu bir şey, İsa Mesih'in öteki insanlar gibi bir insan olduğu ve kendisinde ilahî bir şeyin olmadığıdır. Bir tarih felsefecisi açısından bu çok önemlidir, çünkü ilahî varlık ezelî bir varlıktır ve ezelî varlık tarihte yalnızca tüm zamana yayılmış bir ilerici tezahür yoluyla kendini gösterebilir. Eğer O, kendisini bir kere gösterecek olsaydı —ki Hz. İsa'nın Tanrılığı konusundaki Hıristiyanî iddia bunu açıkça ima etmektedir— o zaman tarih duracaktı, çünkü tarih ezelî varlığın tezahüründen başka bir şey değildir ve bu Ezelî Varlık zamanla tüketilemez. Hiç bir kişi, hatta en büyük peygamberler dahi, onun kişiliğinde Tanrının kendisini tükettiğini iddia edemez. Ama Hıristiyanların gerçek durumu işte budur.

Eğer Ezelî Varlığın aynı şekilde kendini nihai bir vahiy içinde ve onun aracılığıyla açıklayamayacağı söylenirse —ki müslümanlar bu durumdadırlar— buna verilecek cevap kişi ile onun getirdiği mesaj arasında muazzam bir farkın olduğudur. Kişi, eylemini, belirli bir dönemle sınırlayan fizikî kanunlara tabi olduğu halde, getirdiği mesaj çağları aşabilir. Eğer Shakespeare yüzyıllar sonra okunuyor ve beğeniliyorsa, çalışmalarının sanatsal değeri kalıcıysa, Kur'ân'ın insanlığa sunduğu ölümsüz gerçeklerin

manevî değeri kimbilir ne kadar büyüktür? Bir şiir parçasıyla, ilahî vahiy arasındaki bu benzetme mutlak anlamda alınmamalıdır, çünkü bu ikisinin nitelikleri birbirinden çok çok farklıdır. Ancak şu bir gerçektir ki, bir düşünce ve eylem sistemi, hayat gerçeklerini kapsamlı bir düşünce plânı içinde somutlaştırdığı ve bütünleştirdiği ölçüde, ölümsüzdür.

VI. BÖLÜM

KUR'ÂN'IN TARİH ANLAYIŞI ve BAZI ÇAĞDAŞ TARİH FELSEFELERİ

Kur'ân, bize, açıkça ortaya konmuş bir tarih felsefesi değil, tarih konusunda belirli bir takım kesin iddialar sunar. Bunlar olmadan Kur'ân'ın tarih konusundaki ifadelerini birbirleriyle ilişkilendirmek mümkün değildir. Çağdaş tarih felsefesine göre, tarih, tüm toplumların her dönemde tabi oldukları bir takım kendine has yasalarla yönetilir. Ama bu tartışmalı bir konu. Kimi yazarlar, bu tür yasaların varlığından kuşku duyuyorlar. Çünkü, «tarih yasaları» terimiyle iki dönemin, düzenli olarak ard arda gelişini anlıyorsak, bu tür tekrarlar insanlık tarihinde bulunmaktadır. Ama asıl sorun, ilişkileri, dönemlerin oluşumunu ve düzenliliklerin üzerinde geliştirdiği zemini belirleme yöntemiyle ilgilidir.¹ Kültürel evrim yasaları, her kültürün evrimi

(1) Raymond Aron, Introduction to the Philosophy of History, Londra, 1961, s. 238 - 239.

için geçerli yasalar var olup olmadığı sorunu konusunda, tarihçilerce veya onların çoğunluğunca pratikte bu tür bir yasa kabul edilmemektedir. Raymond Aron,² karşılaştırdıkları dönüşümün parçalarını sınırlandırdıkları için sosyologları eleştirmektedir, eleştirisinin gerekçesi de sınırlamanın özel bir seçme biçimi olduğudur. Ancak seçme, sosyoloğun değişken çıkarlarına bağlıdır. Bu gerçek, aynen tarih filozofları için de geçerlidir, çünkü tarih felsefesi yazan kişi, insanlık tarihini çeşitli kesimlere ayırmak, bunları birbirleriyle karşılaştırmak zorundadır. Bu bölümlenme ve karşılaştırma işi, tabii olarak onun bireysel bakış açısıyla çıkarlarına bağlı olacaktır. Örneğin Lambrecht ulusal birlikler, Spengler ise kültürel birlikler üzerinde durmuştur. Toynbee de kültürel birlikleri görür, ama «onun sarıh inceleme alanları, Spengler'ininkin aynısı değildir...» Tarihçilere göre, kültürler arasındaki benzerliklerle, bunlardan her birinin kaynağı farklılık gösterir. O takdirde de, bu bireysellik ve düzenli evrim sentezi biyolojik bir metafiziğe varmaktadır. Spengler'de olduğu gibi, Lambrecht'teki örneksel aşamalar, biyolojik sürecin çeşitli dönemlerine tekabül etmektedir. Bunun yanında iki çaba farklıdır, çünkü Lambrecht her tarihsel dönemi kişisel psikolojiden, kolektif psikolojiye kadar uzanan **egemen** bir psikolojiyle tanımlar. Spengler ise aksine, bir hayal karışımı, vicdani bir nüfuz ve aynı zamanda aşamaların paralelliğini ve tarihin orijinallitesini ortaya koyan ayırımcı karşılaştırmayla uğraşmaktadır. Bu eş zamanlı yapılara sokulan keyfi öğeye değinmeye gerek var mı?..³

Buradan, her tarih felsefesinin mutlaka filozofun değişken çıkarına bağlı olduğu ve bu tabiat felsefesindeki

(2) A.g.e., s. 241.

(3) A.g.e., s. 241-242.

düzenlik ve benzerliliklerin, hiç bir şekilde, fizik ve mantıkta olduğu gibi evrensel ve esaslı yasalar oluşturmaları anlaşılabacaktır. Toynbee ve Spengler'in, toplumların gelişimi ve çöküşü konusunda yazdıklarının çoğu olsa olsa toplumun izlemesi beklenen yolun göstergeleri olarak ele alınabilir. Ama genellikle salt belirtiler olan bunların ardında, bireysel ve toplumsal yönleriyle insan tabiatından kaynaklanan çok daha esaslı nedenler vardır. Kur'ân kendi tarih anlayışını, insanın tarihteki bireysel ve toplumsal niteliğinin bu belirtileri üzerine kurmaktadır. O, ne toplumların evrimini izler ne de bunların geçirdikleri değişik aşamaları sınırlar. Hatta kültürel gelişme ve çöküntünün kendine özgü yasalarını dahi vermez, ama toplumsal açıdan insan tabiatının belirli sabit olgularına değinir. Ve bozuk toplumun çöküşüyle sonuçlanan, insanî amaçlarla insanî amellerin kaynaklarının bozulmasına neden olan ah-lâkî ve toplumsal faktörler üzerinde önemle durur.

Bazı çağdaş tarih felsefecilerinin mümkün olduğu kadar kısa bir eleştirel incelemesini yapmak ve aradaki farkı göstermek bakımından, Kur'ânî tarih kavramıyla karşılaştırmak yerinde olacaktır. Bu amaçla Toynbee, Spengler ve Karl Marx'ı seçiyoruz, bunların tarih görüşleri üzerine, Kur'ânî tarih anlayışı ışığında kısa açıklamalar yapacağız.

Toynbee

Toynbee, tarih felsefesi konusundaki anlayışını aşağıdaki parçada özetliyor :

«Gelişme formülümüz şöyledir : Bir meydan okuma başarılı bir tepki doğurur, bu tepki yepyeni bir meydan okuma doğurur, ondan tekrar bir tepki doğar... Ve bunun

da inhitat (çözülme) olur; çözülme için formülümüz de şöyledir: Bir meydan okuma başarılı bir tepki doğurur, o başka bir girişim doğurur, başarısızlıkla sonuçlanır vs... Sonunda çözülme olur. «Bozgun -düzeltme sürecinin te-kerrürü, herhangi bir meydan okumaya tepki gösterecek olan bir başarısızlığın hazır olduğu çözülme -sürecinin biçimidir.» Daha sonra, «tepkinin başarısızlığı, temelin kaybolması ve disiplinin gevşemesini içeren bir geri çekilmeyle sonuçlanır; ancak çöküntü ne tümdür ne de son, çünkü onun tehlike ve utancı önderliğin gizli güçlerini ve itaatkârlığın gizli alışkanlıklarını işbaşına çağırır. Herhangi bir sırada, herhangi bir anda, bir subay, geçici olarak, kaçakların kaçışını denetlemeyi ve saflarını düzeltmeyi başaracaktır, sarsılmış ordu bir kez daha düşmanla yüzyüze gelecektir... Ve bir süre için savaşın kaderi değiştirilebilirmiş gibi görünecektir. Ama bu diriltici umutların kısa sürede aldatıcı oldukları anlaşılabilecektir, çünkü önderlerin ikinci bir girişimde daha iyi bir başarı için umutlarını bağladıkları moral'in düzelməsi, yalancı cesarettten başka bir şey değildir... Kendilerini bir kez daha ateşin altında bulmalarının şokuyla durumları daha da kötüleşmiştir ve sonuç da, öncekilerden çok daha ciddi bir başka çöküntüdür.»⁴

Toynbee'nin feslefesinin temel esaslarından biri de yaratıcı önderliğin oynadığı roldür. «Herhangi bir toplumda, yaratıcı şahsiyetler her zaman azınlıktadırlar ve dahinin sıradan insanlar üzerindeki eylemi, rütbe ve saflar arasında taklit anlayışını doğuran bir tür toplumsal eğitim yoluyla işler. Böylelikle, yaratıcı olmayan çoğunluk, kendi insiyatifini kullanacağı yerde, yaratıcı azınlığın önderliğini

(4) Arnold Toynbee, A Study of History, Londra, 1956, VI, 281 - 282.

basit bir şekild taklit etmek suretiyle bir çok şeyi başarabilir.»⁵

Gelişmekte olan bir toplumla, çözölmekte olan toplum arasındaki farka değinen Toynbee, bu ikisi arasındaki farkın, yaratıcılıkla, yaratıcılığın olmayışı arasındaki fark olmadığını belirtir. «Toplumsal inhitatın belirtileriyle toplumsal bölünmelerin nedenlerinden birisinin, yaratıcı olmakla önderliği elde edebilme erdemine sahip azınlığın dejenerasyonu olduğı bir gerçek olmakla birlikte, proleteryanın ayrılmasının dahi, yaratıcı şahsiyetlerin önderliğinde gerçekleştirildiğini görüyoruz. Böylelikle, toplumsal gelişmeden, toplumsal çözölmeye dönüşöme, bireylerin ruhlarındaki yaratıcı parıltının dışlanması veya yaratıcı önderliğin yaratıcı olmayana dönüşümü eşlik etmemiştir. Yaratıcı şahsiyetler devamlı olarak çıkmaktadırlar... Olup biten, onların kendilerini toplumda yeni bir konumda işlerini yapmaya zorlanmış bulduklarıdır.»⁶

Toynbee'ye göre, gelişmekte olan bir uygarlıkta yaratıcı önderliğin rolü, meydan okumaya karşı muzafferane bir karşılık veren bir Fatih'in rolünü oynamaktadır. Ama batan bir uygarlıkta, aynı yaratıcıdan, karşılık veremeyen bir toplumu kurtarmaya gelen bir kurtarıcının rolünü oynaması istenir. Çünkü meydan okuma, yaratıcılığın yitirmiş ve yalnızca egemenliğe batmış bir azınlığı mağlûp etmiştir.»⁷

Çökmekte olan bir uygarlığın proleteryasından çıkan bu kurtarıcılar, toplumlarını kurtarmak için dört alternatif benimseyebilirler.⁸ Bunlardan ilki, çok uzak bir geçmişe

(5) A.g.e., VI, 175 - 176.

(6) A.g.e., VI, 176.

(7) A.g.e., VI, 177.

(8) A.g.e., VI, 178.

siğınmak isteyen «arkaistlerdir» (eskizamancılar). İkinci tip kurtarıcılar, geleceğin hayali bir tasvirini yapan ve toplumunu bu muhayyel geleceğe doğru yönlendirerek, bugünkü durumundan kurtarmak isteyen «gelecekçilerdir.» Üçüncü tip kurtarıcı ise uzlete çekilerek hal (şimdiki zaman) den kaçanlardır. Dördüncü tip kurtarıcı ise, insanda tanrının tecelli etmesi gibi, tecelli yolunu izler. Burada Toynbee'nin, dört İncil Yazarının çizdiği İsa Mesih tasavvurunu zihninde tuttuğu anlaşıyor.

Son tahlilde kılıca başvuran kurtarıcının hayal kırıklığına uğrayacağını açıklar. Toynbee, İncil'in şu sözünü şaşmaz bir hayat yasası olarak ortaya koyar : «Kılıca sarılanların tümü yine kılıçla yok olacaklardır.» Ve kılıca sarılanın nihaî zafere olan inancının ancak bir aldatmaca olacağını ilâve eder.⁹

«Şiddetçi, hem şiddetini düşünüp hem de daimi olarak ondan yararlanamaz. Karma* yasasından bu kadar kolay kurtulmak mümkün değildir. Kılıç sahibi kurtarıcı, kumlar üzerine bir ev kurabilir, ama kayalar üstüne asla... Kılıçla kurtuluşu elde etme girişimlerinin bu nihaî başarısızlığı, yalnızca şiir, mîit ve efsanede açıklanmamıştır; tarihte de gösterilmiştir. Kılıca başvurmuş olan babaların adaletsizliği, üçüncü, dördüncü kuşaklardaki çocukları üzerinde gözlenmektedir.»¹⁰

Toynbee'nin tarih felsefesinin başlıca esasları bunlar. Şurası açıktır ki, Toynbee uygarlıkların yükseliş ve çöküş süreçlerinde ortaya çıkan belirli tarihsel olgulara

(9) A.g.e.

(*) KARMA : Budizm'de kişinin, bu dünyada yaptığı amellerinin, öte dünyadaki kaderini belirleyeceği inancı...

(10) A.g.e., VI, 180 - 181.

değınmekle birlikte, uygarlıkların yükseliş ve çöküş nedenleri ile bu süreçleri hangi faktörlerin denetlediğı olgusu üzerinde kesin bir açıklama getirmez. Örneğın şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır : çatışmayı kim ve ne amaçla ortaya çıkarır? Toynbee, buna, «çatışmayı, İnsanları kendi olgunluklarına ve kendisine daha da yakınlaştırmak için Tanrı çıkarmaktadır, böylece tarih, kaynağı ve amacı olan Tanrıdan hareket etmektedir.» diye cevap verir.¹¹

Böylece bize Erlgena aracılığıyla yeni Platonculuktan Hıristiyan düşüncesine geçen bir anlayışın kendine özgü yeni bir anlatımını veren Toynbee, kendisi de farkında olduğu gibi, tüm düşünce sisteminde radikal bir değişim yapmaktadır. Din artık toplumsal etki karşısında insani bir tepki sayılamaz. Onun ana amacı artık, uygarlıkların ölümüne taziyeye edemediğı gibi, doğuşuna da yardımcı olamaz. Din uygarlık terimiyle anlatılamaz. Aksine uygarlıklar, kendileri din ortaya çıkarmak için vardırırlar.¹² Dahası dinle uygarlık ilişkisine bu şekilde bir bakış, dinin yaratmak istediğı olgunluğun bireyin toplum içindeki olgunluğu olduğu önemli gerçeğini görmemezlikten gelmektedir. Birey ve toplum birbirlerinin gelişmesi için gereklidirler. Bu nedenle ikisinin de önemini kabul etmektedir. Uygarlık, derinliğine ve genişliğine bağılı olarak dinin öğretilerinden yararlanmasına karşın, din doğrudan bir uygarlık yaratmak üzerine yoğunlaşmaz. Dinlerin uygarlıkları doğurabilmelerine ve doğurmuş olmalarına karşın, uygarlık dine elzem değildir. Bu da, uygarlığın, dinin birinci amacı olmadığını gösteriyor. Dini, uygarlık sürecinin bir sonucu ola-

(11) Albert Hourani, A Vision of History, Beyrut, 1961, s. 21.

(12) A.g.e.

rak izah etmek tüm din gerçeğini görmemezlikten gelmektir. Hatta, uygarlıkların dinsel olmadıkları unutulmamalıdır. Bunlar bir tür ahlâkî yükselme doğurabilirler, ancak bu yükselme dinin doğurmak istediği manevî yükselmeden oldukça farklı olmalıdır. Yunanlılarla Romalıların belirli bir ideal tip ve kültür sahibi olduklarını ve tarihlerinde görece kısa sürelerde bu ideale yaklaştıklarını ve mükemmel nitelikte şahsiyetler çıkardıklarını kimse inkâr edemez, ancak onların ortaya koydukları insan tipinin, Musa, Davud ve Süleyman dönemindeki Yahudilerle, İsa Mesih dönemindeki Hristiyanlar, St. Paul ve Hristiyanlığın ilk önderleriyle veya İslâm peygamberinin dönemindeki müslümanlarla ve onlardan hemen sonra gelenlerle çok az ortak yanları vardır. Yunanlıların ve Romalıların kendilerine özgü ahlâkları olduğu inkâr edilemez, ancak bu ahlâkın, bir Hz. Musa, İsa Mesih veya Hz. Muhammed'in önündeki ideal insan olgunluğunun ahlâkıyla herhangi bir ilişkisi yoktur.

Bir an için Toynbee'nin etki - tepki kuramını kabul edecek olsak, yine de kuram uygarlıkların yükselme döneminde kendilerine sunulan etkilere başarılı tepkiler verebildiklerini; çözülme döneminde aynı uygarlığın bu etkilere tepki gösteremediğini açıklamaz. Toynbee, belirli bir uygarlığın tepkileri başarılı biçimde karşılamasını sağlayan ve uygarlıkların üzerine oturduğu inançlar ve kurumlar açısından, buna bir açıklama getirmez. Yalnızca, farklı uygarlıkların gelişmelerinin farklı aşamalarında etkilere nasıl tepki gösterdiklerini belirtmek için tarihsel olguları aktarır. «Uygarlığı harekete geçiren yaratıcı uygarlıktır. Ve bu yaratıcı uygarlık her zaman azınlıktadır» biçimindeki Toynbee'nin tezini açıklamak oldukça zor. Ancak yine de yaratıcı önderliğin yalnızca bir tarihsel tesadüf mü, yoksa

toplumun kendi üyelerinin kafasına sokmaya çalıştığı belirli sosyo - ahlâkî değerlerin bir sonucu mu olduğu sorunu ve insanların hayata karşı tutumları ve nihaî kaderleri konusundaki inançlarının, toplumsal yaratıcılıkla bir ilişkisi olup olmadığını açıklamıyor. Aynı şekilde, Toynbee'nin 'Başat Azınlık' diye nitelediği şey de; yaratıcılığın kaybolması da açıklamayı gerektiriyor. Burada Kur'ân'ın tarih anlayışının çok daha sağlam temellere oturmuş olduğunu görüyoruz. Uzun süre iktidarı ellerinde bulundurmuş olan ve hayatın her türlü konfor ve nimetleriyle, yönettiği kişilerin zahirî saygısıyla çevrilmiş bulunan Başat Azınlığın manevî dengesini yitirdiği anlaşıyor. Ona güç ve iktidarı veren, hayata bakışı ve ahlâkî değerleri, ince ve algılanmaz bir değişimden geçer. Kendi gururu, ihtirası ve zevkine hemen cevap veren şeylere çok daha değer vermeye, kendi kaderini biçimlendirecek olan uzak, ama daha gerçek çıkarlara yukardan bakmaya başlar. Buyruğundakilerin zahirî saygısı, halkın gerçek iyi niyetinden çok daha memnun edicidir. Gide gide, gerçek aşkını yitirir. Çünkü kendi ruhu batılla bozulmuştur. Hatalarını ve eksikliklerini hesap edemez, etmek istemez de. Başkalarının, yolunu düzeltme veya hem kendi gerçek çıkarlarına hem de çoğunluğun çıkarına uygun olmayan girişimlerini engelleme çabaları karşısında öfkeli.

İşte Başat Azınlığın yaratıcılığını yavaş yavaş yitirmesinin sorumlusu bu zihni tavidir. Çünkü, bir toplumda yaratıcılık, toplumsal varlığın maddi gereklerine karşı manevî şeyleri yeğleyen, hayata karşı kesin bir tutumun varlığına bağlıdır. Öteki insanlara karşı tavırlarında yalnızca kendisine saygı duyan kişi, yaratıcılıktan uzaktır. Çünkü dikkati, yaratıcı yeteneklerinin en iyi biçimde kullanılmasına adanacağı yerde, toplumsal bir onay kazanmaya adan-

miştir. Yaratıcı insan, çabalarının ahlâkî, dinî veya sanatsal değeri konusunda kalben mutmaindir, bu nedenle kendini toplumun ölçülerine ayarlama gibi bir anlayıştan kurtarır. İşte, Kur'an, Mâide, 27'de yaratıcılığın bu yönüne değiniyor ve «Allah, öteki insanların kınamasından çekinmeyen bir millet (gerçek müslümanlar) meydana getirecektir» deniyor. Yani müslüman, toplumun anlayışına bakmaksızın, kendi doğru, hak bildiğini yapan kişidir.

Toynbee'nin, toplumun iyiliğine şu veya bu biçimde katkıda bulunması, kişinin birlikte yaşadığı insanlara hizmet için elinden geleni yapması, «kendini düşünen» olmaktan çok, «başkalarını düşünen» olması ve çökmekte olan toplumun zirvesinde bulunan çıkarıcı ve yağmacı insan tipinin tam aksi bir tip olması için, yaratıcılık insanın yetenek ve istekliliğine katkıda bulunur, demesi üzerinde de önemle durmak gerekir. Bütün insanlar hayatlarını garanti edip yaratıcılıklarını muhafaza ettikleri sürece, herhangi bir maddî ödüle karşı kalbi tatminlerini tercih ederler. Bu nedenle, insanlarda ne tür inançların ve ahlâkî değer ölçülerinin insan yaratıcılığını zayıflattığı anlatılmadıkça, yalnızca yaratıcı yeteneğin kaybolması açısından bir açıklama gerçek bir açıklama olamaz. Bu açıdan, Kur'ânî tarih anlayışı çağdaş tarih felsefelerinden üstündür, çünkü Kur'an, peygamberlerin, gönderilmiş oldukları toplumun ileri gelenleriyle uğraşmalarının anlatıldığı kıssalarda bütün bu hususlara değinmiştir. Örneğin, Nuh'la ileri gelenlerin arasında geçen konuşmada; Nuh onların itirazlarına şöyle cevap verir: «Ben size "Allah'ın hazineleri yanımdadır" demiyorum; gaybı (görülmeyi) de bilmem, melek olduğumu da iddia etmiyorum, küçük gördüklerinize Allah iyilik vermeyecektir, diyemem, içlerinde olanı Allah daha iyi bilir. Yoksa zalimlerden olurum.» (Hud, 13).

Bu parça, Nuh ve muhaliflerinin görelî bakış açılarını ve değer ölçülerini gösteriyor. Nuh'un tavrı, mesajının gerçekliğinde imanla bütünleşmiş bir tevazu iken, muhalifleri olağanüstü iddiaları olmayan bir dinî öndere inanmaktadırlar. Mesajın içeriğine bakmak yerine, peygamberi, yoksullukları dolayısıyla küçümsedikleri taraftarlarının toplumsal durumları açısından değerlendirmektedirler. Kendilerine göre toplumun aşağı mevkilerini oluşturanlara Tanrının nimetlerini lütfetmeyeceğini sanmaktadırlar. Nuh ise, «Tanrının nimetleri, belli bir sınıfın veya toplumun tekelinde değildir, insanları toplumsal statüleriyle değil, inançları ve amelleriyle değerlendirmek gerekir» der. Bu da gösteriyor ki, Nuh ve taraftarları, ahlâkî ölçüleri, yaratıcılığı ortaya çıkaramayacak olan muhaliflerinin ahlâkî değerlerinden farklı bir değerler bütününün etkisi altındadırlar.

Aynı husus Peygamber Şuayb'la toplumu arasındaki mücadelede ortaya konmuştur. Kur'ân olayı anlatırken, Şuayb peygamberin halkına yaptığı ve onlara görelî manevî tavırları ve hayatın sorunları konusunda ışık tutan konuşmasından kısa bir bölüm aktarır. «Ey milletim, ölçüyü ve tartıyı tamamı tamamına yapın, insanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. İnanıyorsanız, Allah'ın geri bıraktığı helâl kâr sizin için daha hayırlıdır... "Ey Şuayb, babalarımızın tap-tığını bırakmamızı emreden veya mallarımızı dilediğimiz gibi kullanmamızı men eden senin namazın mıdır?" dediler. "Ey halkım, Rabbinden benim bir belgem olduğu ve bana güzel bir rızık verildiği halde, O'na karşı gelebilir miyim? Size yasak ettiğim şeylerde aykırı hareket etmek istemem, gücümün yettiği kadar ıslah etmekten başka bir dileğim yoktur. Başarım ancak Allah'tandır, O'na güvendim, O'na yöneldim." dedi.» (Hud, 85 - 88).

Bu parça, Şuayb peygamberin içinden çıktığı toplumun yaratıcılığını zayıflatan faktörlere ışık tutuyor. Bunlar ahlâken bozuktular ve birbirlerinin aleyhine kazançlarda bulunuyorlardı. Yapıcı işler yapacakları yerde, yeryüzünde bozgunculuğu yaygınlaştırıyorlardı. İş ilişkisinde bulundukları kişilere haklarını verdikten sonra kendilerine kalana razı değillerdi. Daha fazla kazanalım diye, hakkından daha az vermek istiyorlardı. Mülkiyet anlayışları sakattı. Mülkiyeti elde bulundurmamakla, mülkiyet haklarını kullanmanın toplumsal refah mülahazalarıyla bağlı bulunduğuna inanmazlardı. Nihayet, Tanrı ve hesap düşüncesine sahip değillerdi. Bu da onların kanunsuz ve disiplinsiz olmalarına yol açmıştı. Yaratıcılık, halkın manevî tavırlarıyla ahlâkî değer ölçülerine bağlı bulunduğu için, Kur'an'ın yaratıcılığı doğuran faktörler konusunda söylenecek çok şeyi olması açıktır. Oysa Toynbee, hangi ahlâkî niteliklerle manevî tutumların halkı yaratıcı kıldığı veya yaratıcılığın yok olmasıyla sonuçlandığını anlatmaksızın yaratıcılığın varlığından ve yokluğundan söz ediyor.

Toynbee'nin çökmekte olan bir toplumda müstakbel kurtarıcı tiplerinin tasnifi beklenenin dışındadır. Arkaist diye nitelediği kurtarıcılar, ona göre, toplumu bugünün gerçeklerini görmeksizin uzak bir geçmişe doğru geri götürmeye çalışan kişiler değildirlere. Böylesi bir saf dirilticilik hiç bir toplumda tasavvur edilemez. Eğer bu geçmiş ahlâk ve akıl açısından daha iyi bir temele oturmuş toplumun yeniden oluşumuna öğeler getiriyorsa, geçmişten ilham almak arkaizm değildir. Tarihsel sürecin niteliğini az da olsa kavramış olan bir önder geçmişin tümüyle diriltilebileceğini tasavvur edemez. Rus devrimcileri, en geniş anlamda dahi, arkaistlerle aynı kefeye konamazlar, ama Komünist devrimden sonra kurdukları tarım sistemi, geç-

mlşln yeniden inşa edilmiş ilkelerini içerir, çünkü Rus tarımı çarlık dönemlerinde dahi ortaklaşacı eğilimlere sahipti. Siyasal açıdan da komünist sistemin ayrıntılarında ve işleyiş tarzında Çarlıktan farklı olduğu inkâr edilemese de Rus Komünist diktatörlüğü, Çarlık dönemlerinde halkın tabi olduğu monarşik sistem geleneğini sürdürmektedir.

Toynbee'nin, «kılıca sarılan kurtarıcı yenilgiye mahkûmdur» gibi yetersiz ifadesi, tüm tarihî gerçekleri inkâr etmektedir. İncil'den aldığı 'kılıca başvuranlar, yine kılıçla yok olacaklardır' sözü, İsa'nın 'benim yeryüzüne barış getirdiğimi sanmayınız, ben barış getirmek için değil, kılıç getirmek için geldim.» (Matta, X, 34) sözünü hesaba katmıyor. Bununla birlikte İsa'nın idealleri uğruna fizikî güç kullanmamış olması ve başka bir takım nedenlerle Hristiyan kafasının tarihte güç kullanmanın çok fazla bir başarı elde edemediği biçiminde Toynbee'nin ifade ettiği anlayış lehinde önyargı sahibi olduğu doğrudur. Maamafih, bu tez oldukça tartışmalıdır. Kılıç tarihin akışını çokça değiştirmiştir, özellikle idealler uğruna kullanıldığı zaman. Gelecekteki bir tarihte, bir kılıç adamının ortaya çıkardığı değişimlerin, bir başkasınca yapılamayabileceği ve yapılmamış olması gerçeğinin bir anlamı olamaz. Çünkü tarih hiç bir zaman statik değildir. İnsanın toplumsal hayatında, kılıç olsun veya olmasın, değişiklikler olmaktadır ve olacaktır. Ama hangi yollarla ortaya çıkarsa çıksın, hiç bir değişme geçmişte başarılanların tümünü silecek kadar güçlü değildir. Hayatta topyekün ve nihaî bir devrim olamaz. Tarihsel devrimlerin en büyükleri dahi bir çok şeyi değiştiremez. Geçmişin değerlerini bir ölçüde muhafaza

eder. Bütün büyük düşüncelerin kaderini kılıç belirlemiştir. Fiziksel güç, yaratıcı düşünceler uğruna adandığı takdirde, tarihsel değişimin en büyük aracıdır ve bu değişimler hiç bir müstakbel devrimin silemeyeceği kalıcı sonuçlar doğururlar. Toynbee'nin, Allah'ın tecellisi «Kurtarıcı»yı yüceltmesi Hıristiyanlığı savunmaktan başka bir şey değildir. Çünkü İsa Mesih, ideolojisini savunmak için dahi olsa, güç kullanmayı istememiştir. Toynbee'nin görmezlikten geldiği husus, İsa'nın güç kullanmaktan kaçınmasının, çağının şartlarının bir gereği olduğuydu. Çok daha uygun şartlarda, Filistin'de Romalılara karşı bir direniş hareketini de başlatabilirdi.

Oswald Spengler

Oswald Spengler'in tarih felsefesine ilişkin olarak yaptığı en önemli açıklama şudur : «Gerçek tarih kaderle yüklü, yasalardan bağımsızdır. İnsan, geleceği tahmin edebilir (gerçekten onun gizliliklerine derinlemesine nüfûz edebilen belirli bir içbakış vardır) ancak onu keşfedemez. Bu yüzden insanın, bütün bir hayatı okuyabilmesini veya bir dönemin tasvirinden tüm insanların kavrayabilmesini ve hiç bir hususi çaba veya "sistem" olmaksızın böyle yapmasını sağlayan yetenek her türlü "sebe" ve "sonuç"-tan uzaktır.»¹⁴ Spengler, daha sonra, «kader düşüncesi, tüm tarihin dünya tasavvuruna egemendir, nesnelerin varoluş biçimi olan ve şeylerin, özelliklerin ve ilişkilerin iyi

(14) Oswald Spengler, *The Decline of the West*, çev., C. F. Atkinson, Londra, 1954, s. 118.

ayrıştırılmış, iyi tanımlanmış bir bütün olduğu anlayışını yok eden nedensellik ise anlayış biçiminde, anlayışın öteki kişisi olan tabiat dünyaya egemen olur ve ona nüfûz eder.»¹⁵

Spengler bu iki pasajda, tarih konusunda temel bir gerçeği, yani, kader düşüncesinin tarihe egemen olduğunu ifade ediyor. Ancak biz, nedenselliğin işleyişini, Spengler'in yaptığı ölçüde tarihten çıkarmayacağız. Tarihte nedensel faktörler işlemektedir. Özellikle ahlâki davranış alanında, sebep sonuç zinciri çok daha etkindir. Bununla birlikte bizim kaydettiğimiz husus, insan davranışı alanında nedensellik yasasının belirli bir davranış biçiminin sonuçları, kendi kendini ıslah veya düzeltmeyle düzeltilemeyecek veya yenilmesi mümkün olmayacak kadar, kesin ve geri çevrilemez olmadığıdır. Kur'an bu olguyu şu âyetlerde vurguluyor: «Bir toplum kendi durumunu değiştirmedikçe, Allah da onların durumunu değiştirmez.» (Ra'd, 11); ve «İyilikler kötülükleri giderir.» (Hud, 14). İlk âyet determinizm (gerekircilik) anlayışını reddediyor ve insanın özgür iradesi üzerinde önemle duruyor. İnsanın, amansız nedensellik yasasının mahkûmu olmadığını ilân ediyor. Kur'an, insan davranışı alanında nedenselliğin var olduğunu ve belirli sonuçların belirli davranışlardan doğduğunu inkâr etmiyor. Öte yandan her davranışın muhtemel bir sonucu da vardır. Ama insanda, peşinden azim ve sebat geldiği takdirde, önceki davranışının sonuçlarını yok edebilecek yeni bir eylem yapma gücü de vardır. Sebep - sonuç zinciri, ardından yeni eylem dizileri gelen yeni kararlarla tersine çevrilebilir. Yukarıdaki ikinci âyetin

gösterdiğine göre, Kur'ân, toplumsal ve ahlâkî davranış alanlarında insanî eylemlerin sonuçlarının, önceki davranışlarının sonuçlarını iptal edecek veya yok edecek zıt davranışlarla ortadan kaldırılabileceği veya hükümsüz kılınabileceği görüşündedir. Böylece, insan ahlâkiyatı alanında nedensellik yasası o kadar kesin bir mekanik yasa olmamaktadır. Bu nedenle, nedenselliğe olan inancına rağmen, İslâm, Spengler'in «kader düşüncesinde, ruh, dünyevî arzusunu, ışığa çıkma arzusunu, görevini tamamlamak ve gerçekleştirmek için açığa vurur.»¹⁶ Şurası kesinlikle bir gerçektir ki, bir ulus bir görevi ve çağırısı olduğuna inanır ya da başka deyişle kaderine inanırsa, nedensellik yasasını yıkıp geçebilir ve ona mahkûm olacağı yerde, bu yasayı kendi amaçlarının gerçekleştirilmesi için bir araç ve yola çevirerek, kendi görevinin istek ve gereklerine tabi kılabilir.

Bununla birlikte, Spengler'in kader düşüncesinin bir yönü vardır ki, Kur'ân'ın hayat anlayışı bununla uyuşmaz. Spengler «her kültür mutlaka kendi kader düşüncesine sahip olmalıdır» diye yazar. «Gerçekte bu sonuç, her büyük kültür, tek bir ve tekil olarak oluşturulmuş (einzigartig) ruhun gerçekleştirilmesi ve biçiminden başka bir şey olmadığı anlayışında zımnen ifade edilmektedir. Ve bir insan kümesine duyulanı, bir başkası duyamaz. (Çünkü her birinin hayatı, kendine mahsus düşüncenin bir ifadesidir).»¹⁷

Şimdi eğer, her kültür tek ve tekil olarak oluşturulmuş bir ruhu gerçekleştirirse; bu, birbirinden farklı kül-

(16) A.g.e., s. 118.

(17) A.g.e., s. 129.

türlerdeki düzenlilikleri ve benzerlikleri ortaya çıkarmak için yapılan herhangi bir girişimin başarısızlığa mahkûm olduğu ve tarihte karşı karşıya geldiğimiz değişik kültür birimlerinin gelişimi ve çöküşünü anlatmak amacıyla hiç bir ilkenin formüle edilemeyeceği anlamına gelecektir. Bu düşünce tarzına daha da esaslı bir şekilde, «insanların birliğini ve insanlar arasında ortak bir ruhun varlığını inkâr gerekçesiyle» itiraz edilebilir, çünkü tekil olarak oluşturulmuş belirli bir kültüre ait olan her bireyin ruhu, insan eylemlerini ortak psikolojik saiklerden açıklama girişimine meydan okumaya mahkûmdur. Ama yine de insanî eylemlerin kaynağı, ait oldukları çağ, dönem, kültür ve uygarlığa bakmaksızın tüm insanlar için aynıdır. Tüm insan kitlesi arasında ortak bir ruh vardır. Kur'ân, bunu şu âyette açıklıkla anlatıyor: «Ey insanlar sizi tek bir varlıktan yaratan, Rabbinize karşı görevinizi yapınız.» (Nisâ, 1).

Bu düşünüş biçimi Spengler'i sonunda her türlü gerçeğin mutlak izafi olduğunu söylemeye götürür. Spengler şöyle yazar: «Özel bir insanla ilişkili olarak, gerçekler gerçektir. Bu yüzden benim felsefem (klasik, Hint veya bir başkasından farklı olarak) yalnızca Batı ruhunu ifade eder ve yansıtır ve bu ruhun, kendi dünya anlayışı, pratik ve etki alanları ancak şu andaki uygarlaşmış aşamasında belirlenebilir.»¹⁸

Buradan, Spengler'in Hristiyan, İslâm ve Hint kültürleri üzerine yazdıklarının pek bir geçerliliği olmadığı görülüyor. Batılı olmayan bir kültüre veya Batı kültürünün değişik bir aşamasına ait olan bir başka kişi de pekâlâ

(18) A.g.e., s. 46.

Hıristiyan, İslâm ve Hint kültürlerini tamamiyle farklı bir açıdan görebilir ve ulaşabileceği sonuçların eş geçerliliğini iddia edebilir. Bu nedenle tarihsel sürecin işleme biçimine ilişkin herhangi bir anlaşma ölçüsü için zemin kalmaz.

Spengler'in tezinin en ilginç yanı, uygarlıkla kültür arasında yaptığı ayırmadır. «Her kültür kendi uygarlığına sahiptir» diye yazar; «Uygarlık, kültürün kaçınılmaz kaderidir... Uygarlıklar, gelişmiş bir insan türünün ulaşabileceği en dış ve yapay durumlardır. Bunlar oluşan şeyin yerine geçen oluşmakta olan, hayatı izleyen ölüm, yayılmayı izleyen hareketsizlik, toprak anayı izleyen aydın çağ ve taşlaşan dünya kentleri, Dorik ve Gotik çağlarının ruhsal çocukluğu gibi bir sonuçturlar. Bunlar değiştirilmez bir sondurlar, ama içten bir ihtiyaçla tekrar tekrar onlara varılır. Böylece, ilk kez Romalıları, Yunanlıların varisleri olarak anlayabiliyoruz ve son klasik çağının en derin sırlarına ışık tutulmuş oluyor. Romalıların büyük bir gelişmenin öncüleri değil de kapatıcısı oldukları olgusunun —sadece boş sözlerle tartışılabilir— anlamı başka ne olabilir ki? Ruhsuz, felsefesiz, sanattan yoksun, vahşet derecesinde klanlarına bağlı, somut başarılarla amansızca yönelik Yunan kültürü ile yokluk arasında dururlar... Tek bir kelimayle, Yunan ruhu - Romalı zihniyeti, bu antitez kültür ile uygarlık arasındaki farktır. Ve bu yalnızca klasik çağ için geçerli değildir. Tekrar tekrar bu kararlı tip, bu tümüyle metafizik - dışı insan ortaya çıkıyor ve herhangi bir "son" çağın zihni ve maddi kaderi bu tipin elinde oluyor.»¹⁹

Kültürün yok olarak yerini uygarlığın aldığı bu son-

dönemin özelliklerini anlatırken, Kur'ân'ın tarih anlayışıyla da uyum içinde olan bazı önemli açıklamalar yapar : «Her uygarlığın iki temel düşüncesi, tarihin tümüyle yeni bir biçim sorununu getirirler, bugün büyüklüğü hakkında en ufak bir fikre sahip olmadan içinde yaşadığımız sorun. Bir dünya yerine, geniş bölgelerin bütün hayatını toplayan ve gerisini kurutan bir **kent**, bir **nokta**. Toprakta doğan ve büyüyen gerçek insan yerine, kaypak yığınlar şeklinde birbirine dengesizce bağlı olan, yeni bir çeşit göçebe vardır : Parazit şehirli - geleneksiz, bütünüyle kesin, dinsiz, zeki, verimsiz, köylüyü küçümseyen. Son'a, inorganik olana doğru büyük bir adımdır bu... Florence, Nuremberg, Salamanca, Bruges ve Prag gibi kültür kentleri taşra kentleri olmuşlar ve dünya - kentlerine karşı kaybedilmiş bir savaş vermişlerdir. Dünya - kenti, "yuva" yerine kozmopolitik; geleneğe saygı yerine soğuk gerçekçilik, eski kafalılık yerine bilimsel dinsizlik, devlet yerine "Toplum", güç kazanılmış hak yerine tabii hak demektir.»²⁰

Kur'ân, kültür ve uygarlıklardan Spengler gibi söz etmese de, uygarlık döneminin kendine özgü nitelikleri, Kur'ân'ın çökmekte olan toplumları tasvirinde aşağı yukarı görülebilir. Örneğin, Spengler, «Uygarlık döneminde dünya - kenti, kültür kasabalarının yerini alır ve bu kentte, evsiz, geleneksiz ve dinsiz yeni bir göçebe türü ortaya çıkar» derken, büyük kentlerin hayatını karakterize eden, lezzetçi hayat tipini anlatıyor. İnsanlar değerlerini ve geleneklerini yitirirler, çünkü zevk peşinde olmak hayatlarının biricik amacı haline gelmiştir ve bu nedenle dinden uzaklaşma, dini duyguların her türlü tezahüründen bir çeşit korku ve onlara karşı bir şüphecilik başgösterir;

çünkü dinî bilinç insanda var olduğu sürece, ona istediği gibi davranma özgürlüğü vermez. Din beraberinde kendi kendine yüklenen sınırlamalar ve zorunlulukları da getirir, ancak özgür ve kolay yaşamak isteyenler bu tür sınırlama ve zorunlulukları düşünmek dahi istemezler. «Yasaları ve düzenlemeleri olmayan bir toplum yoktur. Ve belirli sınırlamalar olmaksızın toplumsal hayat mümkün değildir» diyerek tezimize itiraz edenler olabilir. Doğru, ancak, unutulmamalıdır ki bir nokta var : Birey vicdanının iç rızasına hükmetmeyen ve ondan hiç bir sempatik karşılık alamayan devlet tarafından konan düzenlemeler ne etkin ne de yararlıdır. Yasalar iyi ya da kötü, yapıcı veya yıkıcı olabilirler, ama dinî bilinçten kaynaklanan yasaların kökleri ruhun derinliklerinde olduğu için kesinlikle etkilidirler. Spengler'in kozmo - polit kent - sakinine atfettiği öteki iki nitelik, yani onun zekiliği ve verimliliği aynı kaynaktan gelmektedir. O, sırrını saklayan ve güvenilmez olmaya zorlanmıştır. Çünkü onun lezzetçi hayat tarzı, onu her türlü hile ve tuzağa başvurmaya zorlamaktadır. O verimli olmak zorundadır. Çünkü onun hayat tarzı, onu iktisadileştirmektedir. İnsanlara iyilik etmek istese, bu, başkalarının mutluluğundan ziyade kendi zevklerinin tatmini için kullanılabileceği zamanını, enerjisini veya parasını vermesini gerektirecektir. Böylelikle, Kur'an'ın «İtraf» diye belirlediği niteliğe, yani kolaylık ve konfor sevgisi ve hayattan mümkün olan en büyük hazzı elde etme arzusunun gelmiş bulunuyoruz. Dünya kenti sakini hakkında Spengler'in söylediği her şey mütrifin, (yani kolaylığı, rahatı ve hazlarını sevenler)'in mahkûm edildiği tüm âyetlerde Kur'an tarafından veciz biçimde anlatılmıştır.

Kentlerin kırsal bölgelerden çok daha verimli olduğu bir gerçek. çünkü sanat, endüstri ve eğitim orada boy at-

maktadır. Bununla birlikte çökmekte olan bir toplumda, bu yaratıcılık tersine işlemekte ve daha fazla fesadın ortaya çıkmasına yaramaktadır. Eğitim, sadece, kazanç getirici bir işi elde etme aracı haline gelmektedir. Geniş kültürlü insan yetiştirilmesine yaramamaktadır. Endüstri lüks mallar üretimine ayarlanır ve sanat, yaratılışın güzelliğine karşı teslimiyet ve saygı duyguları doğuracağı yerde, nefsanî duyguları uyandırır. Bu bakımdan, çöküş halindeki bir toplumda kent hayatının yaratıcılığı bütünüyle yalardır.

Spengler kültür ve sanat konularındaki şu açıklamalarıyla bu tezi desteklemektedir: «Jimnastik ve turnuva kültüre; spor ise uygarlığa aittir. Yunan stadyumu ile Roma sirki arasındaki gerçek ayırım bu. Sanat bızatihî spor olur. ("sanat için sanat" ifadesi de buradan).»²¹

Sporla, turnuva arasındaki teknik ayırım ne olursa olsun, bir tür fizikî egzersiz gerektiren tüm oyunlara iki türlü bakılabilir. İlkin, bunlar esas olarak insanların fizikî güçlerinin sağlamlaştırılmasına yöneliktir ve sporcularla, seyircilere verebileceği zevk olsa olsa tesadüfidir. İkinci bakış yolu ise, bunların ana amacının zevk vermek, haz uyandırmak olduğu; bunlardan sağlanan fizikî güçle zorluklara katlanma yeteneğinin artırılmasının, olsa olsa tesadüfi veya ikincil öneme sahip bir mesele olduğudur. Oyunlara ve spora karşı bu ikinci tavır, çökme sürecine girmiş olan bir toplumun hayatını ortaya seren bir tür gizli lezzetçiliktir. Kur'ân'ın itraf diye nitelediği şeyin aynısı.

Spengler'e göre, her kültürün son aşaması —uygarlık aşaması— yayılmacı ve emperyalist bir arzu ile kendini gösterir :

Spengler, «burada öne sürüyorum ki, Mısır, Roma, Çin ve Hint İmparatorlukları gibi yüzlerce ve binlerce yıl yaşamalarını sürdürebilen taşlaştırılmış örnekleri, ölü vücutlar, şekilsiz ve ruhsuz insan kalabalıkları, büyük bir tarihten kalma artıklar olan **Emperyalizm**, sonun tipik bir sembolü olarak alınmalıdır. Emperyalizm, saflığı bozulmuş uygarlıktır. Bu olgusal biçimde, Batının kaderi kesin biçimde kurulmuştur. Kültür adamının enerjisi içe doğru, uygarlık adamınıninki ise dışa doğru yöneliktir... Yayılma eğilimi, dünya -kenti aşamasının son insanlığını kavrayan, hizmete zorlayan ve ister istemez bilinçli veya bilinçsiz tüketen bir felâket, şeytanca ve sonsuz bir şeydir. Hayat imkânları etkileme sürecidir ve üstün zekâlı insan için, yalnızca yayılan imkânlar vardır.»²²

Spengler, yayılcılıkla emperyalizmi birbirinden ayıramıyor. Her yayılcılık mutlaka emperyalist nitelikli değildir. Dışa açılmak güçlü kültürün özünde vardır. Yayılmayan kültür daralmak ve solmak zorundadır. Emperyalizm dahi başlangıç aşamalarında çöküş belirtmez. Ancak, fetihlerinin meyvelerini toplama noktasına ulaştığı zaman, çöküşe doğru yönelir ve bu aşamada başlıca endişesi kazançlarını korumaktır. Ancak, bu kendini koruma arzusu, en son sınırlara ulaştığını ve geçerliliğini yitirdiğini de gösterir. Spengler emperyalizm katıksız uygarlıktır ve «Batının kaderi şimdi dönüşü, imkânsız bu olguda yatmaktadır»²³ derken, Batı Emperyalizminin doyum noktasına eriştiği Avrupa Tarihinin bir döneminden söz etmektedir. Batı Avrupa'nın belli başlı ülkeleri arasında yalnızca Almanya tatmin olamadı ve yayılma için bir kapı bulamadı. Bununla birlikte, kültürel yayılcılıkla emperyalizm, amaç-

(22) A.g.e., s. 36 - 37.

(23) A.g.e.

larına ulaşmak için, tek araç olarak savaş ve şiddetten yararlanılır, oysa kültürel yayılmacılık daha çok değer sisteminin propagandasına dayanır ve bu tür propaganda şiddete varan savaş ve güçlerli doğuracak olursa, bundan çekinmez. Dahası, kültür düşüncelere dayanır, emperyalizm kaba güce. Bu bakımdan tüm yayılma savaşları emperyalist amaçlı değildir. Bu, özellikle, bir değerler bütününü koruma ve savunmayı üstlenen savaşlar için doğrudur, çünkü, yaşayan ve güçlü düşüncenin temsilcilerine karşı ilk kez fiziki güç kullananlar, dalma güçlü bir düşünce sisteminden yoksun olan kişi ve uluslardır. Sonrakiler, başlangıçta kendilerini savunmak için, güç kullanırlar ancak savaş bir kez başladı mı, bitirmek kaçınılmaz olur.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Suriye ve İran'ın fethine varan savaşlarla, Fransız Devriminin şafağını izleyen savaşlar, tamamıyla ideolojiktirler. Bu savaşlarda güç, ilk plânda, ideolojik grup tarafından tamamıyla savunma tedbiri olarak kullanılmıştır, çünkü karşı taraf saldırıya geçme noktasına gelmiştir.

Karl Marx

Kur'ânî tarih anlayışıyla Marksist anlayış arasındaki temel fark, Marksist anlayışın, tarihi kendi mantığı ile belirlenmiş olarak saymasıdır. Marx'a göre tarih, irade ve akıl da dahil yalnızca insanın kararlarıyla gerçekleştirilebilen çeşitli ihtimallere açık değildir. Öte yandan tarihsel gelişim sürecine egemen olan bir iç mantık vardır. Marksist anlayışta insanlar, tümünden olmasa da, çoğunlukla sınıf çıkarlarıyla yönetildiklerinden dolayı, insanın kararları seçme ve özgür iradeyle oluşmaz. Bu

nedenle, belli başlı kararlar —toplumun hayatını ilgilendirenler— onların sınıf bilinçlerinin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Bu, Hegel tarafından, «akıl yeteneği» biçiminde ifade edilen düşüncenin aynısıdır. Gerçekten bilinçsizlik alanı —kör ihtiraslar alanı— insan işlerinde başat güçtür demek moda olmuştur. İnsan tabiatındaki irrasyonel öge, rasyonel ögeyi tamamıyla gölgede bırakır. Kur'ân bu teoriyi kabul etmez, çünkü o insanların sahtecilere ve aldaticılara karşı «gerçek çıkarlarını» algılayabileceğine inanır. İnsanların kendi çıkarları olduğunu ve bunların kısmen hayatlarını yönettiğini inkâr etmez, ancak, aynı zamanda insanların, özellikle derin idrak ve yüce ahlâk sahibi kişilerin, çıkarlarına baskın çıkabileceklerine inanır. «Kulları arasında Allah'tan yalnızca, ilim sahipleri korkar.» (Fâtır, 28). İşte ulusların ve insanlığın kaderi, idrak ve bilgi bahşedilmiş olan, kendi «gerçek» çıkarlarını ve öteki insanların çıkarlarını kavrayabilen, Allah'tan korkan bu insanların elleriyle biçimlendirilmektedir ve tarih için hayat' önem taşıyan kararlar bunların kararlarıdır.

Bu da doğrudan Marx'ın ortaya attığı proleterya anlayışının, yeni gelecekte tarihin akışını proleterya çoğunluğunun belirleyeceği, tarihte daha önce meydana gelmiş tüm hareketlerin azınlık hareketleri olduğu ve Komünist dünya düzenini ilân edecek olan bu son hareketin çoğunluk hareketi olacağı anlayışının reddine varmaktadır. Bu konuda Kur'ân'ın anlayışı, Toynbee'nin yaratıcı azınlık anlayışına yaklaşır; çünkü herhangi bir hareketin önderliğini —Komünist egemenliğindeki proleterya hareketi de olsa— ancak bir amaç sahibi ve düşünen insanlar azınlığı biçimlendirebilir. Halkın büyük çoğunluğu, sadece azınlığın verdiği emri yerine getirir.

Kur'ân Marksist tarih felsefesinde gizli bulunan Mesih

anlayışına da karşı çıkar. Bu Mesih anlayışına değinen Karl Lowith şöyle der : «İşte bu nedenle bir şans eseri olarak değil, proleterya ve burjuvazi düşman kampları arasındaki "son" çatışma, Yahudi ve Hristiyanların tarihin son döneminde Mesih ile Mesih'e karşı olanlar arasındaki nihaî savaş inançlarına; proleteryanın görevi seçilmiş halkın tarihsel görevine tekabül eder; en çok aşağılanmış sınıfın fedakârane ve evrensel işlevi, Haç'ın dinî biçiminde idrak edilir ve zorunluluk alanının özgürlük alanına nihaî dönüşümü olan Diriliş, **Civitas Terrena'nın Civitas Dei'ye dönüşümüne** ve **Komünist Manifestosunda** ortaya konan tüm tarih süreci anlamlı bir nihaî amaca doğru ilâhî ilerleme biçiminde yorumlanan Yahudi Hristiyan tarih yorumunun genel çerçevesine tekabül eder. Tarihsel maddecilik, gizli de olsa, toplumsal ekonomi açısından mutlaka bir gerçekleşme ve kurtuluş tarihidir.»²⁴

Önceden belirlenmiş bir amacın gerçekleştirilmesine varan tarihsel sürecin kaçınılmazlığı düşüncesinin Kur'ân'dan karşılığı yoktur. «Dinini bütün dinlerden üstün kılmak üzere, peygamberini doğruluk rehberi Kur'ân ve hak din ile gönderen O'dur.» (Fetih, 28) âyetinde Kur'ân'ın İslâm peygamberine zafer vaadettiği bir gerçektir. Ancak burada vaadedilen zafer, İslâm'ın Arabistan'daki müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlara karşı zaferi olduğu açıktır ve bu söz peygamberin hayatı süresince gerçekleştirilmiştir. Bazı müfessirler bu vaadi, İslâm'ın tüm dünyaya karşı genel bir zaferi biçiminde daha geniş bir anlamda yorumluyorlarsa da; âyetin bağlamı bu yoruma izin vermemektedir. Ama yine de Kur'ân, inkârcılara iman ve doğruluk yoluna sarıldıkları takdirde, Allah'ın onları güçlü

(24) Karl Lowith, *Meaning in History*, Chicago, 1958, s. 44 - 45.

bir duruma getireceği» teminatını verir. «Allah içinizden inanıp, salih amel işleyenlere onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir.» (Nur, 55). Ama burada verilen güvence şartsız değildir, çünkü bu, sadece (insanlara) iyilik yapanlara vaadedilmiştir. Eğer müslümanlar Kur'ân'ın ortaya koyduğu şartları yerine getiremiyorlarsa, Kur'ân'ın vaadettiği güç ve yetkiyi de koruyamayabilirler. Bununla birlikte, Kur'ân, İslâm risaletinin tarih boyunca canlılığını yitirmeyeceği güvencesini de içermektedir. Eğer müslümanlardan bir grup veya kuşak, İslâma karşı olan görevlerini yerine getiremezlerse, Allah, amaçlarına daha fazla sadık yeni bir müslüman grubu ortaya çıkaracaktır. «Ey inananlar, aranızda kim dininden dönerse, bilsin ki, Allah, sevdiği ve onların da onu sevdiği, inananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihad eden, yerenin yermesinden çekinmeyen bir toplum getirir.» (Mâide, 54). Yani İslâm için savaş, tarihin her döneminde sürecektir. Bundan dolayı tarih süreci İslâmın başarısını garanti etmez. Kur'ân İslâm'ın zaferini başka temeller üzerine garanti eder : «De ki, "Hak geldi, batıl yok oldu." Batıl yok olmaya mahkûmdur.» (İsra, 81). Hak olan İslâm, batıla karşı muzaffer olmaya mahkûmdur. Bu nedenle, zorunluluğun, çoğunlukla insanın ahlâkî tabiatıyla yönetilen tarihsel süreci etkilemeye mahkûm olması dışında, İslâmın zaferi tarihsel değil, ahlâkî bir zorunluluktur. İnsan tabiatı ahlâkî olduğu için, insanın düşünme ve yaşama gerçeğine aşık olması dolayısıyla, İslâm dünyasındaki güçlere karşı egemen olmaya mahkûmdur. İslâm insanın ahlâkî tabiatının bu gerçeğini en üst derecede yerine getiren tek hayat sistemidir. Ve insana verilmiş bulunan ahlâkî ve tabîî arzularla öylesine

iyi ve tam bir uyum içindedir ki, bu nedenle Kur'ân onu fıtrat dini olarak nitelemiştir. «Hakka yönelerek kendini Allah'ın insanlara yaratılışta verdiği dine ver. Zira Allah'ın yaratılışında bir değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur.» (Rum, 30).

Burada Marksizmle İslâm arasında temel bir farka değineceğiz : Marksizme göre insan fıtratı sabit ve her zaman için aynı olan bir şey değildir. Marksist kurama göre insan, içinde yaşadığı, hareket ettiği ve çalıştığı sosyal sistemin bir ürünüdür.

Marksist iddiaya göre, Komünizmde insan tabiatı öylesine bir dönüşüm geçirecektir ki, insanın tüm bencilce eğilimleri tamamiyle bertaraf edilecektir. Onlara göre insanlar ihtiraslı, kıskanç ve iktidar aşıkıdırlar; ama bu nitelikler insan fıtratında var olduğu için değil, mevcut toplumsal sistem insanlarda bu nitelikleri yarattığı için böyledirler. Gerçekte ise, insan fıtratında böyle kalıcı şeyler yoktur. «İnsan fıtratı» denen şey, insan zihnini çevreleyen sosyo-ekonomik sistemin bir yansımasıdır, sadece.

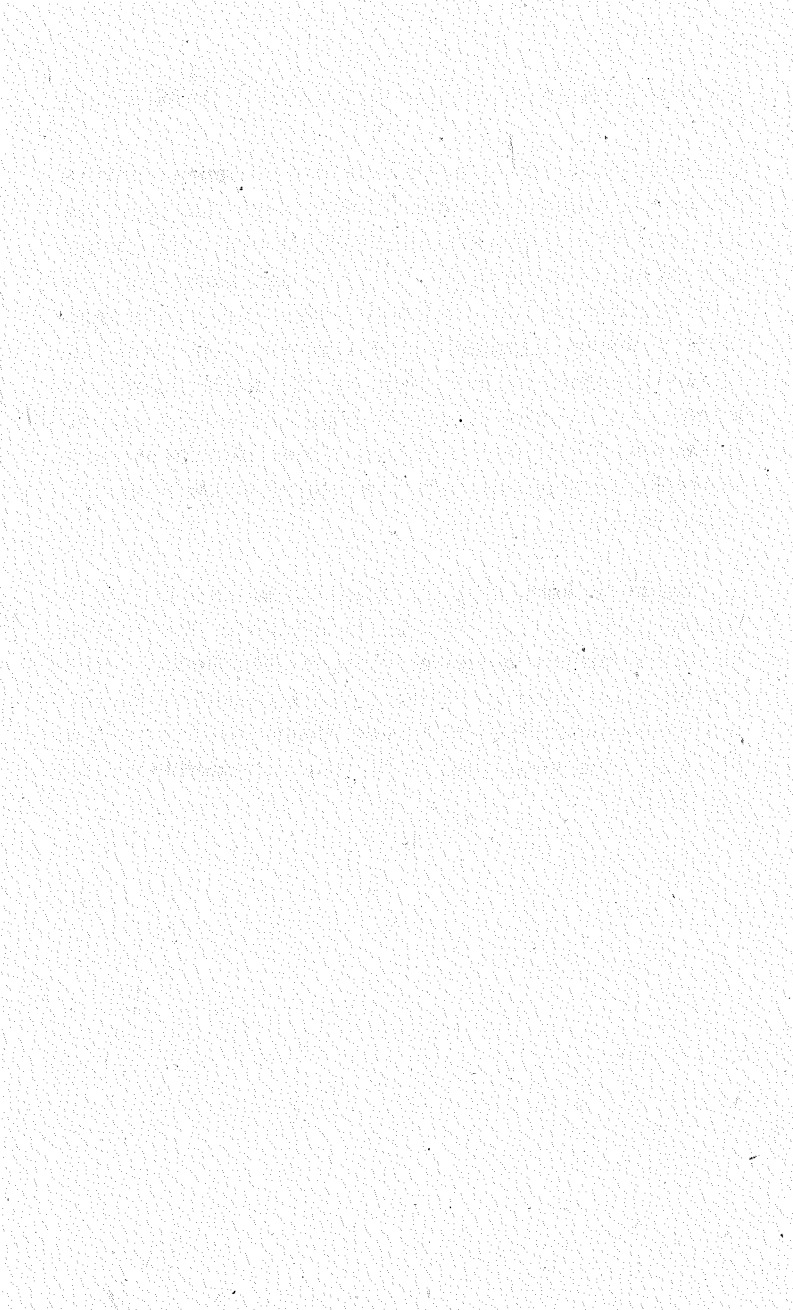
Tarihsel olgular, Marksist insan fıtratı anlayışını yalanlamaktadır. Unutulmuş çağlardan bu yana insanlar oldukça değişik siyasal ve ekonomik sistemler altında yaşamışlardır. Monarşiler, oligarşiler, değişik tip demokrasiler ve değişik diktatörlükler olagelmıştır. İnsanlar kölelik ve serflik temeline dayalı ekonomik sistemlerden geçmişler, değişik biçimlerdeki feodalizmin yükseliş ve çöküşüne tanık olmuşlardır. Hayatlarını kapitalist ve sosyalist ekonomiler altında geçirmişlerdir. Bütün bu sosyo-politik şartlarda davranışları ortalama bir benzerlik göstermiştir, çünkü birbirleriyle savaşmışlar, güç ve iktidar mevkiileri için rekabet etmişler, birbirlerini sevmişler veya nef-

ret etmişler, bencillik niteliklerini sergiledikleri gibi fedakârlıklarını da sergilemişlerdir. Hem doğru hem de bozguncu amaçlar için işbirliği yapmışlardır. Nefsin kötülüklerine, nefsi arzulara meyletmişlerdir. Kah bir gerçekçi olmuşlar, kah idealizmin zirvesine tırmanmışlardır. İnsan fıtratının bu benzerliği tarihin tüm dönemlerinde ve yukarıda sözü edilen siyasal ve ekonomik sistemler altında gözlenebilir. Eğer insanlar, her toplumsal değişimle birlikte kendi iç fıtratlarını da değiştirebiliselerdi, tarih tamamıyla anlaşılmaz hale gelirdi. İnsan fıtratında iyiliğin de kötülüğün de olduğu inkâr edilemez; öğretim, ikna, kişisel örnek ve sağlıklı sosyo-politik sistemler yaratmak suretiyle, insandaki iyilik ortaya çıkarılabilir, ondan maksimum derecede yararlanılabilir. Ancak ihtiras, kıskançlık, iktidar ve nefsi arzular isteğinin kendilerini bir daha ortaya çıkarmayacağı, bir reformcu veya devrimcinin yapamayacağı kadar büyük bir iddiadır. Hiç bir sosyal, siyasal veya ekonomik reform, insandaki şeytanî güçlerin nüketmesi (yeniden ortaya çıkması) ihtimalini ortadan kaldıramaz. Bunları denetim altında tutmak, devamlı bir gözetleyiciliği ve insan fıtratındaki kötü güçlere karşı sürekli bir savaşı gerektirir. Bu, hiç bir sosyo-ekonomik yapının unutamayacağı ve unutmaması gerektiği, tarihin değişmez gerçeğidir. İnsanda iyiliğin, kötülüğe ağır bastığı bir gerçektir, ancak iyiliğin baskı altında kalmaması ve kötülüğün denetimsiz biçimde hükmetmemesini sağlamak için özel ve sürekli çabalar gereklidir.

Kur'an'ın tarih anlayışı insan tabiatının derinlemesine anlaşılması üzerine kurulmuştur, oysa Marksizm, insan tabiatı sorununu «tarihsel süreçle pek az ilgilidir» diye dışlamaktadır. Bu nedenle, Kur'an sayfalarında sunulan tarih görüşü hayatın gerçekleriyle çok daha uyum içindedir.

Kur'ân tarihsel sürece egemen olduğu söylenen herhangi bir kurallar bütünü getirmez. Sadece insan tabiatının belirli özelliklerinin, kendilerini çökmekte olan tüm toplumların tarihinde gösterdiklerini, öte yandan insan tabiatının ötek özelliklerinin de kendilerini geliştirmekte olan toplumların tarihinde sergilediklerini gösterir. Aynı zamanda Kur'ân, peygamberlerin ağızıyla, ne tür ahlâkî öğretilerin, inançların ve sosyo-ekonomik değerlerin —tabiî yasalarla karışmış biçimde— toplumsal çöküş sürecini durdurabileceğini ve toplumu maddî ve manevî iktidara ulaştıracağını anlatır.

Bütün bu konuları daha önceki bölümlerde ele aldığımızdan dolayı, tekrar üzerinde durmayacağız. Kur'ân bize, büyük bir tarihsel gerçekler dizisiyle desteklenen, bütünsel bir tarih felsefesi sunmaz, ancak insanların hayatlarını toplumsal açıdan etkiledikleri ölçüde, halkların kaderini yapan veya yıkan insan tabiatının gerçeklerine bir bakış getirir.

BİBLİYOGRAFYA

- Albert Hourani, A Vision of History, Londra, 1961.
- Arnold Toynbee, A Study of History, Londra, 1956 - 61.
- El-Alusi, Ehihab al-Din al-Sayyid al-Baghdadi, Ruh al-Ma'anî, Kahire, H. 1353.
- Encyclopaedia of Religion and Ethics (1959 baskısı).
- İbn Kesir, Tefsir, Kahire, 1376/1956.
- Karl Lowth, Meaning in History, Chicago, 1958.
- Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, Kahire, H. 1354.
- Muhammed Ali, The Holy Qur'an, (İngilizce meal) Lahore, 1951.
- Oswald Spengler, The Decline of the West, C. F. Atkinson çevirisi, Londra, 1954.
- Raymond Aron, Introduction to the Philosophy of History, Londra, 1961.
- Er-Razi, Fahrüddin, Mefatih'ül Gayb, Kahire, H. 1308.
- Salo Wittmayer Bason, A Social and Religious History of the Jews, New York, 1952.
- Seyyid Süleyman Nedvi, Ard el Kur'ân, vol. I, Azamgah, 1955.
- Eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Feth'ül Kadir, Kahire, H. 1349 - 1350.
- Es-Suyutî, Celâleddin, El-Durrel Menzûr fî tefsir bil Ma'sur, Kahire, H. 1314.

İ N D E K S

— A —

İbbasiler : 179.
 Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem : 131.
 Abd-üş Şems : 91.
 Abir : 91.
 Ad : 78 - 83, 90.
 Ahd : 14.
 Ahdi Cedid : 68, 70, 71, 73, 178.
 Ahri Atik : 85, 95, 99, 103, 104, 108, 109, 119, 127, 135, 144.
 Ali (Hz.) : 166, 178.
 Ali, Mevlana Muhammed : 30, 31, 148, 155, 167, 169, 170, 173, 176, 179, 184, 185, 188, 189.
 Allah (c.c.) :
 -ın yasası : 21.
 -ın emri : 137.
 -in cezaları : 45.
 -in hükmü : 163.
 -in yolu : 161.
 -in yardımı : 49.
 -in nimeti : 47, 48.
 Amalıklar : 79, 124, 125.
 Arnıl : 15.
 Amile : 92.
 Ammaniler : 144.
 Amoniye : 144.
 Anmar : 92.
 Arabistan : 11, 217.
 -milleleri : 67, 73.
 Araplar : 48, 81, 91, 99, 148,

152.
 Arap dili : 130.
 Arapların tarihi : 75.
 Arkaistler : 198, 204.
 Ariha : 139.
 Ashab : 68.
 Aştarut : 144.
 Ata : 160.
 Atkinson : 71.
 Aus :
 Aron Reymond : 193, 194.
 Arz : 24.
 Azd : 92.
 Asaris : 92.

— B —

Babil : 79, 179.
 Ba' illiler : 143, 145.
 Babil kralları : 167.
 Batara : 39.
 Baston Solo Wittemayer : 69, 171.
 Batı medeniyeti : 205.
 -ruhu : 209.
 Beni Kureyza : 148, 155, 160.
 Beni Nadir : 148, 155, 160.
 Beni Kaynuka : 160.
 Burjuvazi : 220.
 Baal : 84, 85.
 Bruges : 211.

— C —

Calut : 49, 136, 137, 139.
 Caleb : 124.
 Cebbar, Kadı Abdül : 54, 127.
 Cedhem
 Cezem : 92.

Cennet : 150, 180.
 Cehennem : 56.
 Cihad : 51, 65, 75.
 Cism : 134.
 Cübeyr, Said : 6, 124, 168, 169.
 Carchomis : 81.
 Civitas Terrena : 217.
 Civitas Dei : 217.
 — Ç —
 Çin : 214.
 — D —
 Dahhak : 124.
 Danyal : 66.
 Davud (a.s.) : 92, 137, 138, 140, 142, 144, 167, 174, 200.
 Dehlevi, Şah Veliyullah : 9.
 Dorik : 210.

— E —

Ebu Davud : 166.
 Ebul Aliye : 126, 152.
 Ebu Malik : 121.
 Eflatun idealizmi : 71.
 Er-iür'ül Mansur
 Edomiye : 144.
 El-Alusi : 19, 20, 22, 25, 39, 136, 137, 141, 155, 160, 179, 180, 182, 185.
 El-Cübbari, Ebu Ali : 180, 182.
 El-Hudri, Said : 123.
 El-Müncid : 39.
 El-Keşşaf : 76.
 El-Kelbi : 25.
 Emir : 37.
 Emperyalizm : 53, 214.
 Er-Razi : 13, 14, 20-23, 26, 27, 35, 37, 45, 54, 57, 58, 60, 76, 78, 80-83, 86, 90, 91, 93, 94, 100-102, 105, 107, 110, 112, 123, 124, 127-132, 136-

139, 143, 148, 149, 154, 160, 161, 167, 174, 178, 184-186, 187, 188.
 Eratostenes : 91.
 Eski Ahit : 67.
 Essemeler : 69.
 Eş-Şevkanî : 47, 48, 158-160.
 Es-Suyutî : 35, 36, 40, 80, 90, 110, 112, 121, 124, 126, 128, 132, 136, 149, 150, 152, 156, 158, 161, 166, 167, 168, 169.
 Evs : 148, 155.
 Eyüp Han, Muhammed : 9.
 Eykeliler : 59.

— F —

Fars : 219.
 Farisi Yahudiler : 69.
 Ferra : 25, 27.
 Feth-ül Kadir : 48, 156.
 Filistin : 62, 63, 69, 123.
 Filorece : 211.
 Firavun(lar) : 53, 58, 59, 103, 111, 122, 128.
 -un ileri gelenleri : 110, 119.
 -un kızı : 144.
 Fransız devrimi : 215.

— G —

Gassan : 92.
 Gelenekçi : 9.
 Golint (bk. Jalut)
 Goshen : 109.
 Gotik : 210.

— H —

Harun : 58, 116, 119, 126, 127.
 Haber (Bk. Kelime)
 Hacc : 51.
 Haman : 53, 110.
 Hanif : 149.
 Harut : 149.
 Harut : 143.

Harob : 63.
 Haremi, Albert
 Hasan : 132.
 Havşab : 52.
 Hayber : 154.
 -yahudileri : 161.
 Hazreç : 148, 155.
 Hint : 209, 210, 214.
 Hegel : 216.
 Hiksoslar : 79.
 Himyer : 92.
 Hristiyan(lar) : 66, 75, 76.
 149, 150, 169, 170, 182, 209,
 210, 217.
 -lık : 67, 68, 71, 73.
 -Tarihi : 67, 170, 217.
 Hud (a.s.) : 80.
 Huddut : 94.
 Hitti : 81, 144.
 Hükm : 105, 142.
 Hitta : 130.
 Hikmet : 140, 175.
 Hovranı, Albert : 199.

— İ —

İbn Abbas : 25, 30, 35, 47, 58,
 87, 90, 103, 132, 140, 149,
 152, 168.
 İbn Asakir : 86.
 İbrahim (Hz.) : 75-78, 84,
 99, 109, 149, 151, 170, 172,
 184.
 -in oğlu : 91.
 -in akidesi : 150.

İbn Ebu Hatım : 36.
 İbn Cerir : 178.
 İbn Kesir : 33, 38, 39, 42, 55,
 80, 91-93, 101, 121, 123-
 134, 137, 140, 141.
 İbn Haldun : 79.
 İbn Mace : 166.

İbn Mesud : 164, 167.
 İbn Sevri : 161.
 İcma : 52.
 İçtihat : 9, 52.
 İlim : 6, 142.
 İmamet : 141.
 İmran (Amran) : 170.
 İncil : 66, 67, 69, 70, 169,
 175, 177, 178, 181, 198.
 İrem : 78, 79, 82, 91.
 İmraate : 173.
 İran : 215.
 Irak : 92.
 İsa (Hz.) (bk. Mesih)
 İshak : 109, 151.
 İsmail (Hz.) : 91 .
 İslâm ümmeti : 45, 75.
 İslâm Devleti : 179.
 İslâm Peygamberi : 68, 141,
 148, 154-156, 161, 163, 168,
 200, 217.

İslâmî Araştırmalar Merkez
 Enstitüsü : 9.

İsrailliler : 95.
 İstihlaf : 23.
 İtraf : 36.
 İsrail oğulları : 58, 62-65, 84,
 103, 116, 119, 121, 125, 129,
 130, 138, 155, 164, 173, 175.

— J —

Juda : 62.
 John : 178.

— K —

Kadi Abdül Cebbar (bk. Ceb-
 bar)
 Kahtan : 91.
 Kaşif : 149.
 Karl Lowith : 217.
 Karma : 198.
 Karun : 30, 57, 58.

- Karl Marks : 195.
 Katade : 55, 92.
 Kelbi : 58.
 Kelime : 184, 186.
 Kaffal : 58.
 Kinde : 92.
 Komünist : 69.
 Komünizm : 219.
 Komünist devrim
 -manifesto : 217.
 Krallar (müluk) : 123, 124.
 Kulman : 66.
 Küfr : 48.
 Kur'an : 11, 23, 32, 44, 47,
 96, 193, 202, 208.
 -ın eski arap tarihi üzerine
 yorumu : 75.
 -ın tarih kavramı : 55, 106,
 113, 195, 201, 211, 215, 220.
 Kureys : 171.
 Kudüs : 70, 145.
 — L —
 Lambrecht : 194.
 Lehm : 92.
 Luka : 70, 175, 178, 181.
 Lut gölü : 69.
 Lüt (a.s.) : 81.
 — M —
 Mark : 178.
 Mandaen : 71.
 Marksizm : 219, 220.
 Mark : 216.
 Marksist
 -felsefe
 -teori : 215.
 Main : 91.
 Marut : 143.
 Matrit(ler) : 135.
 Manevî güç : 29.
 Mesih (Hz. İsa) : 66 - 71, 73,
 170 - 176 - 182, 185, 186, 187,
 198, 200, 205, 216, 217.
 Mearib seddi : 93.
 Mefatih-ül Gayb : 13.
 Meryem : 173 - 176, 185, 187,
 189.
 Mesruk : 141.
 Mekke : 11, 48, 57, 149.
 -liler : 27.
 Medine : 11, 39, 155, 158, 160.
 Medyen : 43, 85 - 88, 90.
 -liler : 84 - 90.
 -papazı
 Mehdi : 179.
 Melekut-üs Semavat : 70, 71.
 Mısır : 62, 63, 70, 84, 87, 103,
 105, 121, 126, 135.
 -lılar : 110, 111, 119.
 Mısırlı büyücüler : 115.
 Mirac gecesi : 158.
 Movabiye : 144.
 Milkom : 144.
 Minye krallığı
 Mispah : 135.
 Mite'nin oğlu
 Mozhaç : 92.
 Musa (a.s.) : 30, 57, 58, 84,
 85, 87, 110, 114, 122 - 133,
 153, 173.
 -kıssası : 57, 115, 119, 121.
 -nın dini : 154.
 Muaviye : 178.
 Muhammed (s.a.v.) : 147,
 159, 182.
 Muhammed b. İshak : 94, 129.
 Muhammed b. Ka'b : 149.
 Mücahid : 132, 169.
 Müluk (Bak. Kral)
 Musevî öğreti : 126 - 128.
 Müslümanlar : 67, 74, 75.

Mütrif : 37, 55.
 Müşrikler : 76, 78.
 Muabiler : 84.
 Müteveffike : 178, 179.
 — N —
 Nabukadnezar : 36.
 Nedvi, Seyyid Süleyman : 78,
 82, 84, 91.
 Nehemiya : 64.
 Nuh (a.s.) : 28, 29, 78, 99,
 100, 102, 170, 202.
 -u izleyenler : 101.
 Norenberg : 211.
 — Ö —
 Ömer (Hz.) : 112.
 — P —
 Pilate : 71.
 Peygamber(ler) : 51, 54, 63,
 64, 67, 68, 71, 202.
 Prag : 211.
 Potifar : 104.
 -in karısı : 106, 107.
 Proleterya : 217.
 — R —
 Rabi b. Enes : 121.
 Recm : 161.
 Romalı : 66, 172, 210.
 Roma devleti : 71, 214.
 Reis (ias) : 91.
 Ruh-ul Kudüs : 153.
 Ruh : 185, 186.
 — S —
 Sargon : 81.
 Saint Paul : 171, 172, 200.
 -ün mektubu
 Salabuhu : 180.
 Sam : 191.
 -in oğlu : 91.
 Samari(ler) : 129.
 Samariye : 81.

Salih (a.s.) : 82, 83.
 Salamon : 211.
 Sa'ri : 123.
 Semitik diller : 173.
 Semud : 81, 83, 84, 90.
 -lular : 81, 82.
 Sebt : 46, 132, 167.
 Sema : 64.
 Sebe : 91, 96.
 -liler : 90, 91, 93, 94.
 -kraliçesi : 05.
 Sidoniye : 144.
 Sina dağı : 126, 127, 129, 130.
 Spengler, Oswald : 70, 72,
 194, 195, 206, 209, 210, 211,
 212, 213, 214.
 Süfyan, Es-Sevri : 121.
 Suht : 164.
 Sünnet : 10.
 Suriye : 79, 92, 215.
 Süleyman : 70, 92, 94, 95, 96,
 138, 140, 143 - 145, 200.
 Süryani : 90.
 — Ş —
 Suayb : 43, 84, 85, 90, 203.
 Şeytan : 141, 143.
 Şeriat : 51.
 Şirk : 32.
 Şems Abd : 91.
 Şekim : 104.
 Shakespeare : 190.
 — T —
 Talut : 49, 134, 135, 136, 138,
 139.
 Tekvin : 66.
 Tevrat : 62 - 67, 79, 95, 96,
 103, 106, 134, 160, 163, 164,
 165, 169, 175.
 Toynbee, Arnold : 195, 216.
 -in meydan okuması ve ce-

vab vermesi : 196, 197, 199,
200, 201, 204, 206.

-in yaratıcı azınlık teori-
si : 195, 197, 200.

-in tarih felsefesi : 195.

Teveffa : 189.

Teveffeytanı : 189.

Titüs : 167.

Tur Dağı : 131.

Tamrı : 187.

— Y —

Vahab : 175.

Vehb b. Münebbih : 94, 136.

Vadi-el Kura : 82.

— Y —

Yeni Anıt : 67.

Yeni Eflatunculuk : 199.

Yoşhab : 91.

Yahya (a.s.) : 70, 71, 173.

Yemen : 79, 80, 92.

Yehova : 62, 63.

Yahudi(ler) : 67, 70, 71, 75,

76, 123, 128, 129, 133, 134,

141, 144, 147, 148, 150 - 154,

158 - 170, 176, 177, 179, 180 -

182, 217, 217.

Yusuf : 87, 103 - 108, 109, 176.

Yahudi Tarihi : 99, 103, 109,

126, 133.

Yakub : 103, 104, 109, 151.

Yoşua : 124, 167, 168, 170, 176.

Yunan Ruhı : 210.

— Z —

Zekreiya : 175.

Zulm : 32, 36, 62.

Zalim : 45 - 46.

Zemahşeri : 76, 91, 111.

Kur'ân'da Tarih Kavramı

Tarihin İdeolojik bir bilim olduğu gerçeği, artık neredeyse genel kabul görmüş bulunmaktadır. İnsanlar hangi inanca sahip iseler, tarihsel olayları o inancın bakış açısıyla yorumlarlar. Bu açıdan baktığımızda, günümüzde yaygın olan tarih yorumlarının, genellikle Allah'ı tümüyle dışlayan ve onu fonksiyonsuz kılan bir anlayışla yazıldığını görürüz. Oysa Allah'ı yaratıcı ve hüküm koyucu olarak bilen insanların, böyle bir anlayışı kabul etmeleri düşünülemez. Aksine onlar, olmuş veya olabilecek hiçbir olayın Allah'ın iradesi dışında cereyan etmiyeceğini bilirler. Dolayısıyla insan topluluklarının macerası demek olan tarih de bu bakış açısının dışında değildir. İşte elinizdeki eser, Kur'ân'ın tarihi olaylara nasıl baktığını, tabiat olaylarına hakim olan Sünnetullah'ın toplumsal olaylarda nasıl işlediğini, kişisel davranışlarla, toplumsal olaylar arasındaki bağlantıları incelemektedir. Bu arada, Kur'ân'ın tarihsel olaylara bakışı ile çağdaş tarih yorumlarının ayrıntılı bir kıyaslamasını da yapmaktadır.

